

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI**

**İBN FARİS'İN “ES-SÂHİBÎ FÎ FIKHİ'L-LUĞA” ADLI
ESERİNİN İNCELEMESİ İŞİĞİNDA FIKHU'L-
LUĞANIN BİR DİLBİLİMİNİN DALI OLARAK
TANITIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRAA HASSAN AHMED MORSI

İSTANBUL, 2021

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI

**İBN FARİS'İN “ES-SÂHİBÎ FÎ FİKHİ'L-LUĞA” ADLI
ESERİNİN İNCELEMESİ İŞİĞİNDA FİKHU'L-
LUĞANIN BİR DİLBİLİMİN DALI OLARAK
TANITIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESRAA HASSAN AHMED MORSI
(190141102)**

**Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi ADEM AKIN)**

İSTANBUL, 2021

14/07/2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bilim Tarihi Bilim Dalı'nda 190141101 numaralı Esra Morsi'nın hazırladığı "İbn Faris'in "Es-Sâhibî Fî Fıkhu'l-Luğa" Adlı Eserinin İncelemesi Işığında Fıkhu'l-Luğa Bir Dilbilim Dalı Olarak Tanıtımı ve Tarihsel Gelişimi" konulu Yüksek Lisans. tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 14/07/2021 Çarşamba. günü saat 13:30 'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20... tarihinde, saat ...:.. da yapılacaktır.

Tez Adı Değişikliği Yapılması Halinde: Tez adının "İbn Faris'in "Es-Sâhibî Fî Fıkhu'l-Luğa" Adlı Eserinin İncelemesi Işığında Fıkhu'l-Luğanın Bir Dilbilim Dalı Olarak Tanıtımı ve Tarihsel Gelişimi" şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Tarih	İmza
(Danışman) . Öğr. Üyesi Dr. Adem AKIN	14/07/2021	KABUL
Prof. Dr. Mustafa KAÇAR	14/07/2021	KABUL
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ	14/07/2021	KABUL
(İkinci Danışman) *.....	.../ .../20...
*.....	.../ .../20...

*2. Danışman varsa doldurulacak

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

ESRAA HASSAN AHMED MORSI

İmza

TEŞEKKÜR

Tez konusu seçiminde beni yönlendiren bölüm başkanımız Prof. Dr. Mustafa KAÇAR ile Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Adem AKIN Hocalarım'a teşekkür ederim. Eğitimimi sürdürmemi sağlayan FSM'nin ve İPTAV'ın burslarından dolayı mütevelli heyeti başkanlarına, Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Fatih Andı'ya ayrıca eğitimim süresince Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne şahsıma gösterdiği ilgi ve destek için özellikle Enstitü Müdürü Prof. Dr. Hanifi Vural'a şükranlarımı sunarım.

ESRA HASSAN AHMED MORSI

İmza

**İBN FARİS'İN “ES-SÂHİBÎ FÎ FIKHU'L-LUĞA” ADLI
ESERİNİN İNCELEMESİ İŞİĞİNDA FIKHU'L-LUĞA BİR
DİLBİLİMİNİN DALI OLARAK TANITIMI VE TARİHSEL
GELİŞİMİ
ESRAA HASSAN AHMED MORSI**

ÖZET

Linguistik ya da dilbilim daima modern döneme ait Batı ürünü gibi sunula gelmiştir. Bu alanda yazılan Batı menşeli eserler, bu disiplinin tarihsel gelişiminden bahsederken daha çok Eski Yunan ve Romalılar tarafından yürütülen çalışmalar üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte söz konusu eserler, Orta çağda Arapların dilbilime dair katkılarından ve bu alandaki öncü çalışmalarından nadiren bahsetmekte veya hiç bahsetmemektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, modern anlayışıyla birlikte dilbilimin Orta çağda Arap dilbilimciler tarafından başladığı ve Arap dilbilimci İbn Fâris'in “es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ” (Dilin Fıkhî ve Arapların Konuşma Tarzları) adlı eseriyle müstakil bir disiplin olarak hüviyet kazandığı ispat edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada, dilbilimin tarihsel gelişimi doküman incelemesi yöntemiyle ele alınarak incelenmiş ve İbn Fâris'in Fıkhî'l-Luğa anlayışının filoloji değil linguistik eşdeğeri olduğu tartışılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde, İbn Fâris'in söz konusu eserinin müstakil bir disiplin olarak dilbilime dair kaleme alınan ilk eser olduğu ve bu eserin filolojiden daha kapsamlı olup linguistik ya da dilbilime eşdeğer olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Fâris, es-Sâhibî, fıkhî'l-luğa, dilbilim, linguistik, Arapça.

**THE INTRODUCTION AND THE HISTORICAL
DEVELOPMENT OF FIKHU'L-LUĜA AS A Branch of
LINGUISTICS IN THE LIGHT OF Analyzing IBN FARIS'S "ES-
SÂHĪBĪ FĪ FIKHI'L-LUĜA"
ESRAA HASSAN AHMED MORSI**

ABSTRACT

Linguistics have always been presented as a modern Western product. The Western references that are written about the historical development of this branch of study mostly focus on the studies carried out by the Ancient Greeks and Romans. These studies rarely or never mention the contributions of the Arabs to linguistics in the Middle Ages and their pioneering initiatives in this field. Thus, this study in hand, is aimed to prove that linguistics, with its modern understanding, started by Arab linguists in the Middle Ages and gained its identity as an independent branch of study through the Arab linguist Ibn Fâris' reference named "es-Sahibî fî Fikhi'l-Luĝa ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ" (Fiqh of The Language & The Arabs' Traditions of Speech). In this study, the reference mentioned has been analyzed considering the historical development of linguistics. Reference scanning method and data collection techniques were used, and it was concluded that Ibn Fâris' understanding of Fiqh al-Lugha is more comprehensive than philology and pretty much synonymous with linguistics.

Keywords: Ibn Fâris, es-Sâhibî, fiqh al-luga, linguistics, Arabic.

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun konuşma becerisi, onu diğer canlılardan ayıran en önemli unsurlardan biridir. İnsanların ırkları, renkleri ve dilleri değişse bile onların tek bir kökten geldiğine dair en önemli delil; dilsel iletişim kurabilme becerileridir. Dilleri farklı olsa bile ifade ettikleri anlam ve kavramlar benzerlik göstermektedir. Sevgi, dostluk, insanlık, mutluluk, hüznün, neşe ve acı gibi ifadeler dilden dile farklılık gösterse de bunlar her millet tarafından bilinen ve her milletin ana diline ait sözcüklerle ifade edilen kavramlardır. Başka bir deyişle, lafızları taşıyan kalıplar farklılık gösterse bile taşıdıkları anlam aynıdır. Diller, aynı anlamları taşımada ortak özelliğe sahip olduğu gibi sisteme sahip olma konusunda da ortaktır. Buna delil olarak yabancı bir dilin öğrenilmesinin imkânlar dâhilinde olduğu gösterilebilir. Çünkü dil; bir kod grubu gibidir. Kodlama sürecinde verilere ve bilgilere nasıl kodlar veriyorsak insanın beyni de bildiği anlamlara sözcükler aracılığıyla bir grup kodlar vermektedir. Yeni bir dil öğrenmek ise, hedef dildeki aynı anlamlar için kullanılan kelimeler ve onların bulunduğu sıralamayı, düzeni öğrenerek bu dilin kodlarını çözmek demektir. Diller çeşitlidir ancak belirli bir örüntüye sahip olması ve aynı kavramları taşıması açıdan ortaktır. İşte dilin büyüleyici taraflarından biri de budur.

Dil; düşünme, iletişim, bilim, sanat vb. her şeyin aracıdır. Bütün insanî kazanımlar dil sayesinde edinilmektedir. Dil olmadan insanın kendi fikirlerini, duygularını ifade edemeyeceği ve dolayısıyla iletişim kuramayacağı düşünülmektedir. İletişim olmadan insanlar bir toplum haline gelemezdi. İnsanın, dil sayesinde kendini ifade edip diğer insanlarla iletişim kurabildiği ve böylelikle toplumların oluşup bilimlerin keşfedilebildiği söylenmektedir. Bu sayede toplum haline gelebilen insan, hukuk ve anayasayla ileri anlayışa ulaşmış ve daha da büyüyerek devletler kurularak yaşam standartları yükselmiştir.¹ E. Sapir² gibi bazı

¹ “Sapiens” teorisinde insan “Homo Sapiens” sayılır ve bu teoriye göre daha önce bizim türümüz olan “Homo Sapiens” evrilmeden önce insanın farklı türleri yani “Sapiens” tarafından yeryüzü

dilbilimciler, dili doğal olmayan ancak toplumdaki kazanılabilen bir güç olarak değerlendirmektedir.³ Fakat toplum mu yoksa dil mi daha önce oluşmuştur? Belki de toplum, insanın içindeki bu gücü ortaya çıkarmıştır ancak ilk etapta dil olmasa bu toplumun oluşumu ve gelişimi düşünülemezdi. İnsan dilinin ilginç özellikleri sınırlı öğelerle sınırsız mesajlar üretebilmesi; burada ve şu anda olmayan şeyler hakkında konuşabilmesi; müşterek bir şey üzerinde odaklanabilmesidir. Dil, bir araç olarak bu niteliklerden güç almaktadır.

İnsanoğlunun ortak aracı olarak kabul edilen dil, benzer anlamlar ve belirli sistemler taşıdığı gibi sözcük ve ses bakımından zengin olması bir diğer büyüleyici tarafıdır. Acaba büyüleyici “dil” diye adlandırılan bu araç “İnsanda önceden yaratılmış mıdır? Yoksa insanlar tarafından konulan bir sistem midir?” gibi dile dair sorular, dilin özellikleri ve yasaları günümüze kadar dilcileri ve dilbilimcileri uğraştıran konular olmuştur. Yürütülen çalışmada. Dil bir bilim olma hüviyetini ne zaman kazanmıştır? Linguistik ya da dilbilim müstakil bir disiplin olarak ne zaman ortaya çıkmıştır? Bu alanda kimlerin katkıları vardır ve ilk eser hangisidir gibi sorular üzerinde durulacaktır.

“Dilbilim” terimi söz konusu olduğunda genelde akla on yedinci yüzyıldan itibaren başlayan modern dilbilim çalışmaları gelmektedir. Halbuki bu çalışmalar, şimdiki gibi dallanıp budaklanmasa bile çok eski tarihlerden itibaren başlamıştır. Üstelik bu disipline zemin hazırlayan çalışmalar tarih boyunca var olmuştur. Dil çalışmaları farklı gayelerden doğup gelişerek farklı yöntemlerle ele alınmıştır. Eski Hint’te yer alan bildiğimiz en eski dil çalışmaları dinî metinleri korumak amacıyla

yönetilmişti. Fakat bizim türümüz yeryüzünü yönetmeyi başarıp sürdürebildi. Yaklaşık olarak 70,000 ile 30,000 yıl önce ve bu yüzyıllar arasında kognitif (bilişsel) devrim gerçekleşmiştir. “Homo Sapiens”in dünyayı ele geçirmesinin sebebi, onların özgün ve eşsiz dili olmasıdır. Bu kognitif devrim bizim türümüze seviyesi daha önce görülmemiş bir iletişim imkânı sunmuştur. Bu teori doğru ya da yanlış olabilir. Bu bizim tezimizin inceleme konusu değildir. Fakat bizim ilgilimiz çeken tarafı dilin ne kadar güçlü hatta insanın en güçlü aracı olmasıdır. Harari, Y. N. (2014). **Sapiens: A Brief History of Humankind**. Random House.

² Almanya’da doğan sonra 5 yaşındayken ABD’de yerleşen XIX. yüzyılın dilbilimcilerden biridir. İlk olarak Amerikan Hintli dillerde bir uzmandı. Chicago ve Yale üniversitelerinde öğretmenlik yapmıştır. bkz.: The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Edward Sapir”, ‘çevrimiçi’, Encyclopedia Britannica, erişim: 01.01.2020

³ Edward Sapir, **Language: An Introduction to the Study of Speech**, London, Harvest Book, 1949, s. 3-10.

ortaya çıkmışken Eski Yunan'da yer alan diğer bilinen eski çalışmalar felsefi bir motivasyon ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Hintler, etimolojik bir yöntem izlerken Yunanlılar mantığa dayanan felsefi bir yöntem izlemiştir. Ayrıca Eski Yunan'da edebî metinlerle ilgilenen filoloji disiplini doğup zamanımıza kadar gelişmiştir. Yunanlılardan sonra Romalılar, Yunan yöntemlerini Latinceye uygulanarak taklit yoluna gitmişlerdir. İslamiyet'in doğuşu ile birlikte yenilikçi dilcilik çalışmaları başlamıştır. Müslümanlar, Hintlilere benzer bir gaye ile Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadislerini koruyup kuşaktan kuşağa doğru bir şekilde aktarma noktasında, yeni yöntemler geliştirmişlerdir.

İslamiyet'te dil çalışmaları, her yönüyle ele alınıp erken dönemde bilim hüviyetini kazanmıştır. Sarf, nahiv, belâgat, delâlet, sözlük bilimleri ile *meânî*, *beyân*, *bedî*, *i'rab*, *Vad*' gibi konuların tamamı '*Ulûmü'l-Luğa* (dil bilimleri) adı altında birleştirilmiştir. İslam'da öncü dilcilerden biri olan İbn Fâris (ö. 395/1004) dilin fikhî anlamına gelen "*Fıkhu'l-Luğa*" olarak adlandırdığı bu alanı bir bilim dalı yeniden düzenlemiştir. Telif ettiği "*Es-Sahibi fî Fıkhi'l-Luğa ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ*" adlı eserinden İbn Fâris, *Fıkhu'l-luğa*'nın kurucusu olan değerlendirebiliriz. Bu çalışmamızda, esas olarak dilciliğin tarihsel gelişimine, filoloji ve dilbilim arasındaki fark, Arap diline ilişkin analizler hakkında söz konusu eser incelenerek çözümler bulmaya çalışılacaktır. Yeni bir terim olmasına rağmen *Fıkhu'l-Luğa*, İbn Fâris'ten önce dilciler tarafından İlmü'l-Arabiyye yani Arap dilbilgisi içerisinde ele alınmış olan dilin genel meseleleri ve yasaları gibi eski konuları da ihtiva etmektedir. İbn Fâris, müstakil bir ilim olarak geliştirdiği *Fıkhu'l-Luğa* adını verdiği bu bilim dalını *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğa ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ* adlı eserinde sunmuştur. Haleflerinden ilk olarak meşhur dilci Seâlibi (ö. 429/1038) tarafından kullanılmıştır. Ayrıca benzer mevzuları ele alan ancak farklı terimleri kullanan âlimlerden biri de İbn Fâris'in çağdaşı İbn Cinni'dir (ö. 392/1002).

"*es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğa ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ*" adlı eser, Arap diline ilişkin konular yanında diğer önemli Arap dilbilimcilerin görüşlerini de içermektedir. Bu bakımdan hem döneme hem de konuya ilişkin zengin bir kaynak niteliği taşır. Arap filolojine ilişkin eserler arasında ilk akla gelen eser olmasına rağmen bu eserle ilgili birkaç makale haricinde başkaca akademik çalışma ya da

araştırmaya rastlanmaz. Aynı şekilde Türkiye’de de bu esere dair akademik bir çalışma bulunmamaktadır.

Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam bilimler tarihinde filoloji konusuna özel dikkat çekmiştir. Kurmuş olduğu FSM Bilim Tarihi bölümünde İslam Filoloji Tarihi konusunda tez yapmam konusunda beni yönlendirdi. Danışmanım, *Fıkhü'l-Luğa*'ya dair bir tez yapmam için beni yüreklendirdi. Ben de *Fıkhü'l-Luğa* araştırırken İbn Faris’in eserine denk gelince filoloji ile ilişkisi ve dilbilim açısından önemini değerlendiren bir çalışma yapmaya karar vererek danışmanımdan destek buldum. Bu tezin öncelikle dünya dilbilim tarihi literatürüne katkı sağlayacağı beklenmekteydi. Dolayısıyla tezimize öncelikle dilbilim çalışmalarının tarihiyle birlikte İbn Faris’in bu eserinin bazı bölümleri çevrilerek, linguistik ve filolojik açılardan da incelenmeye gayret edilmiştir.

Tezimiz, tarih boyunca genel hatlarıyla dil çalışmalarına değinilen giriş kısmı ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, müellifin hayatı, yaşadığı dönem, hocaları, talebeleri ve görüşleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Müslümanların bu alandaki katkılarına temas edilmiştir. Tezimizin odak noktasını teşkil eden bu bölüm, İbn Fâris’in “*es-Sahibi Fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-Arap Fî Kelâmihâ*” adlı eseri ışığında ortaya koyduğu “Fıkhü'l-Luğa” disiplini de incelenmiştir. Ayrıca İbn Fâris’in yolunu izleyen âlimlere de değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise varılan sonuca bir örnek olarak söz konusu eserin bazı bölümleri Türkçeye aktarılmıştır. Araştırma modeli olarak kaynak tarama yöntemi tercih edilmiştir. İbn Fâris’in söz konusu eseri bu tezin en temel kaynağıdır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde yer alan yazma nüsha ve İSAM Kütüphanesi’ndeki, el-Mektebetü’s-Selefiyye tarafından 1910 tarihinde Kahire’de basılan tıpkı basımı nüshası da kullanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlaması, bütün dünyayı etkisi altına alan ve hâlâ devam eden Korona virüs pandemisi sürecinde başlamıştır. Bu süre boyunca iki defa yaşanan kapanma/sokağa çıkma yasağı nedeniyle kütüphanelerin kapalı olmasından kaynaklara ulaşımı gecikmiştir. Bu süreçte benim ve danışmanımın Covid 19’a yakalanmış olmamız, ayrıca tezimizin gecikmesinde etkili olmuştur.

Tezimizin hazırlanmasında yardım ve desteklerini esirgemeyen Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Mustafa KAÇAR'a, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Adem AKIN'a teşekkür ederim. Tezimizin hazırlık sürecinde yaşadığım bazı sorunların giderilmesinde yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Emine Esranur KOÇ'a, FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü görevlilerine başta Bülent Uçan Bey olmak üzere teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez hazırlama sürecinde bilgisayarımın bozulması sebebiyle bana kişisel bilgisayarını vererek destek olan FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Hanifi VURAL'a şükranlarımı sunarım. Beni Bilim Tarihinin dalı ve FSMVÜ ile tanıştıran arkadaşım Amine Smits Akılma'ya ve tecrübelerini benimle dostane paylaşan, desteklerini her zaman yanımda hissettiğim arkadaşlarıma teşekkür ederim. Sağlamış oldukları cömert burslar sayesinde tezimi tamamlamamda büyük katkısı olan Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı'na (İBTAV) ve sayın yöneticilerine; Üniversitemizin mütevelli heyetine ve Sayın Rektörümüze teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak Türkiye'de lisansüstü eğitimimi sürdürmem konusunda sürekli maddi ve manevi desteklerinden dolayı, Annem Fatima ve babam Hasan Morsi'ye sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
A. Genel Hatlarıyla Dil Çalışmalarının Tarihsel Gelişimi	1
B. Eski Çağ.....	2
C. Orta Çağ	7
D. Modern Dilbilim Ve Filoloji	9
BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
1. İBN FÂRİS'İN HAYATI, DÖNEMİ VE ESERLERİ	15
1.1. HAYATI.....	15
1.2. YAŞADIĞI ŞEHİR	17
1.3. YAŞADIĞI DÖNEM	17
1.4. HOCALARI	20
1.4.1. Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Kattân	20
1.4.2. Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî.....	20
1.5. İBN FARİS'İN TALEBELERİ	21
1.6. ŞAHSİYETİ VE GÖRÜŞLERİ.....	21
1.7. ÇALIŞMALARI VE ESERLERİ.....	26
1.7.1. Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa:	26
1.7.2. Mucmelü'l-Luğa (el-Mücmel fi'l-Luğa):	26
1.7.3. Mutehayyeru'l-Elfâz:	26
1.7.4. Futyâ Fakihü'l-'Arab:.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	28

2. İBN FARİS'İN FIKHU'L-LUĞA ANLAYIŞI	28
2.1. FIKHU'L-LUĞA TERİMİNİN DOĞUŞU	28
2.2. İBN FÂRİS ÖNCESİ ARAP DİLBİLİM ÇALIŞMALARI	28
2.3. İLMÜ'L-ARABİYE'DE İBN FÂRİS'İN FIKHU'L-LUĞASI	37
2.3.1. Filolojiye Karşı Fıkhı'l-Luğa	37
2.3.2. Es-sahibi fî Fıkhı'l-Luğa ve Süneni'l- Arab fî Kelâmihâ Adlı Eser .	39
2.3.3. İbn Fâris'in Yolunu İzleyen Bilginler	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	49
3. ES-SAHİBİ'de FIKHU'L-LUĞA TERİMİNE İLİŞKİN BÖLÜMLERİN	
TERCÜMESİ	49
3.1. MUKADDİME	49
3.2. GENEL KONULAR	51
3.2.1. Dil Tevkifî Midir İstılahî Midir?.....	51
3.2.2. Arap Hattı (Kaligrafi) ve İlk Kullanan Kişi	53
3.2.3. Dil Edinimi	57
3.2.4. Kelimenin Ashı	58
3.2.5. Kelime Grupları	59
3.3. ARAP DİLİNE ÖZGÜ KONULAR	61
3.3.1. İstılah Edilen İki İsim	61
3.3.2. Arap Diline Dair: Bir Ölçütü Var Mı? Kelam Birbirinden Türetilir	
Mi?	62
3.3.3. İslam'ın Etkileri.....	62
3.3.4. Yakınlık ve Neden üzere İnsanların İsimleri.....	64
3.3.5. B Harfi.....	65
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	71

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
b.	Basım sayısı
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
s.	Sayfa/sayfalar
t.y.	Basım tarihi yok
y.y.	Basım yeri yok
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve saire
yy.	Yüzyıl
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem (Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun)
a.s.	Aleyhi selam
ö.	Ölüm tarihi
m.	M.
h.	Hicî
m.ö.	Milattan önceatıf

GİRİŞ

A. Genel Hatlarıyla Dil Çalışmalarının Tarihsel Gelişimi

Bu tezin konusu olan es-Sahibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ eseri, konusu anlamak için önce “Fıkhî'l-Luğa” ve “Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ” terimlerini anlamamız gerekmektedir. Bunu zaten ileride ele alınacaktır (bkz. Es-sahibi fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ Adlı Eser bahsi). Burada kısaca bu terimleri şöyle tanıtalım: “Fıkhî'l-Luğa”: Dilin Fıkhı ya da dilin kapsamlı bir şekilde anlaması, “Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ”: Arapları konuşma tarzları ya da gelenekleridir.

Eser, genel hatlarıyla filolojik bir çalışma olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu eserin dilbilim alanına ait olduğuna inanmaktayız. Günümüzde fark edildiği üzere genel olarak Araplar “filoloji” terimini bilmeyip daha çok “dilbilim” kavramını kullanmaktadır. Türkler ise dilbilim çalışmalarını “filoloji” terimi ile bilmektedirler. Halbuki bu terimlerin ikisi de farklı iki disiplin sunmaktadır. Modern dilbilim ve filoloji bahsinde bu fark üzerinde detaylı durulmuştur. Bu sebeple, burada kısaca şu açıklamayla yetinilecektir: “Filoloji, dili bir araç olarak kullanıp kültürel bağlamda (özellikle eski ve ölen dillerle) yazılı belgeleri ve kayıtları araştırmaktadır. Dilbilim ise dili (özellikle canlı ve konuşan diller) bilimsel bir biçimde inceleyen disiplindir.” Söz konusu eser olan es-Sahibî'nin birçok konusu konuşulan Arapçaya yönelik olmakla birlikte ileride gösterileceği üzere dilin genel meselelerini de ihtiva etmektedir. Bu eser m. XI. yüzyılda Arap dilbilimci İbn Fâris tarafından kaleme alınmıştır. Müslümanlar, tarihte dile bilimsel yöntemlerle ilk yaklaşanlar olmuştur. Onların titiz bir şekilde koyduğu kelime ve ses tasnifleri ile tanımları modern dilbilimin temellerini oluşturmaktadır. İslam Medeniyeti zaten önce dille ilgilenip sonra diğer bilimlere yönelmiştir.

İslam medeniyetinden önce de eski Hint, Yunan ve Mısır medeniyetleri dile önem gösterip onun gizemlerini çözmeye ve anlamaya çalışmışlardır. Dil zaten tarih

boyunca bilginlerin ilgini çekmiştir. Batı modern dilbilim bilginlerinden önce Müslümanlar ve özellikle de Arap dilcileri dil kühünü ve konuları ile meşgul olmuştur. İslam medeniyetinden önce de eski Hint, Yunan ve Mısır medeniyetleri dile önem gösterip onun gizemlerini çözmeye ve anlamaya çalışmışlardır.

B. Eski Çağ

Dille ilgili en eski deneyler Eski Mısır'da gerçekleştirilmiştir. Bunların bir örneği olarak m.ö. VII yüzyılda Mısır hükümdarı olan Psammetik, dünyanın en eski dili hangisi olduğunu bilmek amacıyla yeni doğmuş iki çocukların herhangi bir dil duymayacakları bir ortamda büyümelerini sağlamıştır. Üç yıldan sonra çocuklardan “bekos” kelimesi duyulmuştur. “bekos” Frig⁴ dilinde “ekmek” anlamına bir kelimeydi. İşte buna benzer deneyler gerçekleşiyordu.⁵ Fakat dil hakkında bildiğimiz en eski çalışmalar eski Hint'e ve eski Yunan'a aittir. Hint çalışmaları, dinî metinlerin ve duaların doğru bir şekilde okunmasını ve anlaşılmasını sağlamak, aynı zamanda onları muhafaza etmek amacıyla ortaya çıkmıştır. “Veda” adlı kutsal metinleri başlıca dinî törenlerde kullanılmaktaydı. Eski Hint rahiplerinin halka öğrettiği ilahiler, dualar, meditasyon ve felsefeden ibarettir. Muhtemelen M.Ö. VII. / V. yüzyıllara kadar giden Vedalar, yazıya geçip derlenmiştir ve Sanskritçe edebî dilinin en eski eserlerini teşkil etmektedir. M.Ö. V-IV. yüzyıllar arasında yaşayan dilci Panini aynı amaçla hareket ederek Sanskritçe dilsel kurallarını tespit edip “Astadhya” adlı eserinde toplamıştır. Ayrıca Vedalar'ın doğru okunması için dilin ses öğelerini inceleyerek ses kurallarını da belirlemiştir. Panini ve diğer Sanskrit gramercilerin çalışmaları XIX. yüzyılda keşfedilince Avrupa'daki dil çalışmaları ve geleneği yeni bir evreye girmiştir. Hatta bu keşif Batı dil geleneğinde bir dönüm noktası olarak karşılaştırmalı filoloji çalışmalarının başlamasında ve linguistik teriminin ortaya çıkışında en büyük rol oynamıştır. Panini'nin görüşleri modern Batı dilbilimcileri tarafından hâlâ kabul görmekte ve onun koyduğu bazı dilsel terimler Batı dilbilimcileri tarafından kullanılmaktadır.⁶

⁴ Frig dili, Arami diline benzeyen bir Hint-Avrupa dilidir. M.S. III. yüzyıla kadar gelmiştir. “Truva VIII Katman”, ‘çevrimiçi’, Anadolu Uygarlıkları, Kasım 17, 2021.

⁵ Leonard Bloomfield, *Language*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1970, s. 1-8. Leonard Bloomfield, *Language*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1970, s. 1-8.

⁶ Abduh Râcihî, a.g.e., s.12, Doğan Aksan, a.g.e, s.16-17, İsmail Durmuş, “Fıkhü'l-Luğa”, *DİA*, 1997, C.

Eski Yunanlıların genellikle yürüttüğü dil çalışmaları, Aristo (M.Ö. 384 -322) geleneği ile meşhurdur. Fakat aslında Yunanca çalışmalar daha eski bir çağa gitmektedir. Eski Yunanda Klasik dönemden önceki çağda okulların genel olarak görevi, dini törenlerde koro şeklinde şiir ve şarkı söylemek, dans etmek amacıyla öğrenciler yetiştirmektir. Bunu üzerine en çok harfler ve şiirin okunuşu, ezberlemesi ve söylenmesi üzerine eğitim verilmekteydi. Klasik çağda (M.Ö. V. yüzyıl) okullar bu görevden soyutlanarak Sokrates önderliğinde eğitimde yeni yönelim olarak felsefi bir yönelim başlamıştır. Genellikle klasik çağda dünyanın hakikatine ulaşmak amacıyla dünyadaki her şeyi ve etrafta olan biteni sorgulamak ve bütün bunların kühünü anlamak eğilimiyle birlikte felsefe, Yunanlıların bütün ilmî çalışmalarına hâkim olan bir otorite olmuştur. Onlar bütün ilimleri felsefi bir yaklaşımla ele almışlardır. Dolayısıyla dil çalışmaları da bu doğrultuda sunulmuştur. Bunun sonucunda dil ve kelime doğasını araştırmaktan hareketle dil çalışmaları ortaya koymuşlardır. Sokrates'in kendisine ait herhangi yazılı bir kayıt olmamasına rağmen onun görüşleri ve çalışmaları kendi öğrencisi olan Platon'un (M.Ö. 427-347) yapıtından bilinmektedir. "Platon'un Diyalogları" olarak bilinen eserin bölümleri arasında "Cratylus - Kratylus" adlı bir diyalogda dil konuları ele alınmıştır. Bu diyalogda Platon, hocasının görüşlerini ileriye sürerek hem dilin orijini hem de kelime anlam ilişkisini araştırmıştır. Nesnelere verilen isimlerin gelenek ya da adetlere göre mi yoksa doğal olarak mı konulduğunu inceleyip adlandırma sürecinin doğal olarak oluştuğu sonucuna varmıştır. Ayrıca cümle ve kelime türleri sınıflandırması, dizim bilgisi analizi gibi dil bilgisi konularında da çalışmalar sunmuştur.⁷ Söz konusu bu felsefi eğilim Platon'un öğrencisi olan Aristo (M.Ö. 384-322) ile zirveye ulaşmış bir gelenek haline almıştır. Aristo'nun da bir filozof olarak mantık, doğa bilimi, tarih gibi çeşitli alanlarda çalışmaları vardır. Dil konusunda da en değerli ürünler Aristo tarafından verilmiştir. Platon'un isim ve eylem olarak ortaya koyduğunu kelime tasnifleri, isim, fiil ve bağlaç olarak genişletmiştir. Ayrıca nesne ve zamir gibi sözcükleri daha belirgin kategoriler içinde düzenlemiştir. Ayrıca "kelime", "isim", "eylem" ve "sıfat" şeklinde ayırdığı kategorilere dikkat çekici

EK-1. s. 451-454., ALİ İhsan Yitik, "Vedalar", **DiA**, 2012, C. 42. s. 593-594., Otto Jespersen, **Language: it's nature, development and origin**, b.13, London, George Allen & Unwin Ltd. 1968, s. 19-21

⁷ R. H. Robins, a.g.e., s. 14-19, Constance C. Meinwald, "Plato", **Encyclopedia Britannica**

tanımlar koymuştur. Örneğin “kelime”yi kendi anlamı olan, daha küçük anlamlı birimlere bölünemeyen cümlenin birimi olarak tanımlamıştır. Ad, cinsi ve türleri, ismin halleri, sıfat dereceleri, zarflar ve zamanlar gibi kategoriler koyup tanımlamıştır. Harfleri de sessiz sesli ve yarım sesli olarak ayırmıştır. Ancak daha önce belirtildiği gibi onun çalışmaları ve analizleri felsefe çerçevesindedir. Aristo’dan sonra bariz çalışmalar Zenon (M.Ö. 300) tarafından kurulan Stoa okulu aracılığıyla yapılmıştır. Bu okul, Helenistik dönem (Büyük İskender’in vefatıyla başlayan m.ö. 323) ile bilinen bir dönemde kurulmuştur. Bu dönemde, Yunanlıların diğer dilleri konuşan milletlerle karışmasının bir sonucu olarak dış faktörlerden etkilenen klasik dilini yeniden kazanmak amacıyla yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu eğilim klasik dilin yabancı dillerle karışımından oluşan yeni Yunanca lehçesinden korumayı üstlenerek artık dili anlaşılmayan eski edebî metinleri ele almaya yönelmiştir. Kelimelerin doğru telaffuzu, doğru okuma ve yazma ile ilgilenmiştir. Bu yeni çalışma eğilimi, Yunan dünyasının üzerinde kendi egemenliğini sağlamlaştırmak için Büyük İskender’den sonra birçok Makedonyalı hükümdar tarafından desteklenmiş; kütüphaneler bu çalışmaların hizmetine sunulmuş ve bilginler ilgi görmüştür. İşte bu düzenleme hareketine “Helenizm” denilmektedir; yani Klasik Yunan bilimi, felsefî ve sanat mirasını canlandırıp yaşatmaktadır.⁸

Stoacılar dil ve düşünce ilişkisini ve konuşma sürecinin ne şekilde gerçekleştiğini araştırarak dili yine felsefe ışığında ele almışlardır. Fakat ilk defa dile tahsis edilen çalışmalar ve kitaplar, Stoa okulu tarafından ortaya konulmuştur. Onlar tarafından gerçekleşen önemli gelişmelerden biri de dilde konuşma ve düşünce ilişkisine dayanılarak “belirleyen” ve “belirtilen” ayrımının belirli bir biçimde ortaya konulmasıdır. Sesbilim, gramer ve kökbilim, dizimbilgisi alanlarında yeni katkılarda bulunmuşlardır. Fakat onlar tarafından bazı terimler Avrupa dilbilim otoritesinde hala kullanılmakla birlikte bazı tanımların tamamıyla doğru olmadığı düşünülmektedir.

Dilin doğa tarafından mı yoksa insan tarafından mı vazedildiği tartışmasının üzerine dilciler; Analojistler (kendi görüşlerini dilin kurala uygunluğuna dayandırmaktadırlar) ve Anomalistler (kendi görüşlerini dilin birçok durumda

⁸ Robins, a.g.e., s. 15-18

kuralsızlığına dayandırmaktadırlar) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Analojistler, Aristo gibi dilin insan tarafından vaz olduğuna inanırken Anomalistler, Stoa okulu gibi dilin doğal olduğuna inanmışlardır. Yunan imparatorluğunun iki ana öğretim merkezlerinden biri olan İskenderiye Okulu (M.Ö. III. yy.) Analojistlerin etkisi altındaydı. Helenizm ya da düzenleme hareketine yönelerek edebiyat metinleri tenkiti ve standart doğru Yunanca koruması ile uğraşmıştır. Buna ek olarak dilbilgisi alanında da çalışmaları vardır. Yunan uygarlığı zamanla Yunan, Makedonya, Anadolu'nun batı sahili, Ege adaları, İtalya'nın bazı kısımları ve Mısır'a kadar çok genişlemesi ile Yunanca çok sayıda lehçelere bölünmüştür. Aynı zamanda hem ticarî ve siyasî ilişkiler hem de Yunan egemenliği altındaki milletlerin dillerinin tesiri zikredilmelidir. İskenderiye Okulu döneminde ölçülü ve eğitilmiş insanların kullandığı akademik ve edebî bir dil arayışıyla daha eski çağlara ait Homeros'un İlyada ve Odysseia şiirini araştırmaya başlamışlardır. Bu şiirleri anlamak ve yorumlamak amacıyla etkisini kaybetmiş olan ölü dili yeniden ele almışlardır. Anomalistler ise filozof olarak dilin, düşüncelerin ifade aracı olduğuna inanarak daha ziyade anlambilime önem verip, kelime ve anlam arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır.

Daha önce İskenderiye Okulu'nda Homeros ile ilgili çalışmalar olsa dahi büyük çapta bir gelişme gerçekleştirilmemiştir. Bu alanda Aristarkus (M.Ö. II. yy), tarafından bilimsel biçimde çalışmalar başlatılmıştır. Dilbilgisi alanında da çeşitli yenilikler onun tarafından yapılmıştır. Onun öğrencisi olan Dionysios Thraks (M.Ö. II. yy) tarafından Yunan dilini betimleyen (Tekhne Grammatike: Gramer Sanatı) adlı değerli bir eser sunulmuştur. Bu eserde harfler, sesbilim, kelime kategorizasyonu ve kökbilim gibi üzerinde durulan konular vardır. Thraks'ın bu değerli eseri, Yunan uygarlığı varisi olan Romalıların çalışmalarını ve hatta XIX. yüzyıla kadar Avrupa'daki dil çalışmalarını etkisi altına almıştır. Diğer değerli dil çalışmaları Apollonios, Priscian ve Herodian gibi filozoflar tarafından yürütülmüştür. Sonuçta dil alanında eski Yunanlı filozoflar tarafından önemli çalışmalar sunulmuştur. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır ki; Yunanlılar sadece Yunancaya yönelik çalışmalar yaparak kendi dillerini analiz edip tanımlamışlardır.⁹

⁹ Robins, a.g.e., s. 9-40, Jespersen, a.g.e., s. 19-21, Jan Ziolkowski, **On Philology**. Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1990, s. 37-61, J. Lyons, "Linguistics: Greek and Roman

Yunanlılardan sonra Romanlar sahaya girmiştir. M.Ö. II. ve III. yüzyıllarda Yunan dünyası, Romalıların kontrolü altına girmiştir. Fakat önemli bir konuma sahip olan Yunan felsefesi ve sanat kazanımları, Romalılar tarafından tanınıyordu. Roma imparatorluğu doğu ve batı kısımlara bölününce Bizans İmparatorluğu (Batı Roma) ve onun başkenti Konstantinopolis veya Kostantiniyye (İstanbul) topraklarında Latince, resmi dil olmuştur. Bu kısımda Latince, prestijli bir yere sahip olan ve önemli resmi makamlara ulaşmak isteyen bir kimsenin öğrenmesinin şart haline geldiği bir dildir. Ayrıca Latince ticaret, hukuk, sosyal hayat ve eğitim alanlarında tanınan bir dil olmuştur. Yunan uygarlığının etkisi altında olan İmparatorluğun Doğu kısmında ise Yunanca kullanılmaktaydı. Hatta burada bazı Romalı hükümdarlar tarafından nadiren kullanılmıştır. Romalılar Yunan dil çalışmalarını kendi dillerine yani Latince üzerine uygulamışlardır. III. yüzyılda Yunan edebiyatı Latinceye çevrilmiştir. Romalıların yaptığı çalışmaların en değerlisi Varro¹⁰ tarafından yapılmıştır. Varro'nun (M.Ö. 116-27), *De lingua Latina* (Latin Dili Üzerine) adlı eseri hem dilbilim hem de diğer bilimlere dair konular ihtiva etmektedir. 25 ciltten oluşan eser anomalistlerin ve analogistlerin görüşlerini açıklamakla birlikte Latin dilini analiz eden ve açıklayan konuları da içermektedir. Varro'nun, dil çalışmaları genellikle kökbilim, biçimbilgisi ve dizimbilgisine yöneliktir. İsim, fiil, ortaç ve zarf olarak dört kategori üzerinde Latince kelimeleri biçimsel olarak sınıflandırmıştır. Kelimeyi ele alırken kültüre istinaden kelimelerin pragmatik anlamlarına riayet etmiştir. Hem de fiilleri zamana göre kategorize etmiştir. Ancak onun en özgün çalışması, dil yapısının türetme (iştikak) ve bükümlü (çekim eki) olmak üzere ikiye ayrıldığına tespit etmiş olmasıdır. Bu tespit ilk defa onun tarafından ortaya konulmuştur. İskenderiye ve Stoa okullarından etkilenen Varro, Yunan çalışmalarından istifade etmiştir ancak yine de ondan sonra gelen dilbilimcilerin aksine Latince özgün dil çalışmaları var olmuştur. Varro'dan sonra önemli çalışmalar en çok Donatus (IV. yy) ve Priscianus (VI. yy) tarafından sunulmuştur. Donatus (IV. yy) hitabet ve söz sanatı öğretmeni idi. Onun eseri (*Ars maior and Ars*

antiquity", *Encyclopedia Britannica*, 2020

¹⁰ The Editors of Encyclopaedia, "Marcus Terentius Varro", *Encyclopedia Britannica*, 2013.

minör) dilbilgisi kurallarına dairdi. Priscianus, V. yüzyılda eski Konstantiniyye’de Latince dilbilgisi öğretmiştir. Yunan filozofu Thraks (M.Ö. III. -II. yy) çalışmalarından etkilenecek klasik Latin şiir dilini açıklamakla birlikte harflerin telaffuzu ve hece yapısı üzerinde durmuştur. Kelime tasnifinde Varro gibi 4 değil, 8 kategoriye ayırmıştır. Ayrıca ‘kelime’ ve ‘cümle’ tanımları koymuş olduğu biçimbilgisi alanında çalışmaları da vardı.

Roma döneminde Hristiyanlık yayılıp IV. yüzyılda İmparatorluğun resmi dini olduğundan söz edilmesi gerekir. Bu dönemde, hem daha önceki döneme ait çalışmaları açıklayıp yorumlamaya hem de özetler ve sözlükler ortaya koymaya dair çabalar sarf edilmiştir. Öte yandan Yahudiler de Romalıların gölgesinde sahada öne çıkmış, bununla beraber tercüme hareketleri de aktif hale gelmiştir. Onların tarafından kendi kutsal kitapları olan ‘Eski Ahit’ ilk defa Yunancaya çevrilmiştir. Yunan edebiyatı da Latinceye düzenli olarak çevrilmekteydi. Fakat daha önceden bahsedildiği üzere Romalı dilciler genel olarak Yunan terimlerini ve kategorilerini Latince üzerinde uygulamaya çalışmaktaydılar. Dil alanında onlar tarafından pek yenilik gerçekleşmemiştir. Ayrıca Helenistik Yunanlılar gibi Klasik Latinceye fazla ilgi göstererek diğer yerel Avrupa dillerini ihmal etmişlerdir. Hatta Latinceyi prestijli bir dil olarak empoze edip diğer yerel diller yerine kullanılmasını daha çok benimsemişlerdir. Genel olarak etimoloji ve dilbilim çalışmalarında bu döneme kadar ciddi gelişmeler sunulmamıştır.¹¹

C. Orta Çağ

Roma imparatorluğunun çöküşüyle Orta çağ başlamıştır. İmparatorluğun doğu kısmı saldırıya uğramasına rağmen orada hem Yunan çalışmalarının açıklanıp yorumlanması hem de Hristiyan dininin yayılması devam etmiştir. Batı kısmı ise hem iç çatışmalarla hem Avrupa’nın diğer bölgelerinin saldırılarıyla mücadele etmiştir. Çok geçmeden iki kısım arasında savaşlar meydana gelmiştir. Bunlar sonucunda hayat ve bilim çalışmaları sahasında kalite düşmüş ve Karanlık Çağ başlamıştır.

¹¹ Jespersen, a.g.e., s. 19-21, Robins, a.g.e., s. 45-62, Encyclopaedia, The Editors of, “Roman Empire”, **Encyclopedia Britannica**, 2021

Bu dönemde eğitim-öğretim faaliyetleri Kilise egemenliği altında gerçekleşmiştir ve Kilise edebî ürünleri ortaya çıkıp yayılmıştır. Boetius'un (VI. yüzyıl) Aristo'ya ait çalışmaların büyük bir kısmını çevirmesi gibi küçük çapta eski edebiyat ve dilbilgisi üzerinde bazı çalışmaların devam etmesine rağmen zamanla Eski Yunan uygarlığının mirası tamamen kaybolmuştur, hatta bu mirası yeniden canlandırma hareketi başlayınca Arapların çevirisini yaptığı çalışmalardan faydalanmışlardır. Genel olarak bu dönemin çalışmaları tanrıbilim ve Hristiyanlık akidesini incelemeye yöneliktir ve pek kayda değer çalışma bilinmemektedir. Ancak bu dönemin sonlarında sonraları Rönesans olarak adlandırılmış dönemde bazı önemli çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Karanlık Çağ olarak adlandırılan Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne denk gelen ilk 6 yüzyılda bazı Dionysios Thraks (M.Ö. II. yy) çalışmalarının yorumlandığı görülmektedir. Ancak zamanla, Yunan felsefesi ve sanatsal çalışmalardan geriye kalanlar Latince'ye çevrilmiştir. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'nun çıkış merkezi olan İtalya, Germanik kabilelerin eline düşmüştür. Fakat imparatorluğun kültür mirası ve dili olan Latince, prestijli konumunu kaybetmemiştir. Bunun bir neticesi olarak bu kabilelerin bazıları Hristiyanlığa girip Latinceyi öğrenmiştir. Tüm bunların sonucu olarak Kilisenin, çöken imparatorluk toprakları üzerindeki egemenliği artmıştır.

Genellikle eski çağlara ait çalışmaların ele alınmış olması, Kilise tarafından hoş karşılanmayarak kısıtlanmış; dil çalışmaları da büyük ölçüde Hristiyanlık edebiyatından ibaret olmuştur. Öte yandan kilisenin resmi dili olan Latinceyi doğru okumak ve yazmak için gramer eğitimi de ilgi görmeye başlamıştır. İngiltere'de bir manastır kurucusu tarafından eski İngilizceyi (Anglosakson) konuşan çocuklar için "Latin Grammar and Colloquium: Latince Konuşma Kitabı" adlı bir gramer kitabının yayınlanmasıyla Latin gramer kitapları Avrupa'nın değişik memleketlerinde yazılmaya başlamıştır. Avrupa'nın diğer bir tarafı olan İrlanda'da Latince gramer, Donatus ve Priscian adlı kitaplardan okutulmuştur. Ayrıca Hristiyanların kutsal kitabı Yeni Ahit ya da İncil çeşit dillere de çevrilmiştir. X. ve XII. çağları arasında İrlanda, Galce (Welsh: Keltik dillerin ailesine mensuptur) ve İzlanda dillerini tanımlayan dilsel çalışmalar ortaya çıkmıştır. O dönemde dünyanın bilim merkezi

olan İslam Medeniyetinin ve Arapların egemenliği altındaki Endülüs yoluyla Eski Yunan bilim mirası Avrupa’da yeniden canlanmıştır. XIV. yüzyılda Avrupa üniversitelerinde Arap bilginlerin çevirilerinden Eski Yunan felsefi çalışmaları okutulmaya başlamıştır.

Bu çağda genel olarak bilimin değişik alanlarında dikkat çekici çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Buna ek olarak dilbilim çalışmalarının da gelişim göstermediği göze çarpmaktadır. Dilsel çalışmalar, yukarıda bahsedildiği şekilde sayılı ve sınırlıdır. Bu devirde Batı dünyasının ilgisinin Kilise dili olan Latince eğitimine yöneldiği söylenebilir. Fakat dünyanın diğer bölgelerinde ya da Arap ve Müslüman bölgelerinde çok ileri seviyede dilbilimsel çalışmalar gerçekleşmekteydi. Bu konu, detaylarıyla birlikte ‘Arapların Katkıları’ bahsinde ele alınacaktır.

D. Modern Dilbilim Ve Filoloji

XIX. yüzyılın gelişiyile beraber dil çalışmaları, “Filoloji” ve “Dilbilim” başlıkları altında iki ana kategoriye ayrılmıştır. Birçok insan hala dilbilim ve filolojiyi birbirine karıştırmaktadır. Bu karışıklığın sebebinin hem dilbilim teriminin eskiden Amerikan ve İngiliz sözlüklerinde filoloji olarak geçmesi¹² hem de bu iki disiplin arasında ortak yönlerin olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Oysaki dilbilim zaten gramer ve filoloji çalışmalarından gelişen bir disiplin olarak görülmektedir. Fakat bu iki disiplin modern sınıflandırmaya göre artık aynı değildir.

Filoloji, bir dilin bağlı olduğu kültür ve edebiyat ışığında tarihsel değişimleri ve özellikle eski metinleri anlamayı hedefleyerek dilin ele alınmasıdır. Başka bir deyişle filoloji, kültürel bağlamda yazılı belgeleri ve kayıtları araştırmaktır.¹³ Modern sözlüklerde filoloji kelimesini ele alacak olursak: tarihi ve orantılı linguistik olarak da açıklanan Amerikan sözlüğü MW’de “Edebiyat ve onunla ilgili disiplinleri ya da edebiyatta dil kullanımını okumak”¹⁴; İngiliz Oxford sözlüğünde “Belirli bir dilin dilsel gelişimini bilimsel olarak ele almak” şeklinde tanımlanmaktadır. Kelimenin kökü ise Yunanca “öğrenme sevgisi” anlamında “philologia”dan gelen ve

¹² Jan Ziolkowski, a.g.e., s. 23

¹³ David Crystal, “Philology”, *Encyclopedia Britannica*, 2012, Jan Ziolkowski, a.g.e., s. 21-25

¹⁴ Merriam-Webster. (n.d.). Philology. In Merriam-Webster.com dictionary.

Fransızca'ya "philologie" olarak geçip sevmek anlamında kullanılan; Yunancada "philein" ya da sevgi anlamında olan "philos" 've inceleme konusu olan herhangi bir bilim için kullanılan ek "-logy" ile Yunanca aslı "-gia" olan iki sözcükten oluşmaktadır.¹⁵ Bu terimin "filoloji" şeklinde ilk kullanımı yaklaşık XVI. ve XVII. yüzyılları arasındadır. 1988 yılında filoloji hususunda belirli bir tanım ortaya konulması adına Harvard Üniversitesi, Edebi ve Kültürel Çalışmalar Merkezi sponsorluğunda "Filoloji Nedir?" adında dünya çapından dilcileri ve dilbilimcileri bir araya getiren bir konferans gerçekleşmiştir. Bu konferansın yayınlarına göre filolojinin "Edebi bir metni anlamak ve yorumlamak için yavaş okuma yöntemi" şeklinde bir tanımı vardır. Ayrıca "Filoloji" edebî, tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim olarak tanımlanmaktadır. Modern dilbilimin kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure'e göre filoloji, dilbilimden ayrı bir disiplin olarak değerlendirilmekte ve dil, filolojinin ele aldığı özgün bir madde olmayıp bu bilimin eski ya da anlaşılmayan metinlerini belirleyerek yorumlamaktır. Saussure bunun yanı sıra filolojiyi, karşılaştırma yöntemini kullanarak bir metin tenkit metodu olarak sunmaktadır.¹⁶ Leonard Bloomfield'in ortaya koyduğu tanım incelendiğinde onun da dilbilim ve filolojiyi ayrı ama ortak unsurlara sahip iki disiplin olarak ileri sürdüğü görülmektedir. Ona göre filoloji sadece edebî metin üzerinden kültürel inceleme değil; aynı zamanda dilbilime uygulanan bir çalışmadır. Bu noktada da Saussure'ın benzer bir görüşü bulunmaktadır: "Dilbilimcilerin çoğu filoloji çalışmalarını farklı bir yaklaşımla ele almaktadır."¹⁷

Sonuç olarak filoloji, dili bir araç şeklinde kullanarak dilleri karşılaştırıp kaybolan medeniyetlerin ve kültürlere ait metinleri ve eski edebî metinleri inceleyen bir bilimdir. Ayrıca filolojiye karşılaştırmalı bir çalışma türü olarak da bakılmaktadır ve bundan dolayı karşılaştırmalı edebiyatın filolojiden doğduğuna ve onun altyapısını oluşturduğuna inanılmaktadır. Filoloji çalışmaları olmadan metinlerin anlaşılmasının imkânsız olduğu düşünülmektedir. Herhangi bir medeniyete ait olan kayıtlı belgelerin okunup anlaşılması için bu medeniyetin folklor, efsane, gelenek, kural ve

¹⁵ The Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2021.

¹⁶ Ferdinand De Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, Çev. Berke Vardar, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1976, C. 1 s. 21.

¹⁷ Ziolkowski, a.g.e., s. 22-23.

yasalar gibi kültür tarihinin de bilinmesi gerekmektedir. Modern Batı filolojisi ise önce sadece Yunanca ve Latince yapıtlarla ilgilenmiş; akabinde Germence ve Keltik gibi çeşitli eski eserleri ele almıştır.¹⁸ Filoloji, dili kültür ışığında, kültürü de dil ışığında araştırmakta; bu ikisi birbirinden ayrılmamaktadır.¹⁹ Dolayısıyla filoloji bir metni, özellikle edebî bir metni anlayıp yorumlamak için tarihsel ve kültürel çalışmalara dayanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi filoloji ilk olarak Yunanca ve Latinceye yöneliktir. Eski Yunanda İskenderiye Okulu (m.ö. III. yüzyıl) yürüttüğü çalışmalar ile ortaya çıktığında dil artık ölmüştü ve o devirde dilin, yaşayan Yunanlılar tarafından bilinmeyen daha eski Yunan şiirlerini anlayıp yorumlamak şeklinde bir görevi vardı. O dönemden beri devam eden filolojik çalışmalar Romalılar döneminde Latinceye uyarlanmıştır. Bu dönemde Latince, kilisenin ve İmparatorluğun resmi dili olarak Batı toplumlarında egemen dil sayılmışken lehçeleri olan ve daha sonra her biri birer müstakil dil olarak tanınan Romen dilleri, ilkel kabileler ve halk ağzının bozukluğundan dolayı ortaya çıkmış bir dil olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak dilciler, bu toplumlarda hala değerli bir yere sahip olan Yunanca ile birlikte üst sınıfın dili olan Latince için üstün çaba sarf etmişlerdir.

Orta çağda Yunan mirasının çoğu kaybedilip Rönesans döneminde Yunan literatürünün yeniden arayışı başlayınca o devirde İslam medeniyeti hâkimiyeti altında olan Endülüs aracılığıyla Arapça tercüme eserler kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına rağmen Latince kilise dili olarak devam etmiştir. Bütün bu değişimlerin sonucunda gösterilen çabalar, çoğunlukla Latinceye yönelik olmuştur. Diğer Avrupa dilleri de ele alınmış ve yavaş yavaş birer edebi dil olarak gelişmiştir. Ancak genellikle Batı toplumlarında bu dillere halk ağzından kaynaklanan Latince bozuk versiyonları olarak bakış uzun süre devam etmiştir ve Latince egemenli okullarda en çok onun grameri okutulmuştur. Gramer de sadece üst tabakaya hitap eden bir dille okumak ve yazmak için getirilen kurallardan ibaretti. Diğer dillerin de öğretimi devam etmiştir ancak öncelik ve ağırlık Latinceye

¹⁸ Saussure, a.g.e. s. 21-23, Abduh Râcihî, **Fıkhu'l-Luğa fi'l-Kütübi'l-Arabiyye**. Beyrut, Darü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1972 s. 9-29.

¹⁹ Ziolkowski, a.g.e. s. 1-26, Saussure, a.g.e. s. 22-25, Râcihî, a.g.e. s. 3-21.

verilmiştir. Rönesans döneminde matbaanın bulunması ile yabancı dilleri öğrenme imkânı da kolaylaşmıştır. Entelektüel yaşam üzerinde din etkisiyle Eski Ahit dili olan İbraniceye olan ilgi, Avrupa dillerinden tamamen farklı olan Sami dillerini ele almanın önünü açmıştır. Zamanla Germanik, Anglo-Sakson ve İzlandaca (İzlanda dili) dilleri ile yazılı metinler keşfedilmiştir. Bütün bu gelişmeler filoloji çalışmalarında yenilik sağlanarak dillerin karşılaştırılmasına ve dillerin tarihsel gelişmelerini ele almaya sebep olmuştur. 1786 yılında Sir William Jones (1746 - 1794), Sanskritçenin Farsça ve Avrupa dilleri ile benzerliğini keşfederek Sanskritçe, Latince ve Yunancanın aynı dilden geldiklerini ileriye sürmüştür. Bu filoloji çalışmalarında en önemli gelişme olarak kabul edilmektedir. Zira Sir W. Jones teorisi karşılaştırma ve tarihsel dilbilim çalışmalarına büyük ilgi kazandırarak sadece Latinceyi değil, diğer Avrupa dillerinin ve yavaş yavaş dünyanın bütün dillerinin akrabalıklarının keşfedilmesi, dil aileleri içinde sınıflandırılmaları için çalışmalar başlatmış ve bu çalışmalar hızlıca gelişim göstermiştir. 1816 yılında Alman filolog Franz Popp (1791-1867) Sanskritçe biçimbilgisi açısından Yunanca, Latince, Farsça ve Germanik ile karşılaştıran “Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache” adlı bir eser telif etmesiyle karşılaştırmalı filoloji disiplini doğmuştur. 1818 yılında yeni doğan bu disiplinde “Undersegelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse” adında önemli bir eser, Danimarkalı filolog Rasmus Rask (1787-1832) tarafından sunulmuştur. Rask eserinde İzlanda dilini orijine ulaşmayı hedefleyerek birçok Hint-Avrupa dili ile karşılaştırmıştır. Alman filolog Jacob Grimm (1785-1863) 1822 yılında yeniden basılan “Deutsche Grammatik” adlı eserinde Almanca gramer tarihini ele alarak karşılaştırdığı dillerin seslerinin değişimine değinmiştir. Ayrıca sadece yazılı metinler değil halkların kültürünü anlamayı hedefleyerek canlı lehçeleri ve halk edebiyatını da (folklor) ele almıştır. Böylelikle filoloji Latince halkasını kırıp diğer dillere ulaşarak genişlemiştir. Ayrıca bu tür edebî metinleri işleyip dilsel karşılaştırma çalışmaları yapmak için bu dillerin kurallarını, ortak yasaları, kelime bilgisini ve tarihsel değişimleri bilmek gerekli

olmuştur. Bu sayede filolojinin yeni ve geniş çalışmaları diğer linguistik çalışmalara yol açmıştır. Başka bir deyişle linguistik, filolojiden doğmudur.²⁰

Dilbilim, dili bilimsel bir biçimde inceleyen ve bütün dillerin ortak nitelikleri, genel kuralları, konuları ve sorunlarına yönelik bir bilim olarak tanımlanır.²¹ Bu bilim sesbilim (fonetik), fonoloji, biçimbilgisi (morfoloji) dizimbilgisi (sözdizimi ve sentaks), anlambilim (semantik), sözcükbilim (leksikoloji), sözlükbilgisi (leksikografi), adbilim, lehçebilim ve diğer dallara bölünmektedir. Bu alanlardan her biri, dilin bir yönüyle ilgilenmektedir. Örneğin; sesbilim, harflerin mahreçleri ve sıfatları gibi ses niteliklerini ele alırken fonoloji her sesin dil içindeki görevini araştırmaktadır. Biçimbilgisi sözcüklerin türetilmesini ve çekimlerini incelerken dizimbilgisi cümle yapıları ve cümledeki sözcüklerin sıralaması gibi konularla ilgilenmektedir. Ayrıca her dalın kendi içinde küçük sınıflandırmaları da mevcuttur. Bu dallar zamanla gelişmekte ve daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Üstelik dilbilim fizik, coğrafya ve ruh bilimi (psikoloji) gibi diğer bilim dalları ve özellikle insanî bilimlerle de ilişkilidir. Bunun bir sonucu olarak bilgisayar dilbilim, sosyodilbilim, nörolinguistik, tarihseldilbilim, matematik dilbilim ve piskolinguistik gibi interdisiplinler birçok alanla genişleyip dallanmaktadır. Dilbilimin görevi ulaşabildiği bütün dilleri betimlemek, bu dillerin tarihini incelemek, bir başka deyişle dil ailelerinin evrimini göstermek, her ailedeki ana dillerin ilk biçimlerini olanaklar çerçevesinde ortaya koymaktır. Bütün dillerde evrensel olarak kendini gösteren güçleri araştırmak, tarihin bütün özel olaylarını açıklayabilecek genel yasaları bulmaktır.²² Dilde bu yeni yaklaşım, filolojiden ayrılması için Linguistik (dilbilim) teriminin ilk kullanımı XIX. Yüzyıla denk gelmektedir. Fakat söz konusu modern dilbilim XVII. yüzyıldan itibaren başlangıç kabul edilir.

Bazı dilbilimciler, bir önceki bölümde sunulan bütün Yunan filozofları tarafından yürütülen dil çalışmalarını dilbilimin ilk çalışmaları olarak

²⁰ Otto Jespersen, **Language: it's nature, development and origin**, 13 b., London, George Allen & Unwin Ltd, 1968, s. 21-43, Râcihî, a.g.e., s. 9-16, Robins, a.g.e., s. 45-128.

²¹ Merriam-Webster. (n.d.). Linguistics. In Merriam-Webster.com dictionary, E. P. Hamp, Pavle Ivić & John Lyons, "Linguistics", **Encyclopedia Britannica**, 2020, Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), C. I, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 14-15.

²² Saussure, a.g.e., s. 27.

değerlendirmektedir. Fakat filoloji hakkındaki bir edebî metni inceleyip yorumlama şeklinde yapılan tanım kabul edilirse o zaman İskenderiye okulunun yaptığı çalışmaların filolojinin ilk çalışmaları olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN FÂRİS'İN HAYATI, DÖNEMİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Tam adı: Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el- Kazvînî el-Hemedânî'dir. Fakih, dilci ve zarif üslubuyla tanınmış bir şair olan İbn Fâris döneminin önde gelen bilginlerinden biri olarak tanınmaktadır. Nahiv (sentaks/gramer) alanında Kûfe ekolüne²³ intisap ettiği bilinmektedir. Dil ve edebiyata dair geniş bir bilgiye sahip olduğundan "Dilci İbn Fâris" olarak anılmaktadır. Aynı zamanda, Ehl-i Sünnet'in muhaddisleri arasında mücevvit²⁴ bir imam olarak bilinmektedir. Fıkıh alanında münazaralara katıldığında ilim sahiplerini dil alanına çekerek onlara üstün gelmiştir. Tüm fakihleri dili anlamaya teşvik edip dil konuları ve meseleleri üzerinde durmanın önemini vurgulamıştır. Dile büyük bir ihtimam gösteren fakih şöyle der; "Dil alanında yeterli bilgiye sahip olmayan kimse kolayca kandırılır."²⁵

El-Bahrezî Ebû'l-Hasan (ö. 1074/467)²⁶ İbn Fâris hakkında şöyle demiştir: "Dil zikredildiği zaman Ebü'l-Hüseyn b. Fâris zikredilir. O, dil bilimlerine hâkim ve

²³ Arap gramerinde (Nahiv) ekoller ya da bir başka deyişle mezhepler bulunmaktadır. Bu ekollerin arasında en önemlileri Kûfe ve Basra ekolüdür. Dilbilgisi ve izledikleri yöntem açısından aralarında büyük farklılıklar bulunan bu ekoller Arap gramerinde önem arz etmektedir. Bu iki ekol arasındaki en önemli yöntem farklarından biri; Kûfe ekolünün bedevî ve medenî farkı gözetmeksizin gelen bütün şiirleri kaynak olarak gösterip aktarmalarıdır. Basra ekolü ise, nakilden ziyade mantığa dayanarak tüm kaynaklarını Araplardan (bedevî kaynakları kabul etmeksizin) seçmektedir. Dilbilgisinde yaşanan bu ihtilafların fıkıh ihtilafına kadar uzadığı bilinmektedir. Kûfe mektebinin kurucuları; el-Kisâfî (ö. 189/804) ve öğrencisi el-Ferrâ (ö. 207/822)'dir. Basra ekolünün kurucusu ise; Ebû İshâk el-Hadramî (ö. 117/736) ve onun öğrencisi 'İsâ b. 'Ömer es-Sekafî (ö. 149/767)'dir. bkz.: Mahfuz Geylâni, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", Dergi Park, S. 1, 2020, C. 6, s. 204-235.

²⁴ Hadis râviler katında mücevvit imam; İlmü'l-Hadîs'in rivayeti ve yorumunu iyi bilen imamlar için kullanılmaktadır. Celâlüddîn es-Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî, Dü. Abu Kuteybe el-Faryabî, Beyrut, Mektabtu'l-Kevser, 1982, s. 194-204.

²⁵ Ebü'l-Hasan Cemaleddin İbnü'l-Kifti, İnbahü'r-ruvât ala enbahi'n-nühat, Ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut, Al Maktaba Al Assriya, 2009, S.127-130.

²⁶ Döneminin meşhur âlimlerindedir. Bugünkü İran devletine ait Nişabur'un kasabalarından biri olan

dili bir bütün olarak ele alan kişidir. Bana göre onun tasnifi, dil alanında yapılan tasniflerin en iyisi ve son derece mükemmeldir.”

H. IV. yüzyıl âlimlerinden olan İbn Fâris, Kazvin’de tam olarak Kürsüf (Kersef)²⁷ köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yılla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Kazvin’de doğması ve Hemedan’da büyümesi hasebiyle hem el-Kazvînî hem de el-Hemedânî künyesini almıştır. Brockelmann “Geschichte der arabischen Litteratur – Arap Edebiyatının Tarihi” adlı eserinde, İbn Fâris’in kuvvetle muhtemel Arap olmadığını ileri sürerken²⁸ Hilal Nâcî, İbn Fâris’in soyunda Arap olmayan tek bir isim olmadığını söyleyerek bu ihtimali tamamen reddetmektedir.²⁹ Buradan İbn Fâris’in Kazvin’de doğmuş olmasının onu yabancı yapmadığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere İslam fetihleri ile Arap kabileleri ve büyük aileler yeni Müslüman olanlara Arapçayı ve İslam’ı öğretmek için tüm bölgeye yayılıp yerleşmiştir. Buradan hareketle İbn Fâris’in kesin bir şekilde yabancı olduğunu söylemenin mümkün olmadığı ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüşlerine işaret edileceği üzere Arap olma ihtimalinin daha yüksek olduğu ancak yine de kesinlik kazanmadığı düşünülmektedir.

İlim tahsili için birçok bölgeyi dolaşıp bilgin hocalardan ders almıştır. Hemedan’da hocalık yapan İbn Fâris, Büveyhî Fahrüddeve³⁰ tarafından oğlunun eğitimi için Rey’e davet edilmesi üzerine Rey şehrine taşınıp orada ikamet etmiştir. Doğduğu tarihle ilgili kesin bir bilgiye ulaşamadığı gibi İbn Fâris’in vefatıyla ilgili de kesin bir tarih yoktur. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) onun h. 369 yılında vefat ettiğini iddia ederken el-Hamîdî ise İbn Fâris’in h. 360 yılında vefat ettiğini söylemektedir.

Bahrez’e nisbetle Bahrezî lakabını taşımaktadır. Şafiî bir fakihti ve aynı zamanda edebiyatçıydı. Edebiyat alanında fıkhıtan daha fazla şöhret kazandığından dolayı edebiyatçı olarak bilinmektedir. “Dümyet’ül-kasr” adlı eser ile ve bir şiir divanı bulunmaktadır. bkz.: Ali b. el-Hasan el-Bahrezî, Dümiyet’ül-Kasr ve Asretü Ehli’l-Asr, Ed. Muhammed Rağib Etabbah, Halep, New York University Libraries, t.y.

²⁷ İbn Fâris’in derslerine katılan bir öğrencinin rivayetine göre onun meclisine gelen bir ziyaretçiye nereden olduğunu sorduğunda ziyaretçinin Kürsüflü olduğunu söylemesinin üzerine İbn Fâris “Tenime değen ilk topraktır” diye bir şiir kaleme almıştır. bkz.: Yakut Al-Hamavi, Mu’jam Al- Udaba’, İhsan Abbas, Beyrut, Dâru’l Garbî’l-İslmî, 1993, C. 1, S.410:419.

²⁸ Carl Brockelmann, Tarihü’l-Edeb’il-Arabî, C. 2, el-Edep’ül-Arabî el-İslamî, Kahire, Darü’l-Ma’arif, t.y., b. 4, s. 265-268.

²⁹ Hilal Nâcî, Ahmed b. Fâris: hayâtühû-şî’rühû-âsârühû, Bağdat, Metbetu’l-Ma’rif, 1970, S. 10- 11.

³⁰ Büveyhî hükümdarı (ö. 983-997).

Yâkût el-Hamevî, İbn Fâris'in kaleme aldığı Tetimmetü'l Fasih'in üzerinde onun kendi el yazısına rastlayarak bu kitabın h. 391 yılında yazıldığına istinaden vefatıyla ilgili bu iki rivayeti reddetmektedir.³¹ Sonuç olarak birçok kaynakta h. 395'te (m. 1004) Rey'de vefat ettiği belirtilmektedir.³²

1.2. YAŞADIĞI ŞEHİR

Kazvin denizinin güneyinde olan Rey şehri bu dönemde Büveyhîlerin egemenliği altındaydı. İbn Fâris'in o dönemde ikamet ettiği Rey şehri, önde gelen bilimsel merkezlerdendi ve İslam'ın ilk dönemlerinde sadece Bağdat ve Nişabur bunun ile rekabet edebilirdi. Fıkıh, hadis ve dil gibi ilmin çeşitli alanlarında gelişmiş olan bu şehre âlimler ilim tahsili için göç etmekteydi. Rey şehrinin bazı aileleri hadis ilminde o kadar meşhur olmuşlardır ki bazı öğrenciler onların evlerine gidip kendilerinden hadis ilmi almış ve evlerindeki zengin kütüphanelerden istifade etmiştir. Dilci el-Kisâî (ö. 189/805), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve İbn Mâce (ö. 273/887) gibi tanınan büyük âlimler orada yaşamış hatta İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ilim tahsili için oraya gitmeyi çok istemiştir ama gidememiştir. Bir zamanlar mezhepsel iç savaşlara tanık olmuş ancak tarım, sanayi ve ticaret ile refaha ulaşmış bir şehirdir.³³

1.3. YAŞADIĞI DÖNEM

Yaşadığı yüzyılda Emevîler devletini yıkan Abbasîlerin siyasî nüfuzlarının azalmasıyla birlikte İslam alemi de yaşanan iç savaşlarla bağımsız devletlere bölünmüştür. M. 750-1258 yılları arasında hüküm süren ve Ebû'l-Abbâs tarafından kurulan Abbasî devleti her devlet gibi üç evreden geçmiştir. Güçlü başlayıp Pakistan, Hindistan ve Çin sınırlarının arasında yer alan Keşmir'e kadar askerler gönderilmiş ve Irak'tan Tunus'a kadar genişleyip daha sonra yıkılma evresine girmiştir.

Abbasî halifesi Hârûn er-Reşîd, m. 786-809 yılları arasında altın çağını yaşamış olan devletin İslami hilafet merkezini Şam'dan önce Kufe'ye sonra Bağdat'a almıştır. Önemli tercüme ve araştırma merkezi olan Beytü'l-Hikme ile Bağdat, zamanla dünyanın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu

³¹ el-Hamevî, a.g.e., s. 410-419.

³² Kemâleddin Enbârî, Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-üdebâ, Ed. Riyad Othman, Beyrut, Dar Alkotob Al-ilmiah, 2014, s. 194-196, Ebû'l-Hasan Cemaleddin İbnü'l-Kifti, İnbahür-ruvât ala enbahi'n-nühat, Ed. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Beyrut, Al-Maktaba Al-Assriya. 2009, s. 127-130, Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, Siyeru A'lami'n-Nübela, Beyrut, er-Risale, 1983, C. 17, s. 103-106, es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât, Ed. Celâlüddîn es-Süyûtî, Beyrut, Dar al-Kotob al-ilmiah, 2010 s. 85-86, İbn Hallikan, Vefeyatü'l-a'yan ve enba'ü ebna'iz-zaman, Kahire, Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 1948, C. 1, S. 100-102.

³³ Samer Abdülmühdi Hatamle, Medrestü'l-Hadis fî Medineti'r-Rey, İrbid, Darü'l-Kitabü es- Sekafi, 2016, s. 36-49.

merkezde Yunan, Hint ve Pers gibi dünyanın en önemli ilim mirasları Arapçaya çevrilmiş, burada ciddi ilmi münazaralar ve fikir alışverişleri yapılmıştır.³⁴ Abbasî dönemi Taberî, Razi, İbn Sina, Birûni ve Hârizmî gibi ünlü âlimlere şahitlik etmiştir. Bağdat'ta köşkler, hamamlar, okullar ve kütüphaneler inşa edilerek mimarîde büyük aşamalar katedilmiş ve nihayetinde Bağdat dünyanın önemli şehirlerinden biri olmuştur.

Devlet yönetimini sadece Araplara veren Emevîler'in aksine Abbasîler yabancı unsurlara ve en çok da Perslere dayandırılmıştır. Perslerin birçok gelenek ve kültürünü alıp vezâret sistemi (bakanlık) gibi yönetim şeklinde de onlardan etkilendikleri görülmüştür. Zamanla yabancı unsurların özellikle de Perslerin nüfuzu artmış ve Araplar Abbasîler tarafından yönetilen devlet için risk teşkil etmeye başlamıştır. Bu dönemde Reşîd, birçok vezâret görevini üstlenen Pers kökenli Bermekî ailesinin nüfuzunun artmasını tehlike olarak görmüş ve yönetimdeki etkilerini azaltmıştır. Abbasîler döneminde, Pers nüfuzunun azaltılmaya çalışılarak Türklerden özel asker tayin edildiği de görülmüştür. Ancak nihayetinde bütün bu yabancı unsurların nüfuzu artmış ve yıkılma evresinde devleti bölüp paylaşmışlardır. M. X. yüzyıl yani H. III. yüzyıldan itibaren devletin yıkılma devri başlamış ve akabinde altın çağ olarak görülen Reşîd döneminden başlayarak nüfuzlarını arttıran Arap, Pers ve Türk unsurları mezhepsel çatışmalarla bölünerek küçük devletçikler ortaya çıkmıştır. Söz konusu devletçikler tamamen Abbasî devletinden bağımsız olmasa da sonraki dönemlerde tamamen ayrılmıştır. İlim, kültür ve kalkınma merkezlerinden biri olan Bağdat çatışma ve kargaşa merkezi olup kaynakların tüketilmesiyle iktisadî alanda da çökmüştür. M. XI. yy.'ın (yani İbn Fâris'in yaşadığı dönem) gelmesiyle Fas ve İfrikiye (Tunus ve Trablusgarp'ı kapsayan bölge) Fâtımîlerin eline, Mısır ve Şam bölgesi İhşîdîlerin³⁵ eline ve sonra Fâtımîlerin³⁶ eline, Suriye Hamdanîlerin³⁷ (929-1003) eline, Irak ve İran'ın bazı bölgeleri Berîdîlerin³⁸ eline, Arap yarımadasının bir kısmı Karmatîlerin³⁹ eline, Mâverâünnehir ve Horasan'dan Afganistan'a kadar Pencap, Peşaver ve Horasan bölgeleri Gazne'nin başkent olmasıyla birlikte Gaznelilerin⁴⁰ eline, Fars (İran), Rey, İsfahan, Hemedan ve Irak Büveyhîlerin (m. 936-1055) eline geçmiştir. Daha sonra

³⁴ Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", DİA, 1997, C. 16, s. 258-261.

³⁵ Atif Ulabi, Mevsuat Avasim el-İslam, Bayrut, al-Mu'assasah al-Jami'iyah lil-Dirasat wa-al-Naşr wa-al-Tawzi', 2010, S.117, Ahmet Ağırakça, "İhşîdîler". DİA, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, C. 21, S. 551-553.

³⁶ Atif, Ulabi, a.g.e., S. 153:158, Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler" DİA, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, C. 12, S. 228-237.

³⁷ Atif, Ulabi, a.g.e., S. 117:118, Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdaniler", DİA, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, C. 15, s. 446-447.

³⁸ Abdülkerim Özeydın, "Berîdîler", DİA, 1992, C. 5, S. 501-502.

³⁹ Atif, Ulabi, a.g.e, S. 124-126, Sabri Hizmetli, "Karmatîler", DİA, 2001, C. 24, S. 510-514.

⁴⁰ Atif, Ulabi, a.g.e, S. 119, Erdoğan Merçil, "Gazneliler", DİA, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, C. 13, S. 484-486.

Selçuklular (1055-1194), Gazneliler ve Büveyhîleri bitirip önce Konya sonra İsfahan'ı başkent yaparak Anadolu ve Suriye'yi almış; akabinde doğuda Kaşgar'dan Şam'a ve kuzeyde Kostantiniye'den (İstanbul) Hazar'a kadar topraklarını genişletmiştir.⁴¹ Böylece Abbasî hilafeti dinî bir sembol olmuştur.

Aynı dönemde iç durumlara bakılınca, halifelerin anneleri, kardeşleri, diğer aile fertleri, hilafet köşkündeki hizmetçiler, halifenin maiyeti ve vezirleri idareye el atarak idarî kaosa ve aynı zamanda malî bozulmaya sebep olduğu görülmektedir. Mesela, h. 305 yılında el- Muktedir-Billâh (ö. 320/932) zamanında Rum tarafından iki elçi gönderildiğinde vezir Halife'nin elçiye nasıl icabet edeceğini belirlemektedir.⁴² Bu durum da yönetimde halife ağırlığının olmadığını göstermektedir. Ayrıca vezirlerin sürekli değiştirilmesi ve bazılarının görev süresi üç yıl iken bazılarının bir yıldan az olması da yönetimdeki kaosu gözler önüne sermektedir. Üst makamlara ulaşmak için isyan ve oyunlar tertip edildiğinde hizmetçilere kadar herkesin bu isyanların içinde yer alması söz konusu kargaşanın işaretlerindedir. Öyle ki, Ebû Saad El Cenabî El Hassan Bin Bahram bir hizmetçi tarafından öldürülmüştür. Hizmetçi kendi valisini öldürdükten sonra adamlarına yalan söyleyip valinin kendisini davet ettiğini dile getirmiştir.⁴³

İsyanlarla birlikte sahtecilik, hırsızlık ve batıl inançlar da yayılmaya başlamıştır. Öyle ki Bağdat'ta bir zamanlar halk arasında türü bilinmeyen yabani bir hayvan bulunup çocukları yediğine dair efsaneler ortaya çıktığında halk korkmuş ve şehirde büyük bir gerginlik yaşanmıştır. Bütün bu efsanelerin hırsızlara ait olduğu bilinmektedir. Ancak Halife, bu hırsızları yakalatmak yerine insanlar arasında bu hayvanın yakalandığının ve öldürüldüğünün yayılmasını emretmiştir. Halk ise korkmaya devam etmiştir. Öte yandan Halife ve yetkililer tarafından devlet sermayesi israf edilmekteydi. H. 315 yılında bazı süvari ve şövalyeler maaşlarını alamayınca devletin köşklerinden birine girip soygun yapmış ve civardaki köy halkının ineklerini kesmiştir. Çıkan bu büyük isyanın akabinde vezir maaşların ödeneceğine dair söz vermiştir ve bunun üzerine olaylar sakinleşmiştir.⁴⁴ Tüm bu kargaşanın sonunda el-Muktedir öldürülmüştür.

Dışarıdan devletin zayıfladığı açıkça görülmektedir. Öyle ki Rumlar Müslümanların arazilerine saldırmaya kalkışmıştır. H. 312 yılında Rum Kralı "İtaat edin yoksa size saldırırım; sizin zaafınızın ne olduğunu biliyorum." diyerek onları

⁴¹ Atif, Ulabi, a.g.e., s. 113-130, Hilal, Nâcî, a.g.e., s. 3-8, Mehmet Ali Kılavuz Araz, "Ahmed b. Fâris'in Dil Hakkındaki Görüşleri", Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS) Bildirileri (10-15.09.2007 Ankara / Türkiye), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, C. 38, s. 15:21

⁴² Ebu Ali Ahmed İbn Miskeveyh, Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem, 2. bs. Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 2013, s. 53.

⁴³ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 33.

⁴⁴ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 56.

tehdit etmiş; sınır bölgelerine yazı gönderip haraç istemiştir.⁴⁵ Yine de Rumlar bazı şehirlere girip camileri basmış ve orada kendi namazlarını kılmıştır. 314 yılında Rumlar Malta'ya girip sivil halkı esir almıştır.⁴⁶

Bu kargaşa ortamında başa geçen Abbasî halifeleri katledilmeye ve azledilmeye maruz bırakılmıştır. Yaşanan bu olayların ardından iktisadi durum kötü hale gelmiştir. Fakat bilimsel ve edebî çalışmalar gelişmeye devam etmiştir. Bunun sebebinin ise, oluşan devletçikler arasında bu alanda bir tür rekabetin oluşması ve hemen hemen hepsinde bilim merkezlerinin kurulmuş olmasıdır. Artık sadece Bağdat'ta değil diğer bölgelerde de oluşan bu bilim merkezleri önem kazanmaya başlamış ve bu merkezler Gazne, Kahire ve Şiraz gibi önemli bölgelerde büyük şöhret ve önem kazanmıştır. Her hükümdar yanında bilim insanlarını tutmaya çalışmıştır. Kitap yazdırmak için büyük bütçeler tahsis edilmiş ve böylece bilimin çeşitli alanlarında derleyici ilmî kitaplar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bilimsel ve sosyal kuruluşların yanı sıra büyük kütüphaneler oluşturulup ilim erbabının istifadesine sunulmuştur.

1.4. HOCALARI

İbn Fâris, ilim tahsil etmek için birkaç yeri dolaşmıştır. Kattân ve diğer değerli hocalardan ders almak için Kazvin'e gitmiştir. Meşhur âlimlerden ders almak için de Şam, Mekke ve Hemedan gibi çeşitli şehirlere seyahat etmiştir. Ayrıca Hadis eğitimi almak için Bağdat'a gidip oradan Rey şehrine geçmiş; sonrasında Büveyhi prensi Macd Ed-Devle Ebû Talip'e eğitim vermiş ve orada vefat etmiştir.

İlk hocasının babası olduğu bilinmektedir. Babası Fâris b. Zekeriyâ Şâfî fakih ve dil âlimiydi. Önemli hocalarının arasında Kattân ve Teberânî de bulunmaktadır:

1.4.1. Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Kattân

Fakih, dilci ve hadis ravisi olup h. 254 yılında doğmuştur. Edebiyatçı, hadis ravisi ve aynı zamanda hafızdır. İbn Mâce'den hadis dinlemiş ve yüz bin hadis ezberlemiştir. Tefsir, dilbilgisi, dilbilim ve fıkıh alanlarında saygın bir alimdir. H. 345 yılında vefat etmiştir.

1.4.2. Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî

H. 260'ta (m. 873) Akkâ'da doğmuştur. Taberânî, döneminde hadis râvilerin arasında "sika, sebt ve âdil" lakaplarını kazanmış olup hadis, ensâb ve tarih bilgisiyle döneminin önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. İlim tahsil etmek için çok bölgeyi dolaşmıştır. Hâşim b. Mersed et-Taberânî, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Mutayyen, Ebü'l-Abbas İbn Süreyc, Nesâî, İbnü'l-Cârûd ve Ebû Avâne el-İsferâyînî ve daha birçok âlimden dil, edebiyat, Kur'an ilimleri ve hadis başta olmak üzere değişik alanlarda ders almıştır. H. 360/M. 971 yılında vefat etmiştir.⁴⁷

⁴⁵ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 145-146.

⁴⁶ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 147.

⁴⁷ İbn Hallikân (1948). **Vefeyatü'l-a'yan ve enba'ü ebna'iz-zaman**. Kahire: Mektebetü'n- Nahdati'l-

1.5. İBN FARİS'İN TALEBELERİ

Yetiştirdiği talebeler arasında Rey valisi Fahrüddevele Ali ed-Deylemî, oğlu Mecdüddevele Ebû Tâlip, Büveyhî devletinin veziri ve bir bilgin olan es-Sahib Bin Abbâd vardır. Bu araştırmanın konusu olan eseri “es-Sahibi fî Fıkhî'l-Luğa” talebesi es-Sahib Bin Abbâd'a ithaf edilmek üzere adlandırılıp takdim edilmiştir. Ayrıca talebeleri arasında Makâmât sahibi Bedüzzaman el-Hemedânî de vardır.⁴⁸

1.6. ŞAHSİYETİ VE GÖRÜŞLERİ

İbn Fâris, ilk olarak Şafi bir fakihti ancak sonra Mâliki mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. Bunun sebebini ise şöyle belirtmektedir:

“Rey şehrine girdiğim zaman Malikî mezhebine tâbi olan hiç kimseyi bulamadım. Görüşleri herkes tarafından kabul gören imam Malik tâbilerini görmemek zoruma gitti. Bunun üzerine bu mezhebe uymaya karar verdim, öyle ki bu memleket şerefi tamamlansın çünkü bu topraklar bütün görüşleri ve farklılıkları bir araya getirmektedir.”⁴⁹

Dil olarak Kûfe mektebine mensuptu ve aynı zamanda edebiyatta şöhret sahibiydi. Ona göre dil tevkifîdir. Bu konu zaten dilbilimin tartıştığı en büyük sorunlardan biri olarak görülmektedir. Eskiden Arap dilciler de bu ikilem arasında kalmış ve iki ekole ayrılmıştır. Birinci ekole göre, dil tevkifîdir; yani Allah tarafından yaratılan ve insana öğretilen bir dizgedir. İbn Fâris de bu ekole mensuptur. İkinci ekol ise dilin ıstılah olduğunu; yani insanlar tarafından konulan bir sistem olduğunu düşünmektedir. Bu ekolün temsilcileri arasında önemli bir dilci olan İbn Cinnî yer almaktadır.⁵⁰

İbn Fâris'in dile, özellikle de Arapçaya ve Araplara büyük değer verdiği kitabından anlaşılmaktadır. Arapların İslam'dan önce okuma-yazma bilmedikleri; dili sadece sezgiyle bildiklerine dair rivayetler günümüze ulaşmıştır. Fakat İbn Fâris'e göre Araplar İslam'dan önce de harfleri ve okuma-yazmayı bilmekteydi. Dilciler Arapçanın temelini oluşturmak ve sözlük derlemek için kelimeleri bir araya getirirken asimile olmuş medenî (şehirli) halkı gibi dili bozulmamış olan bedevilere başvurmuşlardır. Bazılarının iddialarına göre bir bedeviye İsrail kelimesine “hemze” konulup konulmadığı sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Bunu yaparsam kötü bir adam olmuş olurum!” Çünkü İsrail kelimesi için “hemze” sadece basmak ve sıkılmak demektir. Bir diğerine ise “Filistin'i cer eder misin?” diye sorulunca “İşte o zaman güçlü bir adam olurum!” demiştir. Çünkü İsrail kelimesi için “cer” demek sadece

Mısıriyye, C. II, s. , 407.

⁴⁸ Hilal Nâcî, Ahmed b. Fâris: Hayâtühû ve Şi'ruhû ve Âsâruh, Bağdat, Metbatu el-Ma'rif, 1970, s. 21-24.

⁴⁹ Yakut, Al-Hamavi, a.g.e., S.410:419.

⁵⁰ Ahmed Muhtar Ömer, el-Bahsü'l-Luğevi indel-Arab, 16. b. Kahire, Âlemü'l-Kütüb, 1988, s. 137-145.

çekmek demektir. Buna benzer birçok hikâye bulunmaktadır. Bu hikayelere istinaden dilcilerin ve tarihçilerin çoğu, İslam'dan önce Arapların okuma-yazmayı, alfabeyi ve dil kurallarını bilmediklerine dair iddialarda bulunmuştur. Ancak İbn Fâris, bu dilci ve tarihçilerin inandıklarının aksini savunmaktadır. Dilin tevkifi olduğuna inandığı için ona göre harfler ve onların isimlerinin de tevkifi olması şarttır. Çünkü Yüce Allah Hz. Âdem'e beyan ve belagati öğrettiği gibi harfleri de öğretmiştir. Zira beyan ve belagat harflerden evvel öğrenilemez. Bu doğrultuda İbn Fâris'in döneminde, diğer zamanlarda yaşamış Arap halklarında olduğu gibi harfleri ve okuma-yazmayı bilenler de bilmeyenler de bulunmaktaydı. Sunduğu diğer deliller ise: "Sahabe'nin arasında Hz. Osman ve Hz. Ali gibi okuma-yazma bilenlerin var olması; sahabenin bazılarının Kur'an ayetlerini kurallara uygun olarak titizlikle yazmaları ve Hudeybiye Antlaşması'nda Hz. Ali'nin yazma işini üstlenmesi" şeklindedir. İbn Fâris tarihteki bu olguları delil olarak sunarak Arapların İslam'dan önce dile dair bilgilerinin var olduğunu ileri sürmektedir.

Arapçada dilbilgisi, sentaks, semantik ve sesbilim gibi dilbilimine dair konuların bazı âlimler tarafından geç bir tarihte ilk defa konulduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Örneğin; nahiv biliminin (sentaks ve semantik) Ebû'l-Esved ed-Due'li tarafından ve Aruz biliminin (Arap şiiri müziğinin türleri ve yapıları) Halil b. Ahmed tarafından konulduğuna dair rivayetlere araştırmalarda işaret edilmektedir. Fakat İbn Fâris bu varsayımları reddetmektedir. Ona göre bu iki bilim, bu iki âlim tarafından ilk defa konulmamıştır; varlıkları daha öncesine dayanmaktadır ancak zamanla varlığını yitirip Ebû'l-Esved ed-Due'li ve Halil b. Ahmed tarafından tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır. Buna delil olarak ise şu olaydan bahsetmektedir: "Müşriklerden bazıları Kur'an'ı Kerim tilavetini duyduğunda onun bir şiirden ibaret olduğunu iddia etmeleri üzerine Velid b. Muğîre şiirin bazı bahirlerini (kalıplarını) zikrederek şöyle demiştir: Muhammed'in okuduğu şeyi şiir türleriyle karşılaştırdım ve gördüm ki onlara hiç benzemiyormuş!" İbn Fâris'e göre Araplar daha önceden Aruz ilmini (şiirin müziği/bahirleri) bilmiyorsa Velid b. Muğîre bu kalıpları nasıl bilmekteydi? İbn Fâris'in Arapların bu ilimleri daha önceden bildiklerini desteklediğine dair diğer bir örnek ise eserinde Arap dilinin üstünlüğüne işaret etmesidir: "Diğer diller, kavramları Arapça kadar güçlü izah edemez. Örneğin, Farsçada kılıç isimleri ve sıfatlarını ifade etmek istesek sadece tek bir ifade kullanırız ancak Arapçada kılıç için birçok isim zikredilmektedir. Aslan, at ve vd. gibi eş anlamlı kelimeler için de aynı durum söz konusudur. Diğer diller nerede, Arapçanın zenginliği nerede? Bu detay, akıllı olanlardan kaçmaz." Bununla birlikte İbn Fâris eserinde sadece Araplara özgü dilbilimi olduğunu ifade etmektedir: "Araplara mahsus olan bilimlerden biri i'rab bilimidir. Bu bilimle aynı lafzı taşıyan sözcüklerin anlamlarının arasındaki farklılıklar bilinebilir." Üstelik bu açıdan bakarak sadece Araplara has güzel meziyetleri de aktarmaktadır: "Araplar soylarının korunmasına her zaman önem vermiştir. Diğer milletlerin Araplar kadar soylarını korumakla

ilgilendiği söylenemez. Yüce Allah şöyle buyuruyor: {Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.}⁵¹ Araplardan başka bu ayetin icabına göre davranan yoktur. Yüce Allah'ın, Araplara has kıldığı şeylerden güzel meziyetlerden bazıları da taharet hususu ve sadece mahremleriyle birlikte olmak gibi diğer ırkların mübah gördüğü pisliklerden uzak durmalarıdır. Söz konusu bu güzellikler bütün meziyetlere üstün gelen birer fazilettir.” İşte bu şekilde İbn Fâris, Arap milletini diğer milletlerden ayrı tutup onların dilini de en üstün dil olarak görmektedir.

Burada İbn Fâris'in yaşadığı dönemde Şuûbiyye⁵² hareketinin güçlü ve yaygın olduğunu belirtmek gerekmektedir. Öyle ki Şuûbiyye hareketi, Arap olmayan milletleri Araplara karşı savunup onları övmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu hareketin Arapları eleştirmekle yetinmeyip zaman zaman onlara sövdüğü ve kusurlarını göstermeye çabaladıkları görülmüştür. Daha da ileri giderek Kur'an'ın Arap diliyle nâzil olmadığını ve yabancı sözcük ve üslupla dolu olduğunu iddia etmişlerdir. Söz konusu hareketin mensupları tarafından bu hususta da kitaplar telif edilmiştir. Hareketin Abbasîler döneminde öne çıkmasına rağmen daha erken bir tarihte hatta İslam'ın ilk dönemlerinde olduğu bilinmektedir. İslam fetihleri sonucunda Arap Müslümanların arasına farklı milletlerin karışmış olmasına rağmen Araplar soylarını daima koruyup bununla iftihar etmiştir.⁵³ Emevîler dönemine gelindiğinde ise, önemli makam ve idari görevlerin çoğunlukla Araplara verilmesi ve yabancıların ikinci sınıf insan muamelesi görmesiyle bu hareket güçlenmiş; ancak Emevî Devleti'ne olan korku sayesinde gizli kalmıştır. Abbasîler, Arap olmayan milletlerin bu duruma olan öfkelerini fark edip hükmü Emevîlerin elinden almak için plan yapmıştır. Yaptıkları plan başarıya ulaşınca ödül olarak devletin önemli ve hassas makamlarına yabancıları özellikle de Persleri getirdikleri görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak Şuûbiyye hareketinin artık gizli değil açık bir biçimde faaliyet gösterdiği ve görüşlerini her yerde açıkça bildirip yaydıkları görülmektedir. Devletin farklı bölgelerinde halkı etkilemeye çalışmışlardır. Bu hareketin iddialarına Cahiz ve İbn Kuteybe gibi çok sayıda önde gelen alimler karşı çıkmıştır. İbn Fâris de bu bilginlerin arasında olduğu ve bu sebeple eserinde Arapları üstün kılmaya çalıştığı düşünülmektedir. Öyle ki, Şuûbiyye hareketinin Kur'an'da Arapça olmayan harf ve lafızlar olduğuna dair iddiasına karşı şöyle bir görüş sunmaktadır:

“Kur'an dili olan Arapça tamamıyla Arap sözcüklerden mi oluşmaktadır yoksa bu dile yabancı üsluplar da dahil edilmiş midir? şeklinde birtakım tartışmalar bulunmaktadır. Bana göre her iki iddia da doğrudur. Zira Arap alfabesinin bazıları

⁵¹ Hucurât 49/13

⁵² Adem Apak, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyye”, İstem, 12, 2008, s. 17-51.

⁵³ Hilal Nâcî, a.g.e., s. 21-24.

kökü yabancıdır ve Araplara sonradan gelmiştir. Onlar da bu alfabeyi Araplaştırıp kendi kavramlarıyla kullanmıştır. Dahası Kur'an-ı Kerim Arapça inmiştir. Bu sebeple, alfabenin tamamıyla Arap harflerinden oluştuğunu iddia edenler de kökünün yabancı olduğunu iddia edenler de haklıdır.” diyerek Ebû Ubeyd'in⁵⁴ görüşüne katılmaktadır.

İbn Faris'in genelde farklı görüşlere karşı anlayışlı olduğunu eserinden anlaşılmaktadır. Ona göre herhangi bir görüşe karşı çıkana cahil demek mümkün değildir. Öyle ki Müslümanlar, ilk İslami dönemde Kur'an tefsiri hakkında ihtilafa düşmüştür. Sonra gelen nesillerin bir kısmının delillerden anladığı kadarıyla ve ictihatla 52 bazı görüşleri savunduğu; bir kısmının ise karşı çıktığı görülmektedir.” Buradan İbn Fâris'in esnek ve geniş ufuklu bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Eserinde geçen “Aruz ilmi; mükemmelliği, hassaslığı ve doğruluğu ile felsefeye intisap edenleri terbiye eder.” söyleminden felsefeye karşı olduğu anlaşılmaktadır. Kitabının diğer bölümlerinde filozofların sunduğu bazı bilgileri reddederek filozof denen bazı kişiler tarafından i'rab (Arapça sentaksı) çalışmaları yapılmasını ve dilbilgisinde kitaplar telif edilmesini eleştirmiş ve bu görüşlerin dikkate alınmaması gerektiğini dile getirmiştir: “Daha önce birtakım insanlar bizim âlimlerimizin kitaplarından birtakım metinler alıp lafızlarını değiştirerek bilinmeyen kişilere nispet etmişlerdir. Öyle ki, aldıklarının diğer milletlerin şiirleri olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Fakat biz bu şiirleri inceledik ve sağlam bir şiir olmadıklarını gördük. Gerçek şiir Arapların sanatkarlığıdır ve bu şiirin divanları kendi soyları ve neseplerini koruyandır. Arapların özel bir şiir ölçüsü vardır ve bu ölçüyle sağlam ve sağlam olmayan şiir anlaşılır. İşte bu aruz ilmi onlara hastır.”⁵⁵ Buradan İbn Fâris'in felsefeye ve filozoflara tamamen karşı çıktığı görülmektedir. Ayrıca Arapların diğer milletlerin dilbiliminden nakil etmeleri, şiir konusunda Arapların şiirlerinden hariç diğer milletlerin itibarlı şiirleri olduğunu tamamen reddetmektedir. Burada önemli bir yere işaret etmemiz gerekmektedir. İbn Fâris, Abbasîler döneminde yaşamıştır ve bu dönemde özellikle h. II. yüzyılda Hârûn er-Reşîd (m. 786-809) hilafetinde bir ilim merkezi olan Beytü'l-Hikme inşa edilmiştir. Bu merkez ile, eski Yunan ve Hint uygarlıklarından çok sayıda bilimsel çalışma özellikle felsefe ve mantık alanında eserler Arapçaya çevrilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri, Öklid'in geometri kitabı, Hipokrat'ın eserleri, Aristoteles'in fizik ve mantık kitapları olarak görülmektedir.⁵⁶ Ayrıca Kelile ve Dimne gibi dil ve edebiyat

⁵⁴ Bir metnin lafız ve anlamına dayanarak istidlal yapma sürecidir. Bu süreç şer'î hükümler çıkartma amacıyla özellikle Kur'an ve hadis metinlerine uygulanır. bkz.: Hacı Yunus Apaydın, “İctihad”, DİA, İstanbul, 2000, c. 21, s. 432-445.

⁵⁵ Faris, E.-H. A. a.g.e. s. 42-43.

⁵⁶ Melek Dosay Gökdoğan, Bilim Tarihinde Türkler. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 2016.

eserleri de özellikle Farsçadan çevrilmiştir.⁵⁷ Bilindiği üzere, birçok Müslüman bilgin Yunan felsefesinden etkilenecek bu geleneği takip etmiştir. Bu bilginlerin başında filozof tabip olan İbn Sinâ (ö. 428/1037) gelmektedir. İbn Sinâ, Aristoteles'in felsefi geleneğini benimseyerek benzer İslami bir gelenek ortaya koymuştur. Bu yaklaşım birçok bilgin tarafından kabul görüp takip edilmiştir. Öte yandan bu yaklaşım diğer bir kısım bilgin cephesinde reddedilmiştir. Reddedenlerden biri; İbn Fâris'tir. İbn Fâris, Arapçanın fiziğe ve birçok bilim alanına uygulanan bu felsefi gelenekten etkilendiğini reddetmekte ve Arap dilbilimini özgün çalışmaların bir neticesi olarak değerlendirmektedir. Aslında bu konuda İbn Fâris'in görüşleri derin bir şekilde değerlendirildiğinde, sadece taassuptan kaynaklanan görüşler olmadığı görülmektedir. Çünkü Beytü'l-Hikme'deki bu çeviri çalışmaları h. II. yüzyılın sonlarında başlıyorsa özgün Arap dili çalışmaları h. I. yüzyıldan itibaren başlamış olur. Yunanlılar her şeyi felsefi bir yaklaşımla ele alıp dil dahil bütün bilimlerini felsefenin bir parçası olarak işlerken Arap alimler ve özellikle dilciler dili kendine özgü bir gaye olarak ele almakta ve bunu açıklarken uygulamalı yöntemler kullanmaktadır. Öyle ki, eski uygarlıklarda olduğu gibi dili eski edebî metinlerden değil bedevîlerin yaşayan dil hazinelerinden toplayıp inceleyerek emsalsiz bir çaba ve itina sarf etmişlerdir. Fakat yine de Arapların eski uygarlıkların dil çalışmalarından istifade ettiklerini inkâr edilmezdir. Arap bilginler, İslam Medeniyetinden önceki medeniyetlerin farklı alanlarda gerçekleştirdiği kazanımlara vakıf oldukları gibi dil çalışmalarına da vakıftılar ama yine de bu çalışmalardan istifade ederek özgün dil çalışmaları ortaya koymuşlardır. Bu noktada bazı modern dilbilimciler tarafından Arap dilcilerin çabaları şöyle övülmüştür: "Arap dilbilimciler, dilinin sistematikleştirilmesi konusunda kendi anlayışlarını geliştirerek Latin gramercilerin yaptıkları gibi Yunanca kalıpları hiçbir şekilde Arapçaya uyarlamamışlardır."⁵⁸ "Arap dili alimleri tamamen kendilerine has yöntemlerle Kur'an'ın metni üzerinden Arap dilini uygulamalı bir şekilde incelemişlerdir."⁵⁹ İbn Fâris'in de böyle bir değerlendirme yapmış olması kendi döneminde gelişmekte olan ilimlere ve bunların tarihine vakıf olduğunu göstermektedir.

İbn Fâris'in eseri incelendiğinde, bir konu hakkında çeşitli görüşleri sunup açıkladıktan sonra aralarından birini seçerek kendi görüşlerini sunduğu görülmektedir. Kûfe ekolüne intisap etmiş olmasına rağmen kendi ekolünün görüşlerinin yanı sıra karşıt görüşte olan Basra mektebinin görüşlerine de yer vermektedir. Bu onun eserine zenginlik kazandırmaktadır. Eser incelendiğinde, bir katalog taraması yapmış gibi birçok önemli alimin görüşlerine ulaşarak istifade edildiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra bazı nadir ya da anonim görüşlere yer

⁵⁷ Şevki Dayf, el-Belâğa: Tetavvur ve târîh, Kahire, Darü'l-Mârif, t.y.

⁵⁸ R. H. Robins, A Short history of linguistics, London, Longmans, 1967, s.98.

⁵⁹ Demir, Ramazan. "Arap Dilinde" Fıkhu'l-Luga" ve "İlmu'l-Luga" Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD), C. XIII, S.23, 2011, s. 183-203.

vererek açıklamalarda bulunmaktadır. Çoğunlukla bu çeşitli görüşlerin hepsini kabul ettiği ya da aralarındaki farklara işaret ettiği görülmektedir. Bunun örneği kitapta şöyledir: “Ve iki görüş bize yakındır.”⁶⁰

Sonuç olarak İbn Fâris’in dil alanında geniş bir bilgiye sahip olduğu eserinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Değerli bir alim olarak tanınmasının yanında cömertliği ile de tanınan bir şahsiyettir. Öyle ki kendi giysileri ve evinin eşyalarını verecek kadar ondan yardım isteyen reddetmediği anlatılmaktadır.⁶¹

1.7. ÇALIŞMALARI VE ESERLERİ

Geniş bir bilgiye haiz olan İbn Fâris dil, edebiyat ve fıkıh gibi çeşit alanlarda birçok eser bırakmıştır. Çok önem verdiği dil alanında doksan kadar eser kaleme almış ancak maalesef tamamı günümüze ulaşmamıştır. Yazdığı önemli eserlerden bazıları şunlardır:

1.7.1. Mu’cemü Mekâyîsi'l-Luğa:

Mu’cem ilmi (sözlük bilimi) alanında “mu’cem” ismini ilk taşıyan ve alfabetik sıralamaya göre ilk düzenlenen Arapça bir sözlüktür.

1.7.2. Mucmelü'l-Luğa (el-Mücmel fi'l-Luğa):

Yaygın kullanılan sahih ve önemli Arapça kelimeleri ihtiva eden bir sözlüktür. Bu sözlük de alfabetik olarak sıralanmıştır. İbn Fâris, bu iki sözlükte Arapça sözlükbilim alanında yeni bir yaklaşım izleyerek ilk etimolojik sözlük türünü ortaya koymuştur. İzlediği yeni yaklaşıma göre kelimenin kökünden türetilen bütün kelime ve yapılar bu kökün anlamına iştirak etmektedir. Kelimeleri bu teoriye sıralamıştır.⁶²

1.7.3. Mutehayyeru'l-Elfâz:

“Seçilmiş lafızlar” anlamına gelen eser, 114 bölümden oluşan ve anlam üzerine düzenlenmiş olan bir eserdir. İbn Fâris’in eserin mukaddimesinde açıkladığına göre kelâm; toplumun üst ve alt tabakasının ortak kelâmı, yabanî kelâm ve bu iki tür arasındaki orta bir tür olmak üzere üç mertebelidir. Bu üçüncü mertebeyi güzel bularak bu kitapta lafızları toplamaya çalışmıştır.⁶³

⁶⁰ Ahmed İbn Faris, es-Sahibi fi fihri'l-luga ve süneni'l-Arab fi kelamiha, Kahire, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1910.

⁶¹ İbnü'l-Kifti, a.g.e., s. 127-130.

⁶² el-Bedravi Zehran, el-Mu’cemü'l-Arabi : tetavvür ve tarih fi dav’i nazariyyâti ilmi’d-delale leda'l-muhaddisin, Kahire, Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2009, s. 125-129, Taher Naidja, “The Asset meanings Plan in the Dictionary of Language Standards of Ibn Fares”, 395 AH. Havliyat Camiat Kalma Dergisi (27), 2019, s. 163-180.

⁶³ Ahmed İbn Fâris, Mutehayyerü'l-elfâz, ed. Hilal Nacî, Bağdat, el-Mektebü'l-Daim, 1970, s. 47-50.

1.7.4. Futyâ Fakihü'l-‘Arab:

Fıkhın karışık meseleleri ile lafz-ı garîpleri (az bilinen) bir araya getiren bilmece (elgâz) türünde bir eserdir.⁶⁴

Bunların dışında en-Neyrûz, Kitâbü'l-Leyl ve'n-Nehâr, Halku'l-insân, el-İtbâ‘ ve'l-Müzâvece adlı eserleri ve birçok eserleri de mevcuttur.⁶⁵

⁶⁴ Ahmed İbn Fâris, Fütÿâ fakihü'l-‘Arab. ed. Hüseyin Ali Mahfuz, Dımaşk, el-Mecma' el-İlmi el- Arabi, 1958.gy

⁶⁵ Hüseyin Tural, “İbn Fâris”, DiA, 1999, C. 19, s. 479-481.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN FARİS'İN FIKHU'L-LUĞA ANLAYIŞI

2.1. FIKHU'L-LUĞA TERİMİNİN DOĞUŞU

Fıkh'ul-Luğa terimi, h. IV yüzyıl-m. XI. yüzyılda Kûfe dil mektebine mensup olan dilci İbn Fâris ile ortaya çıkmıştır. İbn Fâris'in "eş-Şâhibî fî fıkhi'l-luğa" adlı eserindeki açıklamasına göre, Fıkh'ul-Luğa başlığı altında dilin menşei, önemi ve özellikleri gibi dile dair usûl meseleleri ele alınmaktadır. Bugün bu terim "filoloji"nin eşdeğeri olarak değerlendirilmektedir. Fakat bu bilginin ortaya koyduğu disiplin, Batı'daki filoloji disiplini ile aynı mıdır? Bu soruya cevap vermek için İbn Fâris'in ortaya koyduğu "Fıkh'u'l-Luğa" kavramını anlamak gerekmektedir. Bu amaç için dilbilim ve filoloji arasındaki fark anlamak önceliklidir fakat ilk olarak dil çalışmaları tarihine değinmemiz gerekmektedir.

2.2. İBN FÂRİS ÖNCESİ ARAP DİLBİLİM ÇALIŞMALARI

Daha önce değinildiği gibi Orta çağda yapılan en önemli çalışmalar Müslümanlar tarafından yapılmıştır. Hatta onların çalışmaları haricinde dikkate alınan çalışmaların varlığı bilinmemektedir. İslam medeniyeti ortaya çıkar çıkmaz bir önceki milletlerin ve çağdaşı olan milletlerin bilimiyle ve bilimin geleneği ile ilgilenmiştir. Bu sebeple çeviri ve inceleme hareketleri önem kazanmıştır. Müslüman âlimler de inceledikleri bilgileri İslam'a uygun bir biçimde devam ettirmeye çalışmış ve kısa zamanda ortaya eşsiz bir medeniyet ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetin tohumu Medine'de filizlenmiş, Emevîler tarafından şekillenip Abbasîler ve diğer Müslüman devletler tarafından devam ettirilmiştir. Emevîler döneminden itibaren bu faaliyetler daha resmi ve düzenli bir biçim kazanmıştır. Abbasîler döneminde Bağdat hem hilafet merkezi hem de o devrin medeniyetleri arasındaki konumuyla bir bilim merkezi olmaya müsaitti. Bu bağlamda saraylara bilim adamları davet edilerek ilme ve ilim erbabına ilgi gösterilmiştir. Ayrıca Bağdat'ta m. VIII. yüzyılda Beytü'l-Hikme (Bilgelik Evi)

olarak adlandırılan çeviri ve araştırma merkezinin kurulmasıyla birlikte bilimsel faaliyetler ve özellikle çeviri faaliyetleri ilerlemiştir.

Genel olarak Müslümanlarda bilim önemliydi. Nitekim bu önem ve ilgi din ilimleriyle başlayıp diğer bilimlerle ilgilenerken genişlemiştir. İlk vahyi “oku”⁶⁶ olan İslam, Peygamber’i vasıtasıyla Müslümanları ilimle ilgilenmeye teşvik etmiştir. Bu konuda “Rabbim! İlmimi arttır” de.”⁶⁷ “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu! Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar.”⁶⁸ “Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın.”⁶⁹ “Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler.”⁷⁰ “İlmi talep etmek her Müslümana farzdır.”⁷¹ “Bir kimse, ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır.”⁷² “İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.”⁷³ “Şüphesiz ki âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” “Peygamberler altın ve gümüşü miras bırakmazlar; sadece ilmi miras bırakırlar. O mirası alan kimse, bol nasip ve kısmet almış olur.”⁷⁴ gibi pek çok ayet ve hadis vardır. Hatta Peygamber ve Müslümanların lideri Hz. Muhammed (s.a.v.), İslam tarihinde ilk gazve⁷⁵ olan Bedir Gazvesi’ni kazandıktan sonra Müslümanların ellerine düşen esirleri bazı Müslümanlara okuma ve yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakmıştır.

Dil alanına gelince Kur’an’da {O’nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır.}⁷⁶ gibi ayetler de bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber,

⁶⁶ Alak 96/1.

⁶⁷ Tâha 20/114.

⁶⁸ Zümer 39/9.

⁶⁹ Mücâdele 58/11.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/7.

⁷¹ İbn Mâce, Mukaddime, 17 (Hadis no: 224).

⁷² Müslim, Zikr 39. Ayrıca bk. Buhârî, İlim 10; Ebû Dâvûd, İlim 1.

⁷³ Müslim, Vasiyyet 14.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, İlim 19. Buhârî, İlim 10; İbni Mâce, Mukaddime.

⁷⁵ (غزا - gaza) fiilinden türetilmiş Arapça bir sözcüktür. Sözlükte “Kastetmek ya da bir düşmanı kastedip kendi diyarında onunla savaşmak anlamına gelir ancak ıstılahta İslam peygamberi Hz. Muhammed’in önderlik ettiği savaşlar için kullanılmaktadır. (almaany, tarih yok).

⁷⁶ Rûm 30/22.

Müslümanlara Kur'an'ın evrensel bir mesaja sahip olduğu şuurunu vererek onları diğer milletlerin dillerini öğrenmeye teşvik etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) diğer milletleri İslam'a davet etmek için elçileri vasıtasıyla krallarına mektuplar göndermiştir. Bazen de bu krallardan ona mektuplar gelmiştir. O farklı dil bilen sahabeleri tercüme için görevlendirmiş ve onların bazılarını yabancı dil öğrenmeye teşvik etmiştir. Örneğin, Zeyd bin Sabit'in dil öğrenimi hususundaki eşsiz yeteneğini görünce Hz. Peygamber (s.a.v.) onun İbranice sonra Süryanice vs. öğrenmesini emretmiştir. Bu sahâbî toplamda altı dil öğrenmiştir. Buradan hareketle Peygamber (s.a.v.)'in diğer milletlerin dilini ve kültürünü öğrenmeye dikkat çektiği ve teşvik ettiği sonucuna varılmaktadır. Ancak Müslümanlar için en önemli mertebedeki ilimler Kur'an, tefsir ve hadis ilimleridir. Bu ilimleri net bir şekilde kavramak ve bunların kurallarını doğru bir biçimde hayata geçirmek için öncelikle bu ilimlerin dilini derin bir şekilde anlamak gerekmektedir. Yine Kur'an ile ve onun dili ile ilgilenmeye dair birçok ayet ve hadis vardır. Bunların arasında "Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi?"⁷⁷ "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir."⁷⁸ Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v.), bir gün evinden çıkıp mescide girmişti. Mescidde ise iki halka vardı. Birinde halk Kur'an okuyor, Allah'a dua ediyordu. Diğerindekiler ilim öğrenip ilim öğretmekle meşguldü. Aleyhissalâtu vesselam: "Her ikisi de hayır üzeredir: Şunlar Kur'an okuyorlar, Allah'a dua ediyorlar, Allah dilerse (taleplerini) onlara verir, dilemezse vermez. Bunlar ise öğrenip öğretiyorlar. Ben de bir muallim⁷⁹ olarak gönderildim! buyurdu ve ilim halkasına oturdular."⁸⁰ Böylelikle Müslümanlarda bilim ve dil çalışmaları önem kazanmıştır.

Arap dilbilimi ve çalışmaları öncelikle bir bütün olarak "Nahiv" ve "İlmü'l-Arabiye" gibi isimler altında ortaya çıkıp zamanla dallanıp budaklanmıştır. "Nahiv-^{نحو}" kelimesi Arapça sözlükte (نحا - neha) fiilinden türetilmiş ve yol, maksat, yön, yöntem gibi anlamlara gelen bir isimdir. İstılahta ise dilbilgisi anlamına gelmektedir.

⁷⁷ Muhammed 47/24.

⁷⁸ Şuarâ 26/193-195.

⁷⁹ Arapçada "öğretmen" demektir. Ayrıca Allah dinini öğreten kişiye verilen lakap. Fakat bu açıdan bu lakap sadece Hz. Muhammed için kullanılır.

⁸⁰ İbn Mâce, "Mukaddime", 17; Dârimî, "Mukaddime", 32.

Fakat o döneme ait Nahiv terimleri ile bugünkü Nahiv kavramı aynı değildir. O dönemde Nahiv, Arapça sesbilimi, fonolojisi, biçimbilgisi ve dizimbilgisi gibi birçok dalı içine almaktaydı. Nahiv ilminin teşekkülü h. I. yy. 'da (M. VII.) yaşayan Ebu El-Esved ed- Düelî'ye isnat edilmektedir. Bu ilminin ortaya çıkışına dair çeşitli rivayetler vardır. Ebu El-Esved'in⁸¹ rivayetine göre: [Bir gün Hz. Ali b. Talip'in elinde bir parça kâğıt buldum. Ey müminlerin emiri bu ne? diye sordum. "Ben halkın kelâmına dikkat ettiğimde yabancılarla karıştığından dolayı dilin bozulduğunu fark ettim. Bu sebeple onlara bir referans koymak istedim." deyip sonra bana bu yolu izle diyerek kâğıdı uzattı, içinde şöyle yazıyordu: Kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılır. Dilbilgisi konusunda büyük bir bölüm ortaya koyduktan sonra Hz. Ali'ye gösterdim. Bana birkaç bilgi ekledikten sonra "izlediğin yol ne kadar güzelmiş" demiştir.] Başka bir rivayete göre Hz. Ömer zamanında bir bedevi Kur'an'ın bir ayeti hakkında sorunca diğerini cevaplayarak bu ayeti yanlış okumuştur. Hz. Ömer bunu duyunca şöyle bir emir vermiş: "Kur'an'ı, sadece dili bilen okusun!" Sonra nahiv bilimini tesis etmesi için Ebu el-Esved'i görevlendirmiştir. Bir diğerine göre ise Hz. Ali zamanında vali olan Ziyad b. Ebih, Ebu el-Esved'e dilbilgisi kurallarını ortaya koymasını teklif etmiştir. Görüldüğü gibi Nahiv ilminin ortaya çıkmasına dair birkaç rivayet vardır ama sonuçta bu rivayetlerin çoğuna göre Ebu el-Esved bu bilimde ilk yazıyı ortaya koyan kişi olarak kabul edilmektedir.⁸²

Bilindiği gibi bütün Arap dili çalışmaları Kur'an Kerim'i 'lahn'dan⁸³ korumak için ortaya çıkmıştır. Örneğin, bazı kişiler özellikle ana dili Arapça olmayanlar tarafından bir kısım ayetlerin kıraatinde okuma hataları bulunmaktaydı. Bu hataların yaygınlaşması üzerine dilin kuralları tespit edilerek doğru kullanılmasını ve bu hatalardan korunmasını sağlayan bir ilmin ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Genelde kıraat hataları (lahn) kelime sonlarında görülmektedir ve bu durum nahiv ilmine "i'rab" denmesine sebep olmuştur. Çünkü "i'rab" mu'cemde (sözlük) "izah etmek" anlamına gelmektedir. İstılahta ise i'rab, kelimelerin cümledeki görevine göre sonlarına doğru ses vermektedir. Kelimelerin sonlarını

⁸¹ Tam adı Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân ed-Düelî (ö. 69/688). Nahiv ilminde ilk yazan Arapça dilbilimcidir.

⁸² Enbârî, a.g.e., s. 27 28.

⁸³ Okunuş hataları anlamındadır.

doğru okumak için kelimeleri anlamak, cümledeki yerini ve rolünü kavramak gerekmektedir. İ‘rab, Arap dilbilgisinin bir parçasıdır ancak dili doğru bir şekilde i‘rab etmek için sentaks, semantik, fonetik meseleler, kıraat ve lehçe farkları, hatta edebî metinlerden örnekleme yapmak amacıyla bu metinleri inceleme gibi birtakım dilsel çalışmalar yürütmek gerekmektedir. Bunun için Arap dilbilimine verilen isimler arasında “i‘rab” da yerini almıştır.

Nahiv çalışmalarının ortaya çıkışı Hicri I. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu ilmin kurulmasını teşvik eden hadisler de bulunmaktadır. Örneğin “Kur’an’ı i‘rab edin, anlaşılması zor kelimelerini (garâib) araştırın”.⁸⁴ Bu bilime nahiv adı verilmesinin sebebi; eskiden Arapça ve Kur’an öğreten hocalara dil meselesi hakkında bir soru sorulduğu zaman düzgün (fasih) örneği belirtmek üzere, “Arapların nahvi (yolu, geleneği ya da tarzı demek) böyledir” şeklinde cevap vermeleridir. Zamanla bu ifade (nahiv) kavramlaşarak Arap dilbilimine adını vermiştir. Bu bilimin bu şekilde adlandırılmasının diğer bir sebebi de yukarıda verilen rivayete göre şöyledir; “Bir gün Hz. Ali, dilbilimci Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye kelimelerin kategorilerini kapsayan bir sayfa verdiğinde “Bu şekilde ilerle ya da bu yolu izle” anlamına gelen (انحو هذا النحو-ünhu hâze'n-nahv) cümlesini söylemiş ve bundan sonra Arap diliyle ilgili bilimlere “Nahiv” denmeye başlanmıştır.” Bu doğrultuda Ebü'l-Esved ed-Düelî, Kur’an’ın i‘rab edilmesi ve Kur’an ayetlerine doğru hareke⁸⁵ verilmesi görevini üstlenmiştir.⁸⁶

Nahiv ilminin ortaya çıkmasına ve adlandırılmasına dair rivayetlerden bu ilmin konusu da anlaşılmaktadır. Bu ilim öncelikli olarak kelime tasnifi üzerine durmaktadır, Hz. Ali'nin tasnif ettiği gibi (حرف – فعل – اسم) isim, fiil ve harf (bağlaç/edat) olarak kelimeyi üç kategoriye ayırmaktadır. (اسم - isim) kategorisi altında ad, sıfat ve zamir, fiil ve edat kategorisi haricindeki bütün kelimeleri kapsamakta, fiil kategorisi kendi içinde geçmiş ve geniş zaman olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Harf kategorisi ise isme ve fiile gelen bağlaç ve ekleri

⁸⁴ (İbn Ebû Şeybe, VI, 116; Hâkim, II, 477; Beyhakî, II, 427).

⁸⁵ Arapçada ünlü sesler fonetik olarak kısa sesler ve uzun sesler şeklinde ikiye ayrılır. Uzun sesler “illet harfleri” adıyla (ا-ي-و) vav, yâ, elif harfleriyle ifade edilirken kısa sesler harf değil “hareke” yani kelime üzerinde ek işaretler ile ifade edilir.

⁸⁶ Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn İbnü'l-Kiftî, (2009). İnbahü'r-ruvât ala enbahi'n-nühat. (M. E.-F. İbrâhim, Dü.) Beyrut: Al Maktaba Al Assriya.

kapsamakta ve bu tasnif hala kullanılmaktadır. İsim ve fiil, i'rab ve binâ altında kategorize edilmektedir. İ'rab, cümledeki görevine ve mevkiine göre kelimeye ya da kelimenin sonuna ünlü ses verme işlemi iken binâ, cümledeki görevi ve mevki değişse bile türüne ve orijinine göre bazı kelimelere aynı ünlü sesi verme işlemidir. Ayrıca kelime yapı açısından sünâi (iki harfli), sülâsi (üç harfli), rübâi (dört harfli), hümâsi (beş harfli) ve sūdâsi (altı harfli) olarak tasnif edilmesi ve yapılarında meydana gelen değişimler gibi bazı morfolojik meseleleri de kapsamaktadır. Aynı zamanda (قلب -kalb, إبدال -ibdâl, إعلال -i'âl, حذف -hazif, إدغام -idgam, تضعيف -taz'îf) gibi fonetik meseleleri de ihtiva etmektedir.

Hemen hemen aynı sebeplere istinaden yani Kur'an'ı Kerim'in doğru okunuşu, onu hatalardan korumak ve insanlara okutmak için "Tecvid" ilmi (sesbilim/fonetik) müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle nahiv ilminden doğmuştur. Bu ilmin meseleleri ilk olarak nahiv kitaplarında yer almıştır fakat olağanüstü bir zihniyete sahip olan dilci Hâlil b. Ahmed'in çalışmalarıyla yeni bir ilim hüviyeti kazanmıştır. Hâlil b. Ahmed, harflerin mahreçlerini 16 mahreç olarak tespit edip mideden gelen havayla oluşan harflerden başlayarak gırtlaktan çıkan seslerden dudak seslerine kadar sırayla giderek gırtlak, hevâi harfler (ا - ؤ / e - h), küçük dil, ağız kenarı, dil ucu, damak, dilin iki yanı ve dudak olarak harfleri belirli gruplar ile kategorize etmiştir. Ayrıca her harfin sıfatını da belirleyerek bu sıfatlara göre cehr, hems, şiddet, beyniyye, rihvet, istifâl, isti'la, itbâk, infitah, izlak ve ismat şeklinde ikinci bir tasnif de oluşturmuştur. Örneğin 'cehr' harfleri nefesi tutarak cehr (açık) bir şekilde telaffuz edilen harflerdir ve bunlar (ق - ج - ض) vb. on dokuz harftir. Diğer gruplar bu şekilde oluşur ve bazı harfler birden fazla sıfat taşıyarak birkaç grupta aynı anda bulunabilmektedir.⁸⁷ Hâlil'den sonra bu konudaki çalışmalar devam edip gelişmiştir. Hatta bilginler harflerin mahreçlerinin düzeltilmesi konusunda itina ile çalışmışlardır. Câhiz'in el-Beyân ve't-Tebyîn kitabının ilk bölümlerini harflerin doğru mahreçlerine ve telaffuzuna tahsis etmesi bunun açık bir örneğidir.⁸⁸ Arap gramerinde ise Hâlil, dağınık meseleleri toplayıp bir araya getirmiştir. Ayrıca şiir müziğinin sistemini

⁸⁷ Osman Egin, Tecvid Çalıştayı: Sıfat-ı Huruf, Diyanet İşleri Başkanlığı-Mushafları İnceleme ve Kiraat Kurulu Başkanlığı.

⁸⁸ Şevki Dayf, el-Belâğa: Tetavvur ve târîh, Kahire, Darü'l-Mârif, (t.y), s. 34.

keşfederek yeni bir ilim dalı olarak “Aruz” ilmini ortaya koyması ile şöhret bulmuştur. Halbuki bu çalışmaya konu olan İbn Fâris, aruz ilminin Halîl b. Ahmed’den önce var olduğunu iddia etmektedir (bkz. Şahsiyeti ve Görüşleri bahsi). Fakat yine de matematikçi Halîl’in dilsel çalışmaları İlmü’l-Arabiyye’ye sistematik hale getirmiş ve gelişme kazandırmıştır. Arapçada ilk mu’cem ya da kâmus⁸⁹ (sözlük) onun tarafından konulmuş ve böylelikle Arap dili çalışmalarına yeni bir alan olarak “sözlük bilgisi” eklenmiştir. Halîl b. Ahmed “Kitâbü’l-Ayn” adlı sözlüğünde, Arapların kullandığı lafızları, anlamları, şiirleri, hitabetleri ve atasözlerindeki gelenekleri esas alarak sözcükleri yapı açısından inceleyip bir kelime toplama yöntemi kullanmıştır. Sünâi (iki harfli), sülâsi (üç harfli), rübâi (dört harfli) ve hümâsi (beş harfli) olarak tespit ettiği temel yapılara göre kelimeleri de alfabetik değil harflerin mahreçlerine göre sıralamıştır. Bu mahreçler zaten ilk olarak onun koyduğu tecvid disiplini ile belirlenmiştir. Karından gelen havanın boğazın ilk noktasında oluşması sonucunda meydana gelen Arap alfabesinin ilk harf (l), sesli bir

⁸⁹ “مَعْجَم - Mu’cem” kelimesi Arapçada “أَعْمَم - a’ceme” fiilinden türetilen bir isimdir. “أَعْمَم - a’ceme” fiili ise belirsiz ya da gizli olmak anlamına gelen “عَمَم - aceme” fiilinden türetilmiştir. Ayrıca açık ve fasih (arı) bir şekilde konuşmayan veya Arapça konuşamayan ya da hala konuşmaya başlamamış olan çocuğa “أَعْمَم - a’cem” sıfatı denir. Bu bağlamda yabancılara, yani Arapça konuşmayanlara “عَمَم - acem” denir. “أ - hemze” eklenince yani kelimenin yapısı “أَعْمَم - a’ceme” olunca anlamı belirsizlik ya da gizliliğin giderilmesini ifade eder. (الكتاب أعجم): Bir kitabın belirsizliği ortadan kaldırmak demektir. Ayıca kelimenin mastar hali “إِعْجَام - i’cam” harflere nokta koyarak arasındaki karışıklığı kaldırmak

demektir. Çünkü Arapça harfler ilk olarak noktasız yazılmaktaydı ancak sonra bazı harfler birbirine benzediği için Araplar noktaları kullanmaya başlamış ve (ب - ت - ث | ج - ح - خ) şeklinde harfleri ayırmıştır. İşte belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla yapılan noktalama işine “إِعْجَام - i’cam” denir ve o yüzden Arap alfabesine “المعجم حروف - hürüfü’l mu’cem” denir. Aynı mantığa dayanarak kelimelerin anlam karışıklığını gideren kitap “معجم - Mu’cem” adını almıştır. Fakat bu terim ilk olarak hadis âlimleri tarafından kullanılmıştır. Sahabeyle ya da diğer dinî konularla ilgili karışıklığı ortadan kaldıran anlamında “Mu’cem’us-Sahabe”, “el-Mu’cem’ul-Kebir” ve “el-Mu’cem’us-Sağir” gibi eserler ortaya çıkmıştır. Sonra bu terim sözcükleri belirli bir tertibe göre bir araya getiren ve anlamlarını inceleyen dil kitaplarına tahsis edilmiş ve bu tür kitaplar ya da sözlükler, izlediği yöntemine göre çeşitlenmiştir. “Kâmus - قاموس” terimi ise “مَسَق - kamsa” fiilinden türetilmiş olup bandırmak ya da dalmak anlamına gelmektedir. Ayrıca “Kâmus - قاموس” denizin en derin noktasını ifade etmektedir. Sonuç olarak kelimelerin anlamlarına derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde ele alan kitaba denilmektedir. Fakat Kâmus terimi geç dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır.

Arapça sözlüklere mu’cem ya da kâmus denir. Arapça sözcüklerin delâletini ya da anlamını açıklayan sözlüğe mu’cem, Arapça sözcüklerin başka bir dilde karşılığını sunan sözlüğe kâmus adı tahsis edilmiştir. Fakat ilk olarak Arap bilginler, sözlüklerini herhangi bir kitap gibi çeşitli isimlerle adlandırarak mu’cem ya da kâmus terimlerini koymamaktaydı. Arapça sözlük için “mu’cem” teriminin ilk olarak kullanıldığı eser, İbn Fâris’in “Mu’cemu Mekâyisil-Lüğa” adını koyduğu sözlüktür. Kâmus adını taşıyan ilk eser ise Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) “el-Kâmüsü’l-Muhît” adlı sözlüğüdür. Karagöz, M. (2019). Sözlükbilim ve tefsir -tehzibü’l-Lüga-. Ankara: Ankara Okulu Yayınları. s. 17-27.

harf olduğu için Halil b. Ahmed bununla başlamayı tercih etmeyerek boğazdan ya da gırtlaktan çıkan ikinci harf olan ‘ع – ayn’ ile başlamıştır ve sözlüğü mahreçlere göre düzenlemiştir. Söz konusu sözlüğü “Kitâbü’l- Ayn” olarak adlandırmasının sebebi de budur. Halil’den sonra diğere bilginler tarafından çeşitli sözlükler telif edilmiştir ama çoğu genellikle Halil’in izlediğı yolu örnek almıştır. Müslüman dilciler tarafından ortaya konulan sözlükler zamanla gelişmiş, ez-Zübeydî’nin “Muhtaşaru Kitâbi’l- ‘Ayn” adlı sözlüğü ve Cevherî’nin “es-Sihâh” adlı sözlüğü gibi lafızların anlamları ve kullanışlarını açıklayan dilsel sözlükler, İbn Sîde’nin el-Muhassas’ı gibi farklı konular üzerine tasnif edilen sözlükler, el-Cevâlîkî’nin el-Mu‘arreb mine’l- kelâmi’l- a‘cemî’si gibi kelimelerin orijinini, Arapça ile Arapça olmayan lafızları ayırt eden, yabancı sözcüklerin hangi dilden gelip kendi dilinde anlamı ve kullanımı araştıran sözlükler, bir lafzın orijini ve anlam açıdan tarihsel gelişimini ve değışimini araştıran tarihî sözlükler, çeşitli bilim dallarının her birine ait sözcük ve terimleri toplayan ihtisaslı sözlükler telif edilmiştir. Sözlüklerin önemli çeşitlerinden biri de ansiklopedik sözlüklerdir. Bu tür sözlükler, muhtelif bilimlerle ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Örneğin, en-Nüveyrî (ö. 733/1333)’nin telif ettiğı Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûni’l-Edeb adlı sözlük, otuz ciltten oluşup gök, yeryüzü, insan, hayvan, bitki ve tarih üzerine çeşitli konularda kullanılan sözcük ve terimler ile bu konular hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu alanda Câhiz’in (ö. 255/869) Kitâbü’l-Hayevân’ı ve İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) Uyûnü’l- Ahbâr’ı gibi birçok sözlük vardır. Önem kazanmış olan diğere sözlüklerin başında Tehzîbü’l-Luğa gelmektedir. Günümüze kadar kullanılan ve güvenilen sözlüklerden olan Tehzîbü’l-Luğa, fakih ve dilci olan El-Ezherî (Ö. 370/980) tarafından telif edilmiştir. El-Ezherî bedevî bir kökene sahip olan ve neredeyse dili hatasız konuşan Karmatîler’in (Karâmita) eline esir düşmüştür. El-Ezherî bunu fırsata dönüştürerek onların konuşmalarından istifade etmiş; kendi sözlüğü olan Tehzîbü’l-Luğa’yı ortaya koymuştur. Kelimeleri tasnif ederken yine Halil’in “Al-‘Ayn” sözlüğünün sistemini esas almıştır. Bu çalışmada ele alınan İbn Fâris’in de bu alanda özgün çalışmaları bulunmaktadır (bkz. talebeleri ve eserleri bahsi).⁹⁰ Söz konusu bu dönemden günümüze gelen en önemli eserlerden biri de Hicrî

⁹⁰ el-Bedravi Zehran, el-Mu‘cemü’l-Arabi : tetavvür ve tarih fi dav’i nazariyyâti ilmi’d-delale

II. yy. 'da (M. VIII.) Halil'in öğrencisi olan Sîbeveyh'in, hocasının derslerinden derlediği notlarını kitap haline getirdiği eseri el-Kitâb'tır. Ayrıca Sîbeveyh'in eseri Yûnus b. Habîb, Ahfeş İsâ b. Ömer es-Sekafî ve Hârûn el-A'ver el-Kârî gibi değerli dil, gramer ve kıraat âlimlerinin görüşlerini de içermektedir. Başka bir deyişle bu eser Sîbeveyh'in zamanına kadar biriken İlmü'l-Arabiye (Arap dilbilimi) birikiminin özetidir. Ayrıca Sîbeveyh, bizzat Arap bedevîlerinin bazı kabilelerine giderek dili onlardan işitmiş; kıyas ve istidlâl yöntemlerini kullanarak dilin bazı kurallarını tespit etmiştir. Daha sonra kendi görüşlerini de ekleyerek bu kitabın konularını tasnif etmiştir. Aynı zamanda usûl-i fıkıh ilminin yöntemlerinden istifade ederek dilbilgisi, biçimbilgisi, dizimbilgisi ve fonetik gibi dilin çeşit alanlarını ve meselelerini incelemiştir.

İç içe olarak ortaya çıkan dilbilimi, zamanla dilciler tarafından genişletilmiş ve müstakil birer ilim haline gelmiştir. Tamamına "Ulûmu'l-Luğati'l-Arabiyye" yani Arap dilbilimi denmektedir. Bu bilimler şöyle bir kategorilere ayrılabilir:

- علم النحو – Nahiv ilmi: İ'rab ilmini kapsayarak sözdizimini, cümle kuruluşunu ve yapılarını inceler (Sentaks).
- علم الصرف - Sarf ilmi: Kelime yapıları, türeme ve çekim biçimleri gibi konuları inceler (Biçimbilgisi).
- علم الدلالة - Delâlet İlmi: Lafız ile anlam arasındaki ilişkiyi inceler. İlmü'l-Meânî ya da Vad' İlmi olarak da bilinmektedir. (Semantik).
- علم البلاغة - Belâgat İlmi: İbnu'l Mukaffa' tanımıyla belâgat; "İcâz ile yani az lafızla anlama ulaşmaktır". İlmü'l-Belâğa ise makam ya da halin gerektirdiğine göre (Mukteza-yı hâl) sözü doğru düzgün, fasih bir şekilde kullanım kurallarını inceler ve (علم البديع - علم البيان - علم المعاني) meânî, beyân ve bedî şeklinde üç alt ilim dalına ayrılmaktadır. Meânî, icaz gibi anlam verme üsluplarını incelemekte; beyân, delille aynı anlamda çeşit yollar ile anlam verme yöntem ve kurallarını incelemektedir. Bedî ise verilen anlamı güzelleştirme ve bu anlamın kurallarını incelemektedir. İlk olarak dil, nahiv ve edebiyat içinde ele alınmaktaydı, daha sonra o da ayrı bir ilim olarak

teşekkül etmiştir. Ayrıca bu ilim dalı dilcilerden daha çok Müslüman kelâmcılar tarafından ele alınmıştır. Bu alanda önde gelen eserler arasında Câhiz'in el-Beyân ve't-Tebyîn'i zikredilmektedir. el-Cürcânî'nin Delâilü'l-İ'câz'ı da bu alanda oldukça önemli sayılmaktadır. Çünkü bu eserde, İlmü'l-Meânî teorisi konmuştur ve bundan dolayı Meânî İlminin konması ona nispet edilmiştir.⁹¹ Ayrıca lehçebilim çalışmaları da yürütülmüştür.

İşte Arap ve Müslüman dilcilerin ortaya koyduğu şekliyle İlmü'l-Arabiyye; dilbilgisi, lehçe, aruz, edebiyat, şiir, inşâ, meânî, beyân gibi dilin bütün yönlerini kapsayan bir ilimdir.

2.3. İLMÜ'L-ARABİYE'DE İBN FÂRİS'İN FIKHU'L-LUĞASI

2.3.1. Filolojiye Karşı Fıkhü'l-Luğa

Bugünkü “Fıkhü'l-Luğa”, Batıdan alınmış “filoloji” ile eşdeğer bir terim sayılmaktadır. Fakat modern dilbilim ve filoloji bahsinde geçtiği gibi Batıda yapılan filoloji çalışmaları ölen diller arasında yer almakta olan metinleri anlamayı yöneliktir. Saussure bunun altını şöyle çizmektedir; “Filoloji konuşulan dilleri unutup yazılı dillerle ilgilenmektedir.”⁹² İbn Fâris'in ortaya koyduğu Fıkhü'l-Luğa çalışmaları ise dili bir gaye ve müstakil bir madde olarak ele alıp derin bir biçimde incelemektedir. Arap dilciler tarafından yapılan çalışmaların son gayesi ise, kutsal kitapları olan Kur'an ve hadisi derin bir şekilde anlayıp hüküm çıkarmak ve ona göre yaşamaktır. Ayrıca bütün söz fenomenlerini ele alan dilbilimin aksine Batı filolojisi, İskenderiye Okulu ile ortaya çıktığından bu yana, seçkin ve ileri seviyede edebî metinleri ele almaktadır. Arapların dil çalışmalarına bakılınca Arap dilini ele alırken ve klasik Arapçayı standart bir dil olarak tanıırken diğer Arap lehçelerini de ele aldıkları görülmektedir. Yani lehçebilim çalışmaları yapmışlardır. Hatta İbn Fâris, söz konusu esrinde bu lehçelere üç bahis ayırmıştır. Üstelik pek detaylı sayılmasa da Arapçayı Farsça gibi diğer dillerle karşılaştırarak ki İbn Fâris zaten İran topraklarında doğup Farsçayı anadili gibi konuşmakta ve İran'a ait olan Kazvin dilini de konuştuğu rivayet edilmektedir, karşılaştırmalı dilbilimsel bir çalışma yapmış

⁹¹ Şevki Dayf, a.g.e., s. 62-75.

⁹² Saussure, a.g.e., s. 21-22.

sayılmaktadır. İbn Fâris, eserinde “Arapça, dillerin en üstünü ve en genişidir.” adlı bölümde Süryanice ve Aramice gibi diğer dillerle özellikle Farsça ile karşılaştırma yaparak Arapçanın kelime ve üslup bakımından zenginliğini ortaya çıkarmıştır. Bu yöntem yani kelime sayısı açısından dilleri tasnif etme yöntemi, modern karşılaştırmalı dilbilimde kullanılmaktadır. Bugün Arapça 12.302.912 kelime sayısı ile dünya dilleri arasında en çok kelimeye sahip dil olarak bilinmektedir.⁹³ Anlaşılmaktadır ki, İbn Fâris’in yaptığı dilsel karşılaştırma, salt ırkçılıktan ya da aşırı yandaşlıktan kaynaklanan bir görüş olmayıp bilakis bilimsel ve gerçek bir tespittir. Oysaki Batı modern dilbilimi tarihi Yunancadan başlatılmaktadır. Ancak Yunan dil çalışmaları sadece Yunancaya yönelik olup başka hiçbir dile değinmemiştir. Onlardan sonra Latince çalışmaları ortaya çıktığında Yunanca çalışmaların gölgesinde kalıp Latinceyi aynı yöntemlerle ele alan benzer çalışmalar yapılarak yöresel lehçeleri inceleme dışında tutulmuştur. Batı dilbiliminde bilinen ilk karşılaştırma çalışmaları, Sir. William Jones tarafından XVIII. yüzyılda yapılmıştır. Yani İbn Fâris 8 asır önce böyle bir çalışma ele almıştır. Dahası, Arapça bilginlerin dil aileleri ve akrabalığına dair bilgileri ve yazımları da vardı. Örneğin, Ferâhîdî’nin Kitâbü’l-‘Ayn adlı eserinde “Kenâ’an bin Sâm bin Nûh, Kenâniler onun soyundan geldi ve Arapların konuştuğu dile benzer bir dil konuşuyorlardı.”⁹⁴ dediğine bakılırsa Arapçanın Samî bir dil olduğu görülmektedir. İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064) gibi diğer âlimler de kitaplarında Arapça, İbranice ve Süryanice arasındaki ilişkileri, Arapça ve Habeş dili arasındaki bağlantıyı ele almıştır. Anlaşılan Araplar yaptığı çalışmalar ve özellikle İbn Fâris’in Fıkhü’l- Luğa’sı Batıda kullanılan modern filoloji teriminin eşdeğeri sayılmamaktadır.

XX. yüzyılın ortalarında Şarkiyatçı bir grup Mısır Üniversitesi’ne (Şu an Kahire Üniversitesi olarak geçiyor) filoloji okutması için getirildiğinde filoloji terimini Arapçaya çevirme ihtiyaç doğmuştur. Sonuçta “filoloji” terimi “Fıkhü’l- Luğa” olarak çevrilmiş ve bunun neticesinde bu iki terim eşdeğerli olarak sunulmuştur. Hâlbuki ne Batıda dilciler filolojinin konusu üzerine ittifak etmiş ne de Fıkhü’l-Luğa’nın modern Arap dilcileri tarafından hala tam ve açık bir şekilde

⁹³ Ahbarü’l-Balka’ Mübaşir, ‘çevrimiçi’, el-Balka’ Uygulamalı Üniversitesi, Mayıs 05, 2021.

⁹⁴ el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, Kitâbü’l-‘Ayn, C. 1, Ed. Mahdî el-Mahzûmi, İbrahim es-Samerraî, Beyrut, Dar ve Mektebtü’l-Hilal, t.y., s. 205.

konusu belirlenmişti. Zaten Şarkiyatçılardan biri olan Guidi, 1926 yılında Mısır Üniversitesi'nde verdiği ilk dersinde “filoloji” teriminin Batı dillerinde özel bir anlam taşıdığını ve Arapçaya zor çevrildiğini söyleyerek izah etmiştir.⁹⁵ Ona göre filoloji tanımının üzerinde ilim ve edebiyat camiası ihtilafa düşmüştür. Kime göre bu bilim sadece dilbilgisi, biçimbilgisi ve edebî metinleri çalışmaktan ibarettir; kimine göre ise edebî metinler arkasındaki fikri araştırmadan ibrettir.⁹⁶ Arap dili modern çalışmalarında ise “Fıkhu'l-Luğa” alanının altında dil orijini, yasaları, gelişimi, Arap dili ve lehçeleri gibi eskilerin koydukları konular devam etmektedir. Her hâlükârda Batının ortaya koyduğu filoloji kavramı ve çalışmaları, İbn Fâris'in ortaya koyduğu Fıkhu'l-Luğa disiplini ile uyuşmamaktadır. Filoloji, edebî bir metni anlamak için dili bir araç kullanırken Fıkhu'l-Luğa dil kühünü ve örüntüsünü tespit etmek için edebî metni bir araç olarak kullanmaktadır. Fıkhu'l-Luğa, filolojiden daha geniş bir alana sahiptir. Bu ikisinin ortak noktası, sadece dilin sözcüklerini ele alma olmasına rağmen yine de bu iki disiplin in konuları farklılık göstermektedir.

2.3.2. Es-sahibi fi Fıkhi'l-Luğa ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ Adlı Eser

Geniş bir şekilde ve bir bütün olarak ortaya çıkan daha sonra dallanmaya başlayan Arap dilbilim çalışmaları arasında dilin kendisi bir bilim olarak meseleye değinmekteydi. Fakat dağınık bir şekildedir. Hicrî IV. yüzyıldan itibaren İbn Fâris ile bu meseleler ayrı bir bilim haline gelmiştir. İbn Fâris de kendi kitabında bunu şöyle açıklamaktadır: “Bu kitapta topladığımız bilgiler eskilerin kitaplarında dağınıktı. Biz bu konuda özet bir açıklama yapmakta ya da dağınık bilgileri toplamaktayız.”

Başlığı “Fıkhu'l-Luğa ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ” olan kitap, İbn Fâris'in ortaya koyduğu yeni disiplini ve kullandığı terim olan “Fıkhu'l-Luğa”yı anlamak için önce “fıkıh” terimini anlamamız gerektiğine işaret etmektedir. “Fıkıh/ فقه” kelimesi sözlükte “bir şeyin bilmesi ve onunla ilgili meseleleri ya da gerektirdiği meseleleri anlamak” şeklinde açıklanmaktadır. Aslında “fa-ka-ha/فقه” fiilinden türetilmiş olup bilmek, tam ve kesin bir şekilde idrak etmek anlamına gelmektedir. Arapçada “anlama” anlamına gelen “Fıkıh/ فقه” ve “fehm/ فهم”: kelimeleri, eş anlamlı kelimeler

⁹⁵ Amr Hatir Abdü'l-Ganî Vehmân, Tûrâsu fıkhi'l-luga fi'l-Arabiyye: medhal li'l-bâhisi'l-Arabî, İskenderiye, Müessesetu Hurusi'd-Devliyye, 2010, s. 62-65.

⁹⁶ Ramazan Abdüttevâb, Fusûl fi Fıkhi'l-Luğati'l-'Arabiyye. Kahire, eş-Şirke ed-Devliyye, 1999, s. 9-12.

sayılmaktadır ancak "Fıkıh/فقه" kelimesi biraz farklıdır. Nitekim "fehm/فهم" zihnin bildiği bir şeyden bilmediği bir şeye intikal etmesi sürecidir. "Fıkıh/فقه" ise sözü derin düşünerek anlayıp onun gerektirdiğine göre hareket etmektir.⁹⁷ Bundan dolayı şeri'at ilmine fıkıh denir çünkü şeriat Allah'ın kelamının anlaşılması üzerine kurulmuştur. Başka bir deyişle Fıkıh, metnin satırlarının arasından anlam çıkarmaktır. Cürcanî, Terifat kitabında fıkıhı, kelamın maksadını anlama şeklinde açıklamaktadır. İbn Fâris Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa adlı sözlüğünde fıkıhı, bir şeyi idrak edip bilme olarak tanımlamaktadır. İstılahta ise tam bir şekilde anlamak amacıyla dikkatle incelemektir. ez-Zeccâcî'ye göre bir ilmi anlayan ve bunda becerikli olan kimse "Fakih" olur. Dinî ilimlerin üstünlüğü sebebiyle, bu terim din bilimine tahsis edilip özellikle zamanla İslam'a has kılınmıştır. Öyle ki İslam'da insan tarafından söylenen her fikrin ya da yapılan eylemin bir hükmü vardır. Bu hükümler toplamına istılahta fıkıh denir. Fıkıh, tafsili delillerden (Kura'n ve sünnet) alınan ve uygulanabilen hükümlerin toplamıdır. Konusu ise mükellefin (şeriat hükümlerini uygulaması vacip olan Müslüman kimse) eylemlerini şeri hükümlere göre ele almaktır.⁹⁸

İbn Fâris bir fakihti. Fıkıh anlayışı ile yöntemleri dile uygulamada önder sayılmaktadır. Tarihte ilk defa "Fıküh'l-Luğa" terimi onun tarafından konulmuştur. "Fıkıh" terimine istinaden İbn Fâris'in "Fıküh'l-Luğa" (dil fıkıhı) anlayışı ya da başka bir deyişle ortaya koyduğu disiplinin amacı; dilin künhüne ulaşır özelliklerini ve yasalarını tespit ederek bunlara göre dili doğru anlamak ve kullanmaktır. Fakat kitabının mukaddimesinde ileri sürdüğü üzere bu konular daha önce eski âlimler tarafından ele alınmıştır ancak bu dilbilgisi kitaplarında kalmıştır. İbn Fâris ise bu dağınık konuları toplayıp kendi görüşlerini ve mülâhazalarını ekleyerek ayrı bir disiplin olarak sunmuştur.

Kitap, iki ana kategoriden oluşmaktadır. Birincisi dilin konusunu, menşeiini, önemini ele almakta ve aynı zamanda hem Arapça hem de bütün diller için geçerli olan meseleler sunup analiz etmektir. İkinci bölümde ise, Arapların konuşma tarzları ve bunlara dair konulan kuralları sadece ortaya koymak değil, var olan kurallar

⁹⁷ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, C. III, Beyrut, Al Haditha Books, 2014.

⁹⁸ Menna Halil El-Kattan, İslam Teşrii Tarihi, Kahire, Vehba Kütüphanesi, 2001, S.183.

mantığını arayarak onunla ilgili en önemli görüşleri ve diğer yaygın görüşleri karşılaştırıp analiz etmektedir. İbn Fâris eserinde ilk defa dili bir madde olarak ele alıp bugüne kadar tartışılan linguistik meselelerine değinmektedir. Hatta “dilbilim” terimini kullanmaktadır. Üstelik dilbilimin önemini kitapta şöyle açıklamaktadır: “Dilbilim ilim erbabı için vaciptir. Öyle ki dilbilimi telif edildiği ya da bir yargıda bulunduğu zaman mutedil ve doğru olandan sapmasınlar.”⁹⁹ İbn Fâris, kitabın konularını vermeden önce mukaddimede Arap dilini bir harita gibi çizerek dilin usul meselelerini yani dilin konusunu, önemini ve doğuşunu ele almaktadır. Akabinde Arapların konuşma tarzlarını ve fûru meseleleri yani isim ve sıfat gibi dilbilgisi konularını ele alarak mukaddimesini ikiye ayırmaktadır. Dilin orijini veya menşei, yazma şekli, dil edinimi, kelimenin mahiyeti, sınıf ve türleri, yapıları ve anlamları gibi eserin bazı konuları genel olup her dil için geçerlidir. Bazı konular ise Arap lehçeleri ve bu lehçeler arasındaki farklar, en fasih lehçe, Kur’an’ın Arapça inmesi gibi sadece Arapçaya özgün konulardır. İbn Fâris Arap dilbilimi usul ve fûru üzere iki dala ayırdığına göre “Fıkhü'l-Luğa” ile bu usul meselelerini kastetmiştir. Sadece isim ve sıfat bilgisi değil Arapların konuşma geleneklerini yani dilin iç ilişkisini ve örüntüsünü ele almıştır. Modern dilbilimde diller, aileleri ve türleri ayırt etmek için bu örüntülere dayandırılmaktadır. Ayrıca eserin mukaddimesinde İbn Fâris’in açıkladığı gibi bu kitap bilinen ve kullanılan dile dairdir; çünkü Kur’an-ı Kerim ve Peygamber’in sünneti bu dille bilinir, nadir kullanılan ve yabancı bir dille bilinemez. Buradan şunu anlaşılmalıdır: diğer Arapça dil çalışmalarında olduğu gibi İbn Fâris’in eserinin amacı Kur’an-ı Kerim’i ve sünneti anlamak ve bunun için dili ele alıp sırlarını çözmektir.

Söz konusu eserin konuları ya da araştırma alanları altı ana bölüm altında şöyle sınıflandırılabilir; dilin genel meseleleri, biçimbilgisi, dizimbilgisi, anlambilim, üslup meseleleri ve belagat meseleleridir. Genel meselelere gelince İbn Fâris, bu kategori altında dilin orijini, gelişimi ve edinimi gibi dilin genel konularını ele almıştır. Dil orijini konusunda, dil doğuştan mıdır yoksa sonradan insan tarafından mı konulmuştur tartışmasında Allah tarafından insana öğretilmiş olduğu görüşü bir

⁹⁹ İbn Faris, a.g.e., s. 31.

teori haline gelmiştir.¹⁰⁰ Kendi teorisini destekleyerek öne sürdüğü deliller ve örnekler arasında şunlar sunulmaktadır: Kur'anî delil: İbn Fâris {Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.}¹⁰¹ ayetinden yola çıkıp İbn Abbas'ın tefsirine dayanarak ayette geçen "isimler" kelimesini dil olarak açıklamaktadır. Diğer Kur'anî delil: İlk olarak tefsir, hadis ve dil âlimlerinin bir konuda ihtilafa düştüğü zaman Arap konuşma tarzından ve şiirden örnekler ile istidlal yapmalarıdır. İkincisi ise, ne yakın zamanlarda ıstılahî olarak yeni bir dil ortaya koyan insan olmuştur ne de sahabenin fasih ve akılcı böyle bir ıstılah süreci yapmıştır. İşte İbn Fâris'in benimsediği teoriye istinaden Arapça yazı şeklinin (kaligrafisi) ve bütün dillerin kaligraflarının tevkifi olduğunu söylemektedir. Bu teorinin etkisiyle, dilde yenilik yapıp değiştirilmesini reddetmektedir çünkü dilin tevkifi olması hasebiyle bir ölçütü vardır ve bu ölçütten hariç yeni ölçütler ya da kalıplar getirilemez. Aksi takdirde, dil bozulup kaybolabilir. Ayrıca bütün dillerin aynı dilden yani Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği dilden doğduğunu iddia etmekte ve bu görüşünü Kur'an'a dayandırmaktadır.¹⁰² Çağdaşı olan dilci İbn Cinnî de "el-Hasâis" adlı eserinde aynı görüşü ileri sürmektedir: "Allah, Hz. Âdem'e bütün yaratıkların isimlerini bütün dillerle öğretmiştir. Hz. Âdem ve oğulları bu dillerle konuşuyorlardı, sonra onlar dünyada yayılınca her oğul bir dil kullanarak diğerleri unutulmuştur. Dil çeşitliğini buradan kaynaklamıştır."¹⁰³ Modern Batı bilim geleneğine göre, dine dayalı bütün teorilerin reddedilmesine rağmen modern Batı dilbilimcileri, Eski Yunanca ve Latinceyi inceleyerek Sanskritçeyi keşfettikten sonra bu üç dil arasında büyük oranda benzerlik olduğunu ve bütün dillerin tarihten önce aynı bir dilden geldiğini iddia etmiştir. Dil orijini zaten tarih boyunca bilginlerin ilgilendiği ve büyük bir çaba sarf ettiği konu olarak süregelmiştir. Dil çalışmalarının tarihsel gelişimi bahsinde geçtiği gibi, Eski Yunanda Aristo gibi ilk filozoflar tarafından ele alınmıştır ancak Roma döneminde dilciler tarafından işlenmiştir. Akabinde Batılı dilcilerin bu konuyu dilbilimin konuları içine aldığı görülmektedir. Bu konuda farklı birtakım teoriler de ortaya

¹⁰⁰ Dayf, a.g.e. s. 62-73.

¹⁰¹ Bakara 1/31.

¹⁰² İbn Faris, a.g.e s. 5-11.

¹⁰³ Cinni, a.g.e s. 40.

çıkmıştır fakat hala dilin menşeinin ne olduğu sorusuna kesin bir cevap bulunamamıştır.

Genel olarak dil gelişimine gelince İbn Fâris Allah'ın, Hz. Âdem'den başlayarak her peygambere kendi devrinin ihtiyacına göre dil öğretmesi, sonra bu öğrettiği dilin yayılmasını emretmesiyle dilin zaman içinde genişleyip gelişmesini tevkif ilkesine isnat etmektedir. Arap diline gelince İbn Fâris eserinde Arap lehçelerinin çeşitlenmesini ele almaktadır. Bu çeşitlenmeyi fonetik, biçimbilgisi, dilbilgisi ve üslup gibi farklı yönlerden açıklayarak müvelledûn (yabancı kökten veya soydan gelen Arap nesilleri) dilinde oluşan değişimlerle ele almıştır. Üstelik İslam tesiriyle dil gelişip sözcüklerin çoğunun delaleti değişmiştir. Araplar İslam'dan önce kullandığı lafızları, İslam'dan sonra anlam açısından değişik bir şekilde kullanmıştır. Ayrıca bilmedikleri bazı lafızları İslam vasıtasıyla öğrenip bazılarını da kullanmamaya başlamışlardır. Örneğin, bir hurma kabuğundan çıktıysa ona "kabuğundan ayrılmış hurma" anlamında olan (فسقت الرطبة / fesekat er-rutba) derlerdi ve "Fısk" kelimesi için başka bir anlam bilmiyorlardı. Ancak İslam, Allah'a itaat etmekten ayrılma anlamında olan "Fısk" kelimesi için yeni kavramlar getirmiştir."¹⁰⁴ Ayrıca Arapçanın diğer dillerden etkilenmesi konusunda "Kur'an dili olan Arap dili saf Arap sözcüklerden mi oluşuyor? Buna yabancı üsluplar da dahil edilebilir mi?" şeklinde tartışmalar vardı. İbn Fâris bu konuda "İki iddia da doğrudur. Zira bu harfler ve kökleri yabancıdır ama Araplara gelince bu kelimeleri Araplaştırıp kendi lafızlarıyla kullanır hale gelmişlerdir. Sonra Kur'an bu son Arapça versiyonu ile inmiştir. Bu sebeple bu harflerin Arap harfleri olduğunu diyenler de doğrudur, yabancı harf olduğunu diyenler de doğrudur."¹⁰⁵ diyerek Ebû Ubeyd'in görüşünü savunmaktadır. Böylelikle İbn Fâris'in, genelde dili ve Arapça gelişmeleri ele aldığı görülmektedir.

Bu dilin genel ya da usul meselelerine dair kitabın ele aldığı diğer bir bahis, dil edinimidir. Bu konuda İbn Fâris'in savunduğu üzere ebeveyn ve çevreden dili öğrenen çocuk gibi dil tecrübeyle edinilir. Güvenilir râvilerden de edinilir fakat dil

¹⁰⁴ bkz. İslam'ın Etkileri Bölümü.

¹⁰⁵ İbn Faris, a.g.e s. 29.

edinmek isteyenlerin bu güvenli bilginleri araştırıp soruşturarak seçmelidir.¹⁰⁶ Bugün dil edinimi, dilbilimin ana konularından biridir. Bu konu içerisinde dilbilimciler, çocuğun anadili ve ikinci dil edinimi sürecini araştırmaktadır. Bu araştırmaların neticesinde bu konuyla ilgili birkaç teori ortaya çıkmıştır. Araştırmada, bu teorilerin en meşhurları ele alınacaktır. Bu meşhur kuramlardan biri olan “Davranışçı Kuram” Amerikalı Psikolog Skinner¹⁰⁷ tarafından ortaya atılmıştır. Onun kuramına göre dil taklit, pekiştirme ve ödüllendirme yöntemleri ile edinilir. Yani çocuk ebeveyni taklit ederek ses çıkartabilir; ebeveynlerin çocuğa söylediği sözcük ve sesleri açık bir şekilde tekrar etmesiyle çocuk kazandığı sesleri pekiştirebilir; çocuğun doğru konuşması için bu sesleri taklit etmesini destekleyen olaylar ile çocuk dil edinebilir.¹⁰⁸ Bu konuda diğer meşhur kuramlardan biri “Sosyal Öğrenme” kuramıdır. Özet olarak çocuğun sosyal ortamda taklit yoluyla dil edinebilmesi yönünde bir kuramdır. Değişik yönlerde teoriler de var. Örneğin, Naom Chomsky’e ait “Doğuşancı” kuramıdır. Ona göre çocuk beyni dil öğrenmeye doğuştan hazırdır. Çevrenin bu konuda rolü büyüktür çünkü dil edinimi yürümek gibi biyolojik bir işlemdir.¹⁰⁹ Öte yandan ikinci dil öğrenme teorilerine göre yabancı dili öğrenen kişinin bu dili konuşan bir ortam içinde olması en verimli yöntemdir. İbn Fâris’in ileri sürdüğü teorilerden biri çocuğun ancak ebeveyni yanında dili öğrenebileceğidir. Dolayısıyla dil edinimi teorilerine bakınca İbn Fâris’in bu konuda önderliği görülmektedir.

İbn Fâris eserinde kelime, söz orijini ve kelimenin mahiyetini araştırmaktadır. Bu konuda çeşit bilginlerin görüşlerini sunduktan sonra kelimenin harflerden oluşturulan, anlam ifade eden, duyulabilen ve anlaşılabilen bir yapı olduğunu söyleyerek kendi görüşünü sumaktadır.¹¹⁰ Bu bölümde duyulan ya da söylenen seslerin hangisinin söz ya da kelime sayılabildiğini ele almaktadır. Burada duyulan

¹⁰⁶ İbn Faris, a.g.e s. 30.

¹⁰⁷ Tam adı: Burrhus Frederic Skinner. Pennsylvania’da doğan Amerikalı XX. yüzyıl psikologlarından. Onun koyduğu “Davranışçı Kuramı” dil ediniminde en meşhur teorilerden biridir. Ömer Yıldırım, Burrhus Frederic Skinner Kimdir, ‘çevrimiçi’, Felsefe, Kasım 11, 2019.

¹⁰⁸ Cansu Tutkun & Mehmet Aygüneş, Bilişsel ve Dil Gelişimi, ‘çevrimiçi’, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi, Mayıs 22, 2021.

¹⁰⁹ Tutkun & Aygüneş, a.g.e, Entisar Khalifa Aljoundi, (2014, May). Language Acquisition Theories. Doi:10.13140/RG.2.1.1381.1607.

¹¹⁰ Faris. a.g.e. s. 48-49.

ile sesler kastedilir ve bu bahse göre herhangi bir ses ya da duyulan ses anlam taşıyorsa söz sayılmaz yani söz anlam ile değer kazanır. Bugün sözlükte “söz”, anlam taşıyan sesli ya da yazılı dil birimi olarak geçmektedir.¹¹¹ Ayrıca İbn Fâris eserinde konuşma ve işaret dili arasındaki ayrımı şöyle ileri sürmüştür: “Dilsiz olup kendini işaretler kullanarak anlatan kişi konuşan sayılmaz.”¹¹² Orta çağda Batılı dil çalışmaları ve özellikle Latince çalışmalar, sadece yazılı dil ile ilgilenip dili bir ses olarak ele almayı ihmal etmiştir. Konuşan dil ile onun temsili olan simgeler arasında bir ayrım olduğu ancak modern çağda Batı dilbiliminde görülmektedir.

Bir sonraki bahiste İbn Fâris sözü kategorize etmektedir. Diğer Arap meslektaşları gibi sözü isim, fiil ve harf üzere ayırmaktadır. Bu tasnif rivayetlere göre Hz. Alî b. Ebî Tâlip’den alınmış ve devam ettirilmiş olan tasniftir. Bu tasnife göre zamana işaret etmeyen kelime isim, zaman anlamı taşıyan kelime fiil ve bu ikisi haricindeki kelimeler harf kategorisi içinde yer almaktadır. Sonra İbn Fâris bu üç kategoriyi farklı bölümlerde ele almaktadır. İsmi künhünü ele aldıktan sonra fiili araştırıp sonra harfleri açıklamaktadır.

Anlambilim konusu da es-Sahibî adlı eserin konuları arasındadır. Bu alanda eş anlamlı, ortak anlamlı ve ezdad (zıt anlam taşıyan lafızlar) gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca “Kelimenin Anlamları” başlıklı bir bölümde arkasındaki anlama göre kelime; haber, emir, istek ve taaccüp gibi kategorilere ayrılmaktadır. Modern dilbilimde buna pragmatik ya da edimsel anlam denir (sözcüklerin semantik açıklaması veya gerçek anlamı değil, kontektst ya da bağlam içindeki anlamı). Bu bölüm ayrıca Arap belagat ilminin kuruluşunu ele alan bahisler de içermektedir. “Genel anlam taşıyan kelime yapılar” adlı diğer bir bölümde biçimbilgisi bağlamında anlambilim meselelerini sunmaktadır. Örneğin, Arapçada (الغليان- kaynamak) gibi “فعلان – f’alan” yapısındaki kelimeler genelde hareket ve çalkantı anlamı taşımaktadır. Bu mevzudan sonra Arap konuşma tarzlarına veya geleneklerine geçmektedir. İsim kategorisine tahsis edilen bölümlerin birisinde Araplarda isimlendirmenin mantığı ve geleneğini açıklamaktadır. Örneğin Araplar, gökte bulunduğu için buluta gök derler çünkü geleneklerine göre bir şey başka bir şeye

¹¹¹ Word, ‘çevrimiçi’, Merriam-Webster, Mayıs 23, 2021.

¹¹² İbn Faris, a.g.e s. 12.

yakınsa ya da aralarında bağlayıcı bir sebep varsa biri diğerinin üzerine adlandırılır. İşte kitabın başlığının ikinci kısmı “Süneni’l-Arab fi Kelamiha” ile kastettiği şey budur; yani Arapların konuşma gelenekleri ve tarzlarıdır. Bu bölümde genel olarak: “ومن سنن العرب/ve min Süneni’l-Arab: Arap geleneklerinden” ifadesiyle başlamaktadır. Örneğin, “Bir şeyin hepsi istenirken bir kısmını zikretmekle yetinmeleri” adlı bölüm “min Süneni’l-Arab” şeklinde başlamaktadır.

İbn Fâris, ortaya koyduğu disiplinin diğer Arap dili çalışmalarından farklı olduğunun bilincindedir. Zira ondan önce bütün çalışmalar nahiv adı altında ele alınırdı ama onun yaptığı çalışma geleneksel nahiv çalışmalarından farklıdır. Bunu Arap alfabesini ele aldığı bölümün başlangıcında şöyle açıklamaktadır: “Bu bölümün el-Arabiyye (nahiv) bölümleri arasında olması daha uygundur. Fakat gördüğüme göre fakihlerimiz usûl kitaplarında bu konuyu ele almaktadır. Dolayısıyla burada ele alacağımız bölüm kısadır.”¹¹³ İşte İbn Fâris harf kategorisini alfabeyle başlatıp bazı harflerin özelliklerini açıklayarak sonra eklerin ve bağlaçların çoğunu ele almaktadır.

İbn Fâris’in bu terimi yani “Fıkhü'l-Luğa” terimini dilin orijini, edinimi, söz kühünü ve kategorileri gibi dilin temel konularına ve Arap dilinin geleneklerine tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Arapça dilbilimini usûl ve fûru olmak üzere iki dala ayırmasına ve eserinde “Bu bölümün el-Arabiyye (nahiv) bölümleri arasında olması daha uygundur. Fakat gördüğüme göre fakihlerimiz usûl kitaplarında bu konuyu ele almaktadır. Dolayısıyla burada ele alacağımız bölüm kısadır.”¹¹⁴ sözüne istinaden “Fıkhü'l-Luğa” dilin usûl meseleleri anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi onun tarafından ele alınan konuların çoğu bugün modern dilbilimde yer almaktadır. Sonuç olarak İbn Fâris’in “Fıkhü'l-Luğa” anlayışı, dil gayesiyle dilin kühünü anlamaktır. Bir sonraki bölümde ileri sürülen iddiaya örnekler sunularak söz konusu değerli eserin bazı bölümleri Türkçeye aktarılacaktır. İbn Fâris, söz konusu eserinin mukaddimesinde söylediği gibi “Fıkhü'l-Luğa” konuları daha önce Arap bilginler tarafından telif edilen eserlerde dağınık bir şekilde yer almaktaydı.

İbn Fâris’in eserini inceledikten sonra Esmâî ve Ferrâ gibi önce gelen bilginlerin kitaplarında ele alınan konular arasında lafız-anlam ilişkisi, farklı anlam

¹¹³ İbn Faris. a.g.e. s. 13.

¹¹⁴ Faris. a.g.e. s. 13.

taşıyan benzer lafızlar, aynı anlamı taşıyan farklı lafızlar, kelimelerin delaletleri ve anlamlarının zamanla değişmesi, zıt kelimeler ve kelime türetme kuralları (etimoloji) gibi konular olduğuna inanılmaktadır. Fakat Fıkhu'l-Luğa konularını belirli bir düzende işleyen onun çağdaşı İbn Cinni'dir.

Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) Mu'tezile'ye mensup bir Arap dili ve edebiyatı âlimiydi. İlk tahsilini Musûl'da önemli bir alim olan Ebü'l- Abbas el-Mevsilî'den alan İbn Cinnî, en çok devrin önde gelen âlimlerinden olan Ebû Ali el-Fârisî'den ilim tahsil etmiş ve onunla Bağdat, Halep gibi ilim merkezlerini gezerek bu bölgelerin âlimlerinden istifade etmiştir. İbn Cinnî, hocası Ebû Ali el-Fârisî ile birlikte dil araştırmalarını canlandırıp yeni bir araştırma alanı üzerinde çalışmıştır. Bu yeni araştırma alanında dilin kühünü ve sırlarını çözmeye çalışmaktaydılar.¹¹⁵ Onun "el-Hasâis" adlı eseri, hocasıyla yürüttüğü çalışmaların bir sonucudur. Bu eser Arapçanın yasalarına dair olan kelâm ve fıkıh yöntemlerinin üzerine telif edilmiş bir kitaptır. İbn Cinni'nin hocası Ebû Ali el-Fârisî ile yaptığı çalışmalar, onun çağdaşı olan İbn Fâris tarafından ele alınıp dağınık görülen meseleler "Fıkhu'l-Luğa" adı altında bir disiplin haline gelmiştir.

2.3.3. İbn Fâris'in Yolunu İzleyen Bilginler

İbn Fâris, bu yeni bilim geleneğini ortaya koyduktan sonra es-Salibî bu yolu izleyip dilbilime dair kendi araştırmalarını ve teorilerini kitaplarında sunmuştur.¹¹⁶ es-Salibî (ö. 429/1038) hem şairdi hem Arap dili ve edebiyatı âlimi ve aynı zamanda öğretmendi. Nîşâbur'da doğup Nîşâbur ve Buhara arasında yaşamıştır. Edebiyat alanında Ebû Bekir el-Hârizmî'den eğitim görmüştür. İbn Fâris'in ortaya koyduğu disiplini benimseyerek onun yolunu izlemiş ve "Fıkhu'l-Luğa Sırrü'l- 'Arabiyye" adında bir kitap yazmıştır. Kitabının birinci kısmını İbn Fâris'in eserinden istifade ederek yazmıştır. Bu kısım "Fıkhu'l-Luğa" başlığı altında toplam 30 ana bölümden oluşmaktadır. Konuya göre tasnif edilerek her ana bölüm birkaç alt bölüme ayrılmıştır. Fakat bu kısım bir sözlük şeklindedir. es-Salibî, çeşitli konulara ait lafızları veya sözcükleri toplayarak kitabın her bölümünü belirli bir konuya tahsis etmiş; her bölümde bu konunun kelimelerini bir araya getirip anlamlarını vermiştir.

¹¹⁵ Dayf, Ş. a.g.e. s. 64-68.

¹¹⁶ Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", DİA, 1999, C. 19, s. 397-400.

Örneğin, “Hastalıklar, İlaçlar ve Bunlarla İlgili Meseleler 24 Fası/Bölümden Oluşan Bir Baktır”, “Hayvanların Türleri ve Sıfatlarına Dair 39 Bölüme Ayrılmış Bir Baktır” gibi konular üzerine tasnif edilen sözlük türünde bir kitaptır. Ayrıca bu kısmın 29. Babında Arapça, Farsça ve Rumca lafızların karşılaştırması yapılmıştır. İkinci kısım ise “Sırrü’l-‘Arabiyye” başlığı altında Arap dili yasaları ve özellikleri ile ilgilidir.¹¹⁷

İbn Fâris’ten etkilenmiş diğer bir dilci olan Es-Suyûtî, “El-Müzhir” adındaki kendi kitabının önsözüne İbn Fâris’in “es-Sahibi” adlı eserinin önsözünü ekleyerek “Bu kitapta İbn Fâris’in görüşlerini izlemekteyim.” deyip dil alanında İbn Fâris’in yolunu izlediğini belirtmiştir.¹¹⁸

¹¹⁷ Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî, Fıkhü’l-luğa ve Sırrü’l-‘Arabiyye, Kahire, Metbatü es- Sada, 1923.

¹¹⁸ Celâlüddîn es-Süyûtî, el-Müzhir fi ‘ulûmi’l-luğa ve Envaiha, ed. Mohammed Ahmed Bik, Mohamed Ebu’l-Fadl İbrahim, Ali Mohammed el-Bicavî, Sayda, Menşuratü’l-Mektebetu’l-Asriyye. 1986.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ES-SAHİBİ’de FIKHU’L-LUĞA TERİMİNE İLİŞKİN BÖLÜMLERİN TERCÜMESİ

3.1. MUKADDİME¹¹⁹

Sığındığımız Allah'a hamd, Efendimiz Muhammed'e salât-ü selam ve Allah'ın desteği Şeyh Ahmed b. Fâris'in üzerine daim olsun.

“Es-Sahibi” adlı bu kitap Arap dilinin fikhına ve Arapların ifade geleneklerine dair bir eserdir. Benim kitabıma bu adı vermemin sebebi; bu eseri telif ettiğimde kendisi ilim, irfan sahibi olan es-Sahibi’ye¹²⁰ ithaf etmemdir. Yüce Allah ona ilim, edebiyat, iyilik ve adalet alanında uzun ömür vererek lütuf ihsan eylesin. Çünkü bu zât her türlü iyilik ve güzelliğe lâyıktır. Bu zatın ilim ve edebiyat alanında kabul ettiği çalışmalar herkesin kabulüne ve rızasına şâyân olur, kötü gördüğü ve kabul etmediği de kabul görmez. Aynı zamanda bu eserde yer alan her şey ondan alınmış ve ondan istifade edilmiştir. Burada şunları ifade etmeliyim; Arap dilbiliminde usûl ve fûrû vardır.¹²¹ Fûrû; adam, uzun, kısa gibi isim ve sıfatların bilgisidir. Dili öğrenirken fûru ile başlanır. Usûle gelince o hem dilin konusu, önemi ve menşeidir hem de Arapların konuşma tarzı ve dilin hakikat ve mecaz bakımından sanatıdır. Bu konuda insanlar ikiye ayrılır: birincisi ferî meselelerle meşgul olan ve bunlardan başka bildiği olmayan; ikincisi hem ferî hem de aslî meselelere hâkim olanlardır. Nitekim ikincisi en yüksek mertebe olarak görülür. Zira bu bilgilerle Kur’an

¹¹⁹ Ahmed İbn Faris, a.g.e, s. 2-4.

¹²⁰ Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî (ö. 385/995): Büveyhî veziri, âlim, edip ve şairdir. İbn Fâris’in öğrencisi olup ondan dil ve edebiyat dersleri almıştır. Ayrıca Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in derslerine de katılmıştır. Babası Ebü'l-Hasan Abbâd, Rûknüddeve'nin kâtipliği ve vezirliğini yapmıştır. Küçük yaşlardan itibaren Müeyyidüddeve ile arkadaş olduğu, onun kendisini “Sâhib” diye meşhur olmuştur. Kendisi Müeyyidüddeve'nin ilk kâtibi daha sonra ise veziri olmuştur. bkz.: (İbn Hallikân, a.g.e., s. 229, Ahmed İbn Fâris, a.g.e., s. 2, İlyas Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, C. 35, S. 512-515.

¹²¹ Arap dilciler gibi Arap dilinin bir bilim olduğunu niteleyerek bu bilimin konularını iki ana kısma ayırıp her birini açıklamaktadır.

ve sünnette yer alan mesajlar anlaşılmakta ve fetva ehli bu bilgilere dayanmaktadır. Bu yüksek mertebedeki ilimlerle uğraşan kimse uzun sıfatını ifade eden kelimelerden sadece "uzun" kelimesiyle yetinse ve eşanlamlı sıfatları bilmesede olur. Ancak bilmesi onun için artı niteliğindedir. Çünkü böyle bir terim neredeyse Kur'an-ı Kerim'de ve Efendimiz (s.a.v.)'in kullandığı lafızlarda bulunmadığından dolayı böyle bir bilgiye ihtiyaç duyulmaz. Efendimiz (s.a.v.)'in Hadis-i Şerif'lerinde bu tarz lafızlar nadiren bulunmaktadır. Çünkü Efendimiz (s.a.v.)'in sözleri anlaşılması kolay ve hoş sözlerdir. Şayet Araplar kendi aralarında geçen konuşmalarda geniş bir bilgiye sahip olmasalardı, Kur'an ve Sünnet'te yer alan bu sağlam bilgilere erişilemezdi. Yüce Allah'ın şu Âyet-i Kerime'sini işitmez misin: {Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!}¹²² Bu Âyet-i Kerime'nin okunuşundaki sır, dilin garip (anlaşılmayan ve nadiren kullanılan) lafızları ile değil; garibin dışındaki bilgilerle elde edilir. Yüce Allah'ın yardımıyla bizim kitabımız bunun çoğunu ele alacaktır.¹²³

Usûl ve fîrû arasındaki fark şöyledir; edebiyatçı sıfatı taşıyan bir kişiye deve tedavisinde kullanılan birkaç terimin anlamı sorulduğunda duraksarsa, cevap vermeye aciz kalırsa veya cevabı bilmezse bu, ilim erbabı katında ona noksanlık getiren bir eksiklik sayılmaz çünkü Arap kelimeleri ve lafızları sayılamayacak kadar çoktur. Fakat o kişiye "Arapların olumlu cümle yapılarında kullandığı yöntem olumsuz cümle yapılarında da kullanılır mı?" diye sorulursa ve bu sorunun cevabını bilemezse işte o zaman edebiyat camiasında bu bir kusur olarak sayılır. Çünkü bu durum onu dininden uzaklaştırır ya da günaha yaklaştırır.

Aynı şekilde, Arap dilbilimci sıfatı taşıyan kişiye bir şiir hakkında bazı hususlar sorulduğunda duraksarsa, düşünürse ya da biraz süre isterse veya tereddüt ederse bu durum ilim erbabı katında basit görülür. Ancak ona yeminin temel harfleri nelerdir, fiile benzeyen beş harf nelerdir gibi dil bilgisinin kurallarıyla ilgili sorular sorulduğunda cevap veremezse o zaman onun hakkında hiç dilbilgisi bilmediği yönünde hüküm verilir. İşte iki mesele arasındaki fark budur.

¹²² En'am 6/52.

¹²³ Burada kitabın araştırma alanı garip dili değil bilinen dildir; yani Kur'an ve hadis dili olarak belirtilmektedir.

Bizim bu eserde topladığımız bilgiler eski ulemanın (Allah onlardan razı olsun ve onlara iyilik versin!) kitaplarında dağınık halde bulunmaktadır. Biz bu konuya ya ayrıntılı bir özet, özetini ayrıntılaşma, anlaşılmayana bir açıklama veya dağınık olanına bir toplama getirmekteyiz. Bu eserde, konulardan ayrıntılı olanları özetleyip özet halde olanları ise ayrıntılı olarak ele alacağız. Ayrıca anlaşılmalı olmayanları açıklayıp dağınık halde olanları ise bir araya getireceğiz.¹²⁴

Bunun ilk kısmı:

3.2. GENEL KONULAR

3.2.1. Dil Tevkifi Midir İstilahî Midir?¹²⁵

Ben Arap dilinin tevkifi olduğunu söylemekteyim. Bunun delili ise; Kur'an-ı Kerim'de geçen {Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.}¹²⁶ âyetidir. İbn Abbâs bu ayeti şöyle açıklamıştır: "Bu isimler hayvan, yer, ova, dağ, eşek ve buna benzer insanların bildiği isimlerdir." Mücahit'e dayanan bilgiye göre Husayf, Cenâb-ı Allah'ın ona (Hz. Âdem'e) her şeyin ismini öğrettiğini anlatmaktadır. Bir kısım âlim şöyle

¹²⁴ İbn Fâris, ayrı bir disiplin haline getirdiği konuları kendisinden önceki âlimlerin eserlerine dayandırdığını belirtmektedir.

¹²⁵ Ahmed İbn Faris, a.g.e., s. 5-7. Hemen hemen dilcilerin çoğu tarih boyunca bu konu üzerinde durmuştur. Eski Yunan dil çalışmalarında Aristo'nun bu konuyu ele aldığını ve ondan sonra filozofların da bu konuda dili doğal bir varlık olarak gören Analojistler ve dili istilah yoluyla insanın ürettiğini benimseyen Anomalistler olarak bölündüğünü görmekteyiz. (bkz. Filoloji ve Dilbilim/Dil Çalışmaları Tarihsel Gelişimi bahsi). Arap dili bilginleri de bu konuda iki ana görüşe sahiptir. Bu iki görüşün ilki İbn Fâris'in de savunduğu, dilin Allah tarafından yaratıldığını ve insana (Hz. Adem'a) öğretildiğini söyleyen "Tevkif" görüşüdür. Bu görüşü destekleyen bilginler hem Doğu'dan hem Batı'dan hem de çeşitli dönemlere mensuptur ve görüşleri genelde dini metinlere dayanmaktadır. Bu delillere bir örnek, İbn Fâris'in bu bölümde kendi kanaatine göre sunmasıdır. İkincisi ise "İstilah" görüşüdür yani dil, Allah'ın insan içinde yarattığı gücüyle insan tarafından doğaçlama bir biçimde ve anlaşarak oluşmuştur. Bu görüşü destekleyen âlimler arasında İbn Fâris'in çağdaşı olan İbn Cinni de vardır. Genelde bu görüşte lafız ve anlam arasındaki ilişkinin halkın örfüne dayanması, dillerin çeşitliliğine göre lafızların da çeşitli olması gibi mantığa dayalı (akli) delillere dayanmaktadır. (Vahtan, a.g.e., s. 84-93) Bu konuyu ihtiva eden modern dilbilim sahasında da buna dair tartışmalar vardır. Kimine göre doğa dört unsura sahiptir ve bu unsurlar bitkiler, hayvanlar ve madenlerdir. Dördüncü unsurun ise dil olduğuna inanılmaktadır. Kimileri de dili, dilsel toplulukların ortak bilincinden doğan bir ürün olarak ele almaktadır ve bu görüşün en büyük temsilcisi Amerikan Whitney okuludur. (De Saussure, a.g.e., 21-25)

Öte yandan "faydalı bir sonuca varamayacağı ve yeterli deliller olmamasından dolayı Paris Dil Derneği (Société de Linguistique de Paris) 1878 yılında bu konuda araştırmaları kabul edemeyeceğini ilan etmiştir." (Vahtan, a.g.e., s. 83) Fakat onlar ilanından önce bazı Arap dilciler bu konuda araştırmanın faydasız olduğunu söylemektedir. "Bu meselenin bir faydası yok ve bu görüşü İbnü'l-Enbârî ve diğerleri de onaylamaktadır. Fakat usul meseleleri arasında bunun ele alınması bir artıdır." (es-Süyûtî, a.g.e., s. 26).

¹²⁶ Bakara 2/31.

demiştir: "Ona sadece meleklerin isimlerini öğretti." Diğerleri ise Hz. Âdem'e onun zürriyetinde yer alan bütün isimleri öğrettiğini söylemiştir. Bu konuda İbn Abbâs'ın görüşündeyiz.¹²⁷

Biri şöyle bir fikir ileri sürerse: "Eğer mesele senin öne sürdüğün gibi olsaydı {Sonra bunları meleklerle gösterip}¹²⁸ ayetindeki 'göstermek' sözcüğü ile kullanılan zamir dişil bir zamir olurdu ancak ayette eril zamir kullanılmıştır. 'Benî Âdem' veya meleklerin kendi isimleri anlamına gelmektedir ki Arap dilinde kinaye kullanılınca âkil nesnelere için eril kipi ve gayri âkil nesnelere için dişil kipi kullanılır." Bu durumda şöyle deriz: "Cenâb-ı Allah'ın âyette eril kipi kullanmasının sebebi (ki Allah en iyi bilendir!) hem âkil hem gayri âkil nesnelere çoğul yapıldığında âkil kipi (yani eril kipi) üstün kılınır ki Arapların geleneği de budur zaten. Diğer bir örnek ise {Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır. Allah dilediğini yaratıyor, Allah her şeye kadirdir.}¹²⁹ ayetinde gayri âkil olan canlılar dişilken (منهم) eril zamiri olarak kullanılmıştır. Çünkü ayette iki ayak üzerinde yürüyen canlı, insandır. İnsan kelimesi Arapçada eril bir kelime ve âkil bir nesne olduğu için ayette geçen bütün nesnelere işaret eden zamir, eril kipinde kullanılmıştır." Şayet şöyle denirse: "Kılıç için kullandığımız tüm sıfatların ıstılâhî değil tevkifî olduğunu mu vurguluyorsunuz?" Bu durumda "Aynen bu şekilde" denebilir.

Âlimlerin Arap dilinden ve şiirlerinden örnekler ile istidlal yapma konusunda fikir birliğinde bulunmaları bizim görüşümüzü desteklemektedir. Dil ıstılâhî olsaydı istidlal için din âlimleri bunu kullanmazdı. Bugün bir dil ıstılâhî olarak ortaya konulsa bizim istidlal yapmaya ihtiyacımız kalmazdı.

Tevkifî olduğunu söylediğimiz dilin bir bütün halinde tek seferde meydana geldiği düşünülebilir. Ancak durum böyle değildir. Allah-u Teâla istediği kadarıyla ve Hz. Âdem'in kendi zamanında ihtiyaç duyduğu nispette ona eşyaların isimlerini ve dili öğretmiştir. Allah'ın ona öğrettikleri o zamanda yayılmıştır. Hz. Âdem'den sonra

¹²⁷ Yani dilin tevkifî olduğu görüşüdür.

¹²⁸ Bakra 2/31.

¹²⁹ Nur 24/45.

Allah-u Teâla yine istediği kadarıyla diğer peygamberlere ayrı ayrı öğretmiştir. Ve sonra Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gelince daha önce hiçbir peygambere vermediği ilmi ona vermiş ve daha önce görülmemiş yüksek bir mertebede ona dili öğretmiştir. Böylelikle dil öğrenme süreci Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tamamlanmıştır ve ondan sonra ortaya konulan herhangi bir dil yoktur. Eğer bugün yeni bir dil icat etmek isteyen olursa, tenkitçilerden kendisini reddeden ve inkâr edenler olacağı görülür.

Biz Ebû'l-Esved'den şunu duyduk: Bir kimsenin Ebû'l-Esved'in inkâr ettiği (bilmediği, ona tuhaf gelen) bir dille¹³⁰ konuştuğunu duyduk. Ebû'l-Esved bu kişiye bu dil hakkında bir şeyler sorunca adam şöyle cevap verdi: “Bu size ulaşmamış bir dildir.” Ebû'l-Esved ise ona şöyle dedi: “Ey kardeşimin oğlu! Bana ulaşmayan dilin size bir yararı yoktur.” Böylelikle Ebû'l-Esved adama onun kullandığı dilin uydurulduğunu kibarca belirtmiştir.

Ayrıca bize yakın bir zamanda Arapların bir şeyi adlandırmak için ıstılâhî yöntemi kullandıklarına dair herhangi bir bilgi yoktur ki buna istinaden daha önce bir ıstılâh sürecinin var olduğu sonucunu çıkaralım. Üstelik en fasih ve açık dile sahip olan Sahabenin -Allah onlardan razı olsun- İslam ilimlerini derinden anladıkları halde daha önce ıstılâh yapıp bir dil icat ettiklerini ya da daha önce bilinmeyen yeni bir lafız ortaya çıkardıklarını görmemekteyiz.

3.2.2. Arap Hattı (Kaligrafi) ve İlk Kullanan Kişi¹³¹

Arapça ve Süryanice dahil tüm dilleri ilk yazan Hz. Âdem'dir. Ölümünden üç yüz yıl önce bu yazıları kil üzerine yazıp sonra pişirdiği söylenir. Yeryüzü suya battığında, her millet bir kitap bulup onu yeniden yazıya geçirmiştir. Bu kitapların arasından Arapça bir kitap (kaligrafi/yazısı) Hz. İsmail tarafından bulunmuştur. İbn Abbas şöyle der: “İsmail (a.s.) konuşmaya ve telaffuza uygun olarak Arapçayı ilk yazandır.”

Bu bölümdeki rivayetler çok ve çeşitlidir. Bu konuda vardığımız kanaat: Arap hattı (kaligrafisi) tevkifidir. Bunun delili Kur'an'da şöyle gösterilmektedir: {Yaratan Rabb'inin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku!

¹³⁰ Yine Arapça konuşuyordu ancak tuhaf bir lafız ve telaffuz kullanmaktaydı.

¹³¹ Ahmed İbn Faris, a.g.e., s. 7-11.

Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren Rabb'in sonsuz kerem sahibidir.} ¹³² Başka bir ayette: {Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun.} ¹³³ Bu ayetlere göre Allah-u Teâla'nın Hz. Âdem (a.s) ve diğer peygamberlere yazmayı öğretmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Yoksa bu yazı türünün kendiliğinden icat edilmiş olma ihtimali -sahih bir kaynak olmadığı müddetçe- kesinlik kazanmayacaktır.

Bazıları Arab-ı Âribe'nin ¹³⁴ alfabeyi, dilbilgisini ve irabı bilmediklerini iddia etmektedir. Delil olarak da şunu sunarlar: “Bir bedeviye İsrail kelimesine “hemze” ¹³⁵ konulup konulmadığı sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Bunu yaparsam kötü bir adam olmuş olurum!” Çünkü İsrail kelimesi için “hemze” sadece basmak ve sıkmak demektir. Bir diğerine ise “Filistin’i cer eder misin?” diye sorulunca “İşte o zaman güçlü bir adam olurum!” demiştir. Çünkü İsrail kelimesi için “cer” demek sadece çekmek demektir.” Safi Arapça kullananlardan birine şiir okurken bir kelimeyi nasp etmesinin yani kelimenin sonuna "e" sesi vermesinin sebebi sorulmuştur. Adam: "Ben ‘nasp’ etmedim ki!" şeklinde cevap vermiştir. Bunun sebebi ise ‘nasp’ kelimesini sadece atıf yapmak olarak algılıyor olmasıydı. Ahfeş'ten yapılan bir rivayete göre akıcı lisana sahip bir Araptan "د - dal harfi" hakkında bir şiir söylemesi istendiğinde "Dal nedir?" demiştir. Ebû Hayye en-Nümeyrî'den ¹³⁶ "ك - kaf harfi" hakkında bir şiir söylemesi istendiğinde ise ‘kaf harfi’ değil, yakın anlamdaki ‘كاف - kafi’ kelimesi hakkında bir şiir söylediği rivayet etmiştir.

¹³² Alak 96.

¹³³ Kalem 68/1.

¹³⁴ Millî geleneklerine göre Araplar tarihî açıdan iki büyük kısma ayrılır: Birincisi, Arab-ı Bâide'dir. Bunlar eski devirlerde yaşayıp ama sonra çeşitli felaketler nedeniyle yok olmuşlardır. Varlıkları, Kur'an, eski Arap şiiri ve diğer kaynaklarda bulunan bilgilere dayandırılmaktadır. Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amâlika, Câsim, Abdi Dahm, Ubeyl, Hadûra, Cedfs ve Birinci Cürhüm kavimleri, bu gruba dahildir. Bunlar Arap yarımadasında yaşayıp çeşitli devletler kurduklarının biliniyor ama Suriye ve Mısır'a kadar yaydıklarını da anlatılmaktadır. İkincisi ise Arab-ı Bâkiye'dir. Bunlar soyları bugüne kadar yaşayan Araplardır. Arab-ı Âribe ve Arab-ı Müsta'ribe olarak ayrılırlar. Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", DİA, 1991, C. 3, S. 272.

¹³⁵ Hemze(ء): Arapça harfi olan "Elif"e (ا) hemze (ء) vurgulama sesi verir.

¹³⁶ Arap bir şairdir (ö. II. /VIII. yüzyıl). Emevîler'in son yıllarına yetişen Abbâsîler döneminde yaşadığından dolayı (muhadramü'd-devleteyn) olarak tanılmaktadır. Mustafa Kılıçlı, "Ebû Hayye en-Nümeyrî", DİA, 1994, C. 10, s. 157.

Bizim görüşümüz ise onların sahip oldukları görüşten farklıdır. Allah-u Teâla'nın Kur'an'da {Ona anlama ve anlatmayı öğretti.}¹³⁷ buyurduğuna göre O, Hz. Âdem'e anlamayı ve anlatmayı öğrettiyse bunun başlangıcı harfleri öğretmek değil midir? Allah-u Teâla'nın Hz. Âdem'e öğrettiği anlama ve anlatma; harfleri ve harflerin isimlerinden ibarettir. Âdem (a.s)'a tüm isimleri öğreten ona neden alfabeyi de öğretmiş olmasın? Arapların önceleri harfleri, alfabeyi ve dilbilgisini bilmediklerine dair iddialara gelince, biz bütün Arapların medenisi ve bedevisiyle yazmayı ve tüm harfleri bildiğini iddia etmemekteyiz. Ancak her zamanki gibi Araplar arasında bilen de vardır bilmeyen de vardır.¹³⁸ Dün ve daha eski zamanlarda Ebû Hayye gibi Arap hattını, okuma-yazmayı bilmeyen de vardı; bilen de vardı. Rasulullah (s.a.v.) Sahabeleri arasında müminlerin emiri Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Zeyd ve diğerleri gibi yazanlar da bulunmaktaydı. Ebû Ubeyd'den rivayetini Ali b. Abdülaziz'den rivayet eden Ebû'l-Hasen Alî b. İbrahim el- Kattân¹³⁹ şöyle anlatmıştır: “İbn Mehdi İbnü'l- Mubârek'ten rivayetle bana Hâni'den aktararak Yemen halkından bir şeyh olan Ebû Vail şöyle söyledi: Ben Kur'ân'ı sunarken Osman'daydım. -Allah ondan razı olsun- O, Übey b. Kâ'b'a (فَأْمَهْلُ الْكَافِرِينَ), (لم يتسنَّ) ve (لا تبدل للخلق) yazılmış olan koyunun omuz derisiyle beni gönderdi. Übey b. K'ab mürekkep hokkası isteyip bu ayetleri:

(لم يتسنَّ): Buna ‘ه’ harfi ekleyerek → (لم يتسنَّه),¹⁴⁰ (فَأْمَهْلُ الْكَافِرِينَ): Bundan ‘أ’ harfi silip ‘ه’ harfine ‘□’ şedde ekleyerek → (فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ),¹⁴¹ (لا تبدل للخلق): bundan fazla olan ‘ل’ harf’ silerek → (لا تبدل لخلق الله)¹⁴² olarak düzeltmiştir.¹⁴³ Ebû Hayye'nin

¹³⁷ Rahmân 55/4.

¹³⁸ XIX. yüzyılda Arap yarımadasında keşfedilmiş olan ve M.Ö V. yy. ile M.S. IV. yy. arasındaki döneme ait olan yazıtlar birçok şarkiyatçı ve dilbilimci tarafından Fasih Arapçanın ilk örnekleri olarak kabul edildiğine göre İbn Fâris'in görüşü doğrudur. Kees Versteegh, The Arabic Language, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001, s. 23-38, Abdütevâb, Fusûl fî Fıkhî'l-Luğati'l- 'Arabiyye, 6. b., Kahire, eş-Şirke ed-Devliye yayınevi, 1999, s. 50-68.

¹³⁹ Bu bilgiye dair bilgi edinmek için bkz.: “Hocaları” bahsi.

¹⁴⁰ Bakara suresi- 259. ayette geçmektedir: فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ / {yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş.}

¹⁴¹ Târik suresi- 17. ayette geçmektedir: فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا / {Sen o inkârcılara süre ver, onlara biraz zaman tanı.}

¹⁴² Rûm suresi- 30. ayette geçmektedir:

(۳۰) / {O halde sen hanif olarak bütün varlığına dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.}

yazmayı bilmemesi örneği, bu imamları cehalet ile suçlamak için bir argüman olabilir mi?

Harfler için benimsediğimiz fikir, i'rab ve aruz ilmi için de geçerlidir. Halk arasında i'rab ilminin yayılmasının kanıtı olarak el- Hutay'e¹⁴⁴ şiirini okuyunca bütün kafiyelerin¹⁴⁵ "u" sesini aldığını görürüz. Eğer o i'rab kurallarını bilmeseydi, kafiyeleleri farklı olabilirdi; çünkü tek bir hareketin bile uyumu tesadüf değildir. Ayrıca nahiv ilminin Ebû'l-Esved ed-Düelî tarafından ve Arûz¹⁴⁶ ilminin Halil b. Ahmed tarafından konulduğu iddiaları bulunmaktadır. Fakat biz şöyle deriz; bu iki ilim önceden vardı ancak zamanla unutuldu ve bu iki imam tarafından bu ilimler canlandırıldı. Arûz ilminin daha önce insanlar tarafından bilinmesine bir delil olarak müşriklerin Kur'an'ı Kerim'i duyduğunda bazılarının Kur'an'ın bir şiirden ibaret olduğunu söylemesi üzerine Velid b. Muğire bazı şiir bahirlerini (kalıpları) zikrederek şöyle demiştir: "Muhammed (s.a.v.)'in okuduğu şeyi şiir türleriyle karşılaştırdım hiçbirine benzemiyormuş!" O (Velid b. Muğire), şiir kalıplarını bilmiyor olsaydı nasıl böyle bir şey diyebilirdi?

Bazıları tarafından ilk yüzyıllarda ve daha eskilerde bazı bilimlerin var olduğu ve bu bilimlerin canlandırıldığı, yeniden okutulduğu, tercüme edildiği, yeniden biçimlendirildiği ve dilden dile aktarıldığı iddia edilmiştir. Bu söyledikleri

¹⁴³ Kur'an, ilk etapta derli toplan değildi. Hz. Peygamber (a.s.)'a inen ayetler; deriler, kağıtlar, vb. üzerinde yazılıyordu ve farklı parçalar farklı sahabedeydi. Ayrıca birçok sahabe Kur'an'ı ezberleyerek muhafaza ediyordu. Hz. Peygamber (a.s.)'ın vefatından sonra, Yemâme Savaşı'nda birçok hafızın şehit olarak vefat edince Hz. Ömer Cem'u'l-Kur'ân'ın (Kur'an toplaması) önerinde bulunmuştur. Bu dönemde Halife olan Hz. Ebu Bekir, Kur'ân'ı Mushaf (yani iki kapak arasında Kur'an sahifeleri (belgeleri) toplanması) haline getirmek için Zeyd İbn Sâbit'e görevlendirmiştir. Zeyd İbn Sâbit vahiy kâatibi ve Kur'an hafız olmasıyla birlikte Peygamberin Kur'ân-ı Kerîm'i vahiy meleği Cebrail'e son okuyuşunda orada hazır bulunmuştur. Zeyd, titiz ve başarılı bir şekilde görevini yerine getirmiştir. Zeyd İbn Sabit yine Hz. Osman zamanında bu Mushaf-ı çoğaltmak için görevlendiriliyor ve onun başkanlığında Abdullah İbn Zübeyr, Sâid İbn al-As ve Abdurrahman İbn Hâris ile bir kurul gibi teşkil edilip görevi tamamlanmıştı. O günden itibaren Mushaf son halini almıştır. bkz.: "Cem'u'l-Kur'ân", 'çevrimiçi', Kur'an-ı Kerim- Diyanet İşleri Başkanlığı, erişim: 05 02, 2021.

¹⁴⁴ Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî (ö. 59/678). Hutay'e lakabı ile tanınan muhadram (yani hem câhiliye hem de İslam dönemlerde yaşamış olan) bir şairdir. Zülfikar Tüccar, "Hutay'e", DİA, 1998, C. 18, s. 424.

¹⁴⁵ Şiirde beyitlerin sonlarında tekrar edilen ses ve bunun sayende şiirde müzik oluşuyor. Kâzım Yetiş, "Edebiyat Bilgileri: Kitaplarında Kafiye Meselesi", Aydın Türklük Bilgisi Dergisi, 2016, 2.2: 125- 144.

¹⁴⁶ Arapça dil bilimlerin arasında yer alan şiir vezinleri ile ilgilenen ilimdir. Bu ilimle Arapça manzumelerde kuralları tespit edilerek vezin sistemi kullanarak doğru ve yanlış vezinler ya da kalıplar ayırt edilmektedir. Nihad M. Çetin, "Arûz", DİA, 1991, C. 3, s. 424-437.

şey uzak bir ihtimal değildir. Ancak bu bilimler, Allah'a şükür, bizim tarafımızdan reddedilmiştir.¹⁴⁷

Eğer birisi şöyle derse: “Arapların sessiz harflerle kelimeye başlamadığını, sessiz harfleri arka arkaya birleştirmedini, sesli harf üzerinde durmadığını, birçok isimle tek bir kişiyi adlandırdığını ve tek bir isimle çoğula işaret ettiğini vb. söylediğinizi duyduk.” şöyle cevap veririz: “Biz her şeyi ilk kaynağına döndürerek dilin tevkifî olduğunu ileriye sürdükten sonra Arapların şunu yapıp şunu yapmadığını söylüyoruz.” Sahabe ve diğerlerinden eski insanların Arapça kurallarını bilmesine bir başka delil ise gramercilerin tespit ettiği kurallar gibi Sahabenin Mushafı titizlikle yazmasıdır. O kadar titizlikle yazdılar ki bazı âlimler Mushaf-ı Şerif’in yolunun terk edilmesini buğz etmiştir. Muhammed b. Cehm Es-Semeri'nin Ferrâ'ya dayandığı bilgiyi anlatarak Abdurrahman b. Hamdan: “Mushaf-ı Şerif’te Arapların kullandığı bir üslup ya da deyim bulunca Mushafı benimserim.” demiştir. Biz bu konuda Ferrâ'nın görüşünü benimseyip İbn Kuteybe'nin¹⁴⁸ ileri sürdüklerini doğru bulmamaktayız.

3.2.3. Dil Edinimi¹⁴⁹

Dil geleneksel şekilde edinilir. Örneğin Arap bir çocuk; duya duya zamanla ebeveyni ve çevresinden dili kazanır. Ayrıca hem dili telkin veren kişi tarafından telkin verilerek, hem de dürüst ve güvenilir râvilerden duyularak kazanılır. Öte yandan şüpheli kimselerden uzak durulması gerekir.

Maruf b. Hassan'ın el-Leys'ten rivayet ederek babasına dayandığı bir bilgiye göre Me'danî'den naklederek Ali b. İbrahim, Halil'in “Bazı akıllı/maharetli kimseler, insanları zorlamak için dile Arap dilinden olmayanları sokmuştur.” dediğini aktarmaktadır. Biz de şöyle dedik: “Dil edinmek isteyen kimse dürüst, güvenilir,

¹⁴⁷ Büyük ihtimalle felsefe ilmini kastetmektedir. Çünkü bilindiği gibi H. II. yüzyılda çeviri faaliyetleri gerçekleşmiş ve çevrilen eserler arasında Aristo dahil çeşit bilimlerde felsefî kitaplar bulunmaktaydı. Aristo'nun fikirlerine hayran kalan Kindî ve İbn Sina önderliğinde İslam aleminde felsefî bir gelenek oluşturulmuştur. Bazı Müslüman bilgin tarafından bu yeni felsefî yaklaşım reddedilmiştir. Eserinden anlaşıldığı üzere İbn Fâris, bu felsefeye tamamen karşı çıkmakta ve böyle milletlerden dil ilimleri alınmasını kabul etmemektedir. Yani Arap dili çalışmalarında başkalarından istifade edilmemesi gerektiği, bu dilin sırf Araplara özgü olduğunu söylemek istediği anlaşılmaktadır.

¹⁴⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî h. III. Yy. âlimlerindedir. Dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih alanlarında eserleri vardır.

¹⁴⁹ Ahmed İbn Fais, a.g.e., s. 30.

sadık ve adaletli ilim erbabını arasın.” Bazı Bağdat âlimlerinden yeterince yanlış bilgiler duymuştuk zaten. Sonuçta Allah'tan muvaffakiyet isteyip bizi dürüstlüğe yönlendirmesi için O'na sığınmaktayız ki zaten başarıya ulaştıran ve yardım eden O'dur.

3.2.4. Kelimenin Aslı¹⁵⁰

Bir grup dilci (ذهب عمرو: Amr giiti.), (قام زيد: Zeyd kalktı.) gibi sözlerin duyulan ve anlaşılan kelime olduğunu iddia etmektedir. Başka bir grup ise, kelimenin bir anlama delâlet eden harflerden ibaret olduğunu söylemektedir. Bizce her iki söz de doğrudur, çünkü kelime duyulabilen, anlaşılabilen ve sadece anlam ifade eden harflerle yazılmıştır.

Bir grup Bağdatlı alim bana kelimeyi “ihmal edilen” ve “kullanılan” olarak iki kategoride açıklamıştır. İhmal edilmiş olanı: “Fayda sağlamak için oluşturulmayan söz” olarak; kullanılanı ise: “Fayda sağlamak için oluşturan söz” olarak detaylandırmıştır. Fakat bu ayrımın doğru olmadığını ifade ederek iki farklı kategoride ihmal edileni örneklendirdim: Birincisi, Arap üslubuna göre (‘ج’ ile ‘ك’), (ج ك)‘den önce (ع) ile (ك) veya (ع) ile (ج) vb. asla getirilmez. Yine bu ve benzeri harfler birleştirilmez. İkincisi, bu harfler birleştirilse bile Arap daha önce böyle bir gruplandırma yapmamıştır. Örneğin (عضخ) birleşebilir ve çıkıntılı olmaz ki Araplar zaten (خضع) vb. kelimelerde bu üç harfi bir araya getirmiştir ancak (عضخ) sözcüğü daha önce kullanılmamıştır. Ayrıca kelime için üçüncü kategori de vardır; bu da ne (الذلق) ne (الإطباق)¹⁵¹ harflerinden birini içeren herhangi beş harf üzerine bir kelime oluşturmaktır. Bu üç kategoriden herhangi birisine kelime denemez çünkü belirttiğimiz gibi kelime bu harflerden oluşsa ve duyulsa bile faydası ya da anlamı yoktur. Üstelik dil erbabı, kelime kategorileri arasında ihmal edileni vermemiştir. Fakat Arapların zikretmediği ihmal edilen kelime, binada verilmiştir. Böylece ihmal edilen kelime olmadığına dair iddiamız doğrulanmaktadır.

¹⁵⁰ Ahmed İbn Fais, a.g.e., s. 48-49.

¹⁵¹ (ل-ر-ن-ب-ف-م) hürüfü ez-zalk: Arap fonetiğine göre dil ucundan çıkan harfler ve bunlar (حروف الذلق) harfleridir. (ص-ض-ظ) hürüfü'l-İtbak ise: (حروف الإطباق) harfleridir. Mustafâ Sâdık er-Râfî, Târîhu Âdâbi'l-'Arab, C. I, Kahire, Müesestü Hindavî lil-T'âlim ve es-Sekafa, 2013, s. 107-113.

3.2.5. Kelime Grupları

İlim ehli, kelimenin isim, fiil ve harf olmak üzere üç gruba ayrıldığı üzerinde hemfikirdir. Sîbeveyhi'ye göre isim; insan ve at sözcükleri gibidir. Bize göre bu örnekleme sayılmaktadır. Fakat Sîbeveyhi bu açıklama ile tanımlama yapmak istemiştir. Ayrıca bazıları Sîbeveyhi'nin "İsim, kendisi hakkında bahsedilen şeydir." dediğini iddia etmiştir. Aslında bu da ilk sözüne benzemektedir çünkü kendisi hakkında bahsedilmeyen kelime nasıl isim olabilir ki?

Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred'den rivayet eden Ebû Abdullah b. Muhammed b. Dâvûd el-Fakih, Sîbeveyhi'nin görüşünü aktararak ismin fail olabildiğini söylemiştir. Üstelik Sîbeveyhi, (إن يضرب يأتينا) "*Eğer vurursa bize gelsin*" ve (إن ضاربك يأتينا) "*Sana vuran bize geliyor*" ve buna benzeyen kullanımların söz sayılmadığını söylemektedir. Buradan hareketle onun görüşünde isim bir failin adı olabilir.

Bazı ilim ehli (كيف: nasıl), (عند: de/da anlamında) ve (أين: nerede) kelimelerinin isim olduğunu ancak fail yerine geçemediklerini ileri sürerek Sîbeveyhi'ye karşı çıkmışlardır. (كيف: nasıl) ve (أين: nerede) kelimelerinin isim olduklarının delili ise Sîbeveyhi'nin ismi açıklarken "(الفتح في الأسماء قولهم كيف وأين)" Bazı isimler nasıl ve nerede gibi fetha alır." demesidir. Sîbeveyhi'nin görüşü budur ve bu araştırılmalıdır. el-Kisâi¹⁵² şöyle demiştir: "(وصف ما السم) nitelendirilebilen kelimeler isimdir." Bu açıklama (كيف: nasıl) ve (أين: nere) kelimelerinin sıfat almaması hasebiyle için yukarıdaki görüşe ters düşmektedir.

el-Ferrâ' ise şöyle demiştir: "(الاسم ما احتمل التنوين، أو الإضافة، أو الألف واللام) *İsim tenvin, tamlama ya da "el" takısı alan kelimedir.*" Bu da bizim görüşümüze aykırıdır çünkü zikrettiğimiz bazı isimler tenvin, tamlama veya el takısı almamaktadır. el-Ahfeş de şöyle bir açıklama getirmiştir:

"إذا وجدت شيئاً يحسن له الفعل والصفة نحو: زيد قام، وزيد قائم، ثم وجدته يُثنى ويُجمع نحو قولك: الزيدان والزيدون، ثم وجدته يمتنع من التصريف فاعلم أنه اسم".

¹⁵² Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfi (ö. 189/805). Kufe dil mektebinin kurucusu olan el-Kisâi, yedi kıraat imamlarından biri ve önde gelen nahiv âlimlerindedir. Tayyar Altıkulaç, "Kisâi, Ali b. Hamza", DİA, 2002, C. 26, s. 69-70.

“Zeyd kalktı. / Zeyd ayakta durandır.” örneklerinde olduğu gibi fiil ve sıfat ile gelebilen ikili ve çoğul olabilen ve çekimsiz olan sözcük, isimdir. Ayrıca (ينفعي - yaramak) ve (يضرني - yaralamak) fiillerine gelen sözcüğün isim olduğunu da belirtmiştir.

Bazıları, harf-i cer alabilen sözcüğün isim olduğunu belirtmiştir. Hişam ve diğerleri de aynı görüştedir. (إن الاسم ما نودي) vokatif (münâda) olan sözcüğün İsim olduğuna dair Hişam'ın başka bir görüşü de vardır. Ancak bu görüşlerin hepsi, hem (وأين كيف: nasıl ve nerede)'nin hem de (إذا: eğer anlamında ve zamana işaret eden edat)'nin isim olduklarına dair açıklamamızla çelişmektedir.

Ali b. İbrahim el-Kattan bana Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred'den rivayet ederek Ebu Osman El-Mazini'nin el-Ahfeş'e (إذا)'nin zamana işaret eden bir isim olduğuna kanıtın nedir diye sorduğunu ancak el-Ahfeş'in bir kanıt ileri sürmediğini anlatmıştır. el-Kattan, bu hususu el-Cermî'ye de sorduğunu ancak onun lafı dolandırıp düzgün bir cevap veremediğini aktarmıştır. er-Riyâşî'ye sorunca da durumu pekiştirmeye çalışarak zamana işaret eden bir isim olduğuna bir delil olarak (القتال إذا يقوم: Zeyd kalktığı gün savaş başlar) anlamında (القتال إذا يقوم: Zeyd kalkarsa eğer savaş başlar) ifadesini kullandığımıza göre bu sözcüğün cümlede zamir olarak geldiğine istinaden isim olduğunu söylemiştir. el-Ferrâ da bu anlama işaret etmiştir.

İsmi tanımlama noktasına döndük. el-Muktedab¹⁵³ kitabında el-Müberred şöyle ifade etmektedir:

“كل ما دخل عليه حرف من حروف الجر فهو اسم، فإن امتنع من ذلك فليس باسم.”

“Harf-i cer alan her sözcük isimdir, harf-i cer almıyorsa o zaman isim değildir.” Bu görüş de (إذا-كيف) ile çelişmektedir çünkü bunlar isim sayılır ancak harf-i cer almazlar. Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed el-Basir'in ve Ebû Muhammed Selem b. El-Hasan'ın, ez-Zeccâc'a ismin tanımı sorulduğunda;

”صوت مقطع مفهوم دال على معنى غير دال على زمان و ال مكان.“

¹⁵³ Müberred'in (ö. 286/900) Arap gramerine dair eseri.

(Zamana ve mekâna işaret etmeyip bir kavrama işaret eden ve anlaşılabilen heceli bir ses) şeklindeki açıklamasını aktarıırken duymuştum. Fakat bu görüş diğerleriyle taban tabana zıttır çünkü (هل: mı anlamında bir soru edatı) ve (بل: ancak anlamında bir edat) zamana ve mekâna işaret etmeyip bir kavrama işaret eden ve anlaşılabilen heceli bir sestem ibarettir.

İsmin (الاسم ما صلح أن ينادي) vokatif olabilen sözcük olduğunu söyleyen görüş de yanlıştır çünkü (كيف)-(أين)-(إذا) hepsi isimdir; vokatif olamazlar. Ahmet b. Fâris şöyle demiştir: “İsmin tanımı hakkında bahsi geçen görüşlerin hepsi anlattığımla çelişmektedir.”

Tüm bu bahsedilenlere karşıt olmayan bir görüş bilmemekteyim. Hangisinin doğru olduğunu Allah bilir. Ayrıca bana bazı Arap âlimleri “İsim, belirli olan bir şeyden bahsettiğiniz anda bu isimle özdeşleşmiş olandır.” demiştir ve bu açıklama bizim görüşümüze yakındır.

3.3. ARAP DİLİNE ÖZGÜ KONULAR

3.3.1. İstılah Edilen İki İsim¹⁵⁴

Ali b. İbrahim, Ali b. Abdülaziz'den naklederek Ebû Ubeyd'den şunları rivayet etmiştir: “el-Asmaî¹⁵⁵ şöyle dedi: Eğer iki kardeş ya da arkadaştan biri diğerinden daha ünlüyse, her ikisi ünlü olan üzerine adlandırılır. Örneğin bir şair daha önce el-Hur-reyn'i şiirinde zikretmiştir. el-Hurreyn diye adlandırılan iki kardeşten birisinin adı el-Hur, diğerinin adı Ubey'dir. Ancak el-Hur daha ünlü olduğu için şair ikisine el-Hurreyn olarak işaret etmiştir.” Hem Abs¹⁵⁶ kabilesinden iki kardeş olan ez-Zehdeman hem de İbn Ced'a ve İbn Ruman olan Es-S'aleb tan aynı şekildedir. Lakaplarda da aynı şey geçerlidir. Örneğin, Malik b. Hanzale¹⁵⁷ oğulları

¹⁵⁴ Ahmed İbn Fâris, a.g.e. s. 69.

¹⁵⁵ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831). Basra dil mektebinin önde gelen âlimlerinden olan el-Asmaî aynı zamanda şiir ve ahbâr râvisidir. Tülücü, Süleyman Tülücü, “Asmaî”, DİA, 1991, C. 3. S. 499-500.

¹⁵⁶ Benî Abs, Adnânîler'e mensup olan Gatafân'ın büyük kollarından bir kabiledir. Mustafa Fayda, “Abs (Benî Abs)”, DİA, 1988, C. 1. S. 312.

¹⁵⁷ Adnânîler'in soyundan bir Arap kabilesidir. Ahmet Önkal, “Hanzale B. Mâlik (Benî Hanzale B. Mâlik)”, DİA, 1997, C. 16. S. 51-52.

Kays ve Muâviye ‘ye Kerdüsan¹⁵⁸ denir. Ebs ve Zübiyan’a ise Ecrebân¹⁵⁹ denir. Bu konudaki ayrıntılar oldukça uzundur. O yüzden en meşhur olanlarından bahsetmekteyiz.

3.3.2. Arap Diline Dair: Bir Ölçütü Var Mı? Kelam Birbirinden Türetilir Mi?¹⁶⁰

Dil ehli, onlara tabi olmayanlar hariç, Arap dilinin bir ölçütü olduğunu ve kelimelerin birbirinden türetildiği üzerine hemfikirdir. Örneğin; " cin-جَنَّ" ismi "اجتنان - ictinan" sözcüğünden türetilmiş; "ج - 'c ve ن - n" harfleri örtme anlamı taşımaktadır. Araplar, (درع) "zırh"a (جُنَّة) "cünne", (أجنَّة الليل) “gecenin embriyoları”na "ecinnetü'l-leyl", (جنين: bebeğ)e "cenin" yani annesinin karnında saklanmış ya da örtünmüş, insanların görünebildiği diye onlara (الإنس) "el-ins" denir; mesela: (أنستُ الشئ) "enestü eşşey" şeyi gördüm anlamına gelmektedir. İşte Arap dili bu şekildedir.

Bunun da daha önce bahsettiğimiz tevkif teorisine dayandığını söyleyebiliriz. Bize "اجتنان - ictinan" kelimesinin örtünme anlamında olduğunu bildiren " cin-جَنَّ" kelimesiden türetilmiş olmasıdır. Bugün, Arapların dediklerinden başka bir şey söyleyemeyiz veya icat edemeyiz; çünkü bu, dilin bozulması ve doğrularının geçersizliğine sebep olur. İşin gerçeği, dil şu an bizim oluşturduğumuz bir ölçüt ile kazanılmaz.

3.3.3. İslam'ın Etkileri¹⁶¹

Cahiliye döneminde Araplar dil, edebiyat ve ibadetlerinde atalarının geleneklerini aktarmıştır. Yüce Allah onları İslam'la şereflendirdiğinde konulan yasalar ve şartlar ile durumlar değişmiştir: eklemeler yapılıp, diğer Semavî kitaplardaki hükümler nesih edilip bazı hükümler iptal edilmiştir. Dilin bazı kelimelerinin delâlet ettiği mana da değişmiştir.

Bu yenilikler eskilerinin yerine geçmiştir. Toplum ise kış ve yaz yolculuklarında kazanç ve geçim için çabalamak, hayvanları avlayıp kesmek ve kumar ile meşgul olmak yerine artık Kur'an-ı Kerim tilaveti, dini anlama, Rasulullah (s.a.v.)'in sünnetini koruma ve İslam düşmanlarına karşı cihat etmekle meşgul olmuştur.

¹⁵⁸ Bu iki kardeşten en meşhur olanın lakabı “Kerdüs” olduğu için ikisine de “Kerdüsan” denirdi.

¹⁵⁹ Önceki örnekte olduğu gibidir.

¹⁶⁰ Ahmed İbn Faris, a.g.e., s. 33.

¹⁶¹ Ahmed İbn Faris, a.g.e., s. 44-47.

Sanki atalarının ve kendilerinin üzerinde büyüdükleri daha önce hiç olmamış gibi olmuştur. Öyle ki fikhın ince meselelerinden, miras hukukunun gizli ayrıntılarıyla şeriat ilminin diğer bölümlerinden ve şimdiye kadar kaydedilip ezberlenmiş olanlarla vahyin izahından bahsetmişlerdir.

Minberde hutbe veren bir imama soru sorulduğunda sadece üç kelime ile fetva verebilecek seviyeye tüm bu bahsedilenlerden sonra ulaşmıştır. İki kız, iki ebeveyn ve bir kadın hakkında sorulduğunda ise müminlerin Emiri Hz. Ali (Allah'ın selamı onun üzerine olsun) şöyle dedi: (Fiyatı dokuz oldu) ve bunun gibi minberdeyken verilen fetva yönteminin adı "minberiyye" olmuştur. Öyle ki O (Hz. Ali) minberdeyken ve Muhâcir ile Ensâr varken "Bana sorun. Vallahi herhangi bir ayetin gündüz mü gece mi, ovada mı da dağda mı indiğini ben daha iyi bilirim." demiştir. Hatta Peygamberimiz (s.a.v) iki oğluna (torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin kastedilmektedir) işaret ederek "Ey insanlar! Benden ve bu ikisinden geçmişin ve geleceğin ilmini çıkarın." demiştir. Üstelik o ve diğerleri; el-Mübâhele, el-Ğarra, Umm'ül-furüh, Umm'ül-aramil, imtihan meselesi, İbn Mesud meselesi, el-Ekderiyye, Zeyd kısaltma meselesi, el- Harka gibi daha ince ve gizemli ortak meselelere kadar ilimlerin ince noktalarından bahsetmiştir.

Sübhanallah! Onları yakın zamana kadar alıştığı, sayesinde yükseldiği ve doydıkları meselelerden alıp bu sözü geçen meselelere yönlendiren Allah'ı tenzih ederiz. Bütün bunlar, inancının gerçek olduğuna ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinin doğru olduğuna bir kanıttır. Mümin, Müslüman, kafir ve münafık gibi kavramlar İslam'ın getirdiği kavramlar arasındadır. Oysaki Araplar "mümin" kelimesini sadece güven ve inanmak anlamıyla bilmekteydi. Sonra şeriat, mümin denen kimsenin mümin olarak adlandırılabilmesi için koşul ve şartlar getirmiş ve artık "mümin" kelimesi tamamen bu anlamı kazanmıştır.

Aynı şekilde İslam ve Müslüman terimlerinin anlamını Araplar "bir şeyin teslim edilmesi" olarak algılıyordu, sonra Şeriat bu kavramlara başka nitelikler eklemiştir. Aynı zamanda Araplar, küfür kelimesi için örtünmek ve gizlenmek dışında başka bir anlam bilmemekteydi. İçlerinde gösterdiklerinden başka şeyler saklayan kimseler için kullanılan Münafık terimi ise İslam ile ortaya çıkmıştır. Bir hurma eğer kabuğundan çıktıysa ona; "hurma kabuğundan ayrıldı" anlamında olan (فسقت الرطبة / fesekat er-rutba) derlerdi. "Fısk" kelimesi için de başka bir anlam bilmiyorlardı. Ancak şeriat, Allah'a itaat etmekten ayrılmak anlamına gelen "Fısk" kelimesine yeni anlamlar kazandırmıştır. Şeriatte geçen yeni anlamlı eski terimlerden biri de "Salat"tır. Daha önce bu kelime Arap dilinde dua etmek anlamına gelmekteydi. "Rukû" ve "sucûd" kelimelerini biliyorlardı ama namazdaki şekli üzere algılanmamaktaydı. Ali Ebû Übeyd'den Ali b. Abdülaziz'in anlattığına göre, Ebu Amr "Adam secde etti yani eğildi.) demiştir. Hamid b. Savr da secdenin anlamının "biri deveye binerken devenin başını eğmesi" olduğunu söylemiştir. Buradan

Arapların, namazla ilgili sayıları, zamanlamaları, haram ve helal olanları dinin getirdiği şekliyle bilmedikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde "oruç" kavramı da onlar için tutmak anlamına gelmekteydi. Sonra din, oruca niyet etmeyi, yemek yememeyi, cinsel ilişkiden uzak durmayı ve diğer oruç hükümlerini eklemiştir.

Yine, Hac kavramını "yönelmek"ten başka bir anlamda kullanmıyorlardı. Sonra din, Hac ve Umreye de birtakım şartlar eklemiştir. Araplar zekâtı da sadece kalkınma anlamında bilmekteydi. Dinin sonradan getirdiği açıklamalar ile bu bölümü uzatmayı gereksiz gördük. Burada zikretmediğimiz Umre, cihat ve fikhın diğer bölümleri de bu şekildedir. Dolayısıyla bunlar hakkında soru sorulursa mesela namaz için iki tanım vardır; biri dilsel tanımdır, diğeri şerî tanımdır denilmeli sonra da İslam'dan önce Arapların bildiği anlam ve İslam'ın getirdiği anlam aktarılmalıdır. Bu zaten dilbilgisi, aruz ilmi ve şiir gibi diğer ilimler için kullandığımız bir ölçüttür.

3.3.4. Yakınlık ve Neden üzere İnsanların İsimleri¹⁶²

Âlimler, Arapların bir şeyin yakınlık ya da onunla ilgili nedensellik taşıyan başka bir şeyin üzerine adlandırıldığını söylemiştir. Örneğin, Arapların toprak kullanarak yüzün mesh edilmesine (التيمم) "*Teyemmüm*" demesinin nedeni bu kelimenin talep ve maksat anlamına gelmesidir. Şöyle söylenir:

(قال: تيممك و تأممتك أي تعمدتك) "*Teyememtüük ve te'memtüük*" yani seni kastettim anlamında olduğu dile getirilmektedir. Bu nedenle de bulutlara ve yağmura "gökyüzü" derler. Hatta filizi de "gökyüzü" olarak adlandırmışlardır. Belki de bu yüzden yağa "çiy" demişler çünkü yağ, filiz için ve filiz, çiy için söylenir. Nefis, bazı şiirlerde su anlamında kullanılmıştır çünkü nefis sudandır. Bu minval üzere bazıları "Size koyundan iki ve keçiden iki olmak üzere sekiz eş indirtmiştir." demektedir. Bu ayetteki "أنزل" (*enzele*): indirdi " kelimesinin yaratma anlamına geldiği söylenmektedir. Ancak hayvanlar için "أنزل" (*enzele*): indirmek" kelimesinin kullanımını mümkün kılan hayvanların bitki olmadan yaşayamamasıdır. Bunun bir benzeri "Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi indirdik yani yarattık." ayetidir. Fakat Yüce Allah suyu gökten indirmiştir ve elbise pamuktan yapılır. Pamuk ise su olmadan olmaz.

Aynı şekilde, Yüce Allah'ın "وليستعفف الذين لا يجدون نكاحاً": (Evlenme imkânı bulamayanlar iffetlerini korusunlar.)¹⁶³ ayetindeki "نكاح – nikah/evlilik" kelimsinden istediğianlam, Allah en iyisini bilir, evliliğin gerekterdiği (نفقة و مهر) 'mehir ve nafaka' harcamalarıdır. Çünkü evlenecek adam bu harcamaları sağlamak zorundadır.

¹⁶² Ahmed İbn Faris, a.g.e., s. 63-64.

¹⁶³ Nûr 24/33.

3.3.5. B Harfi¹⁶⁴

(ب - B) dudak harflerinden biridir. Bu yüzden (ف - F) ve (م - m) harfleri ile birleşmez. (ف - F) harfinden ne önce ne de sonra (ب - B) harfi gelir. (م - m) harfi ise (ب - B) harfi ile bitişik olması durumunda ne (ب - B) harfinden önce ne de ondan sonra gelir. (ب - م شَب: şebimün: soğuk anlamında) kelimesi istisnadır. Bazen de ikisini ayıran başka harf aralarında gelir. (عِام - abam: çok ve kocaman anlamları taşıyan bir sıfat) örneğindeki gibi. (ب - B) harfi temel harflerdendir. Şair olan Ağlab'ın bir şiirde kafiye tutturmak için bir mısraın sonunda (ء - hemze) yerine (ب - B) kullanmasından dışarda Arapların sözcük yapılarının temel harflerine bu harfi ekleyerek yeni bir yapı oluşturduklarını görmedim.¹⁶⁵

(ب - B) harfî, bağlamak, kullanmak, eşlik etmek, bedel koymak ve sebep belirtmek ya da nedensellik görevleri vardır. Ayrıca (عِن), (عِن), (عِن), (عِن), (عِن) ve (عِن) yerlerine geçer. Geçişli eylem ile gelir. Haberi kendisinden başka bir şey ya da başka bir kişi zannedilen fakat aslında kendisi hakkında haber verildiğini gibi gösterir. Bazen isimle bitişik gelir ama ayrılma, reddetme anlamı verir. Hem de başlangıç ve yemin etme anlamları vardır.

(ب - B) harfinin bağlamak görevi aşağıdaki gibidir:

(مَسْحَتٌ يَدِي بِالْأَرْضِ - *mesahtü yedi bil-ard*) Yer ile elimi mesh ettim, temizledim. Ana dili Arapça olanlardan (مَرْرَتُ بَزِيدٍ - *merertü bi Zayd*: Zeyd'in yanına uğradım) (ب - B) harfinin burada iki şeyi bağlama görevi vardır yani uğramak ile Zayd'i bağlamaktır. Keza (هَزَاتٌ - *hezi'tü bihi*: onunla dalga geçtim) Dipnot: Bu örnekte de dalga geçmeyi bir kişiyle bağlamak ya da ona atıf etmek için (ب - B) harfi kullanıldığını ifade etmek istemektedir.

¹⁶⁴ Ahmed İbn Faris, a.g.e., s. 75-79. İbn Fâris Arap alfabesinin harflerine ayırdığı bölümlerde harfleri fonetikten daha çok fonoloji açısından ele almaktadır. Bu çalışmada gösterildiği gibi Halil b. Ahmed tarafından Arapça fonetiğinin ya da sesbiliminin kuralları ortaya koyulmuştur. Burada İbn Fâris harflerin ses özelliklerinin değil kelimedeki görevlerinin üzerinde durmaktadır.

¹⁶⁵ Arapçada geçmiş zaman fiili, kelimenin kökeni sayılır ve onun kipinden diğer kelime yapıları türetilir. Temel olarak geçmiş zaman kipleri şu şekildedir: Sülâsi (üç harfli), Rübâi (dört harfli) ve Hümâsi (beş harfli). Ayrıca sülâsi (üç harfli) ve rübâi (dört harfli) kiplerine bazı harfler ekleyerek anlam değişikliğini gösteren yeni yapılar oluşturulmaktadır ve buna göre kelime yapısındaki harfler temel ya da orijinal harfler ve ek harflere ayrılmaktadır. Bu harfler şunlardır: (أ-ه-ي-ن-و-م-ت-ل-) (س) Bu harfler arasında (ب - B) yoktur. bkz.: Fuat Nimet, Mülâhhas Kavaidi'l-Lugati'l-Arabiyye, 24. b., Kahire, el-Maktab'el-İlmî, t.y.

¹⁶⁶ (عِن) ve (عِن) ikisi Türkçeye (-dan) olarak çevirili ama Arapçada farklı anlamlara sahip harfi cer ya da bağlaçlardır. Arapçada (عِن) haber kipinde hakkında anlamında kullanılır yani bir şey hakkında haber vermektir. Hem de bir şey veya kişi hakkında soru sorunca, bir kişiden bilgi ya da eğitim alınca (عِن) kullanılır. (عِن) ise bir şeyin bir şeyden ayrılması, bir kişiden kalem gibi manevi değil maddi bir şey alınmasını ifade eder. Fuat Nimet, a.g.e., s. 1148-168.

Kullanma anlamını ifade eden (ب - B) harfi, şu örneklerden anlaşılır:

(*ketebtü bil'kalem*: Kalemle yazdım) ve (*Darabtü bis-Seyif*: Kılıçla vurdum). Bu örneklerde (ب - B) harfi kalem ve kılıç kullandıklarını ifade etmektedir. Bazı dilciler bağlamak ve kullanmak görevlerini tek bir görev ya da aynı görev olarak saymaktadır.

(*Se'ele* -سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ) yerine geçen (ب - B) harfi şu örnekteki gibidir: (*sâ-ilun bi'azâbin vâki*': (muhakkak) gerçekleşecek olan bir azabı (ne zaman ve nasıl geleceğini) sormuştur.)¹⁶⁷ Ayette (بَعْدَابٍ) kelimesi gelen (*عن*), (ب) anlamında yani onun hakkında sormuştur. (*من*) yerine geçen (ب - B) harfi ise şöyledir:

(*eynen yeşrebü biha iadü'lahi yüfecirüneha tefcira*: Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler.)¹⁶⁸ Su kaynağından demek için (*بها*) yerine (*منها*) kullanılmıştır. (*دخل فلان*) örneğinde (ب) harfi eşlik etme anlamı ifade etmektedir. Bunun başka bir örneği (*وقد دخلوا بالكفر*): Oysa onlar inkârla girmiş.)¹⁶⁹ ve aynı minvalde bir kişi ile bir yere gidince (*ذهبتُ به*) denir çünkü sen bu kişiye eşlik etmiş olursun. (*في*) görevini yapan (ب) harfinin örneği ise şu şiir beytindeki gibidir: (*ما بكاءُ الكبير بالأطلال*): yıkıntılarda ağlayan büyük ya da yetişkin).¹⁷⁰ (*أربُ يبول الثعلبانُ برأسه؟*) beytindeki baş anlamında olan (*رأس*) ile gelen (ب) harfi, “üzerinde” anlamında olan (*على*) yerine geçmektedir.

Bedel anlamı taşıyan (ب) harfinin örneği şu şekilde: (*هذا بذاك*): ‘Bu şunun bedeli’ anlamında bir deyimdir. Geçişli eylem ile gelen (ب) harfi ise şöyledir:

(*ذهبتُ به* : bununla gittim) burda (ب)'yi kullanması ile "gitmek" eylemi "götürmek" anlamında olmuştur. (ب) harfinin nedensellik görevini taşıdığı durumlardan biri de:

(*وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ*) ayetindeki (*به*) ifadesidir. (*وَكَانُوا بِشُرْكَائِهِمْ كَافِرِينَ*): Zaten Buradaki anlam onun yüzünden, yani onun sebebiyledir.

¹⁶⁷ Me'âric 70/1.

¹⁶⁸ İnsan 76/6.

¹⁶⁹ Maide 5/61.

¹⁷⁰ Yıkıntılar anlamında olan (*الأطلال*) kelimesi ile gelen (ب) harfi, burada (*في*) anlamında yani yıkıntılar içinde demektir. Beyit, câhiliye devri şairlerinden olan Meymûn b. Kays el- A'şâ (ö. 7/629) bir kasidesindedir. Beyitte “büyük” kelimesiyle kendini kastetmektedir. Şerhü eş-Şevahid eş-Şiriyye fi Ommhatü'l- Kütbü en-Nahaviyye, (çevrimiçi), el-Mektebtü eş-Şamile el-Hadise 01.05.2021.

¹⁷¹ Gavî b. Abdülaziz diye bir şairin şiirindedir. Bu şairin Rap olarak ibadet ettiği bir put vardı. Bir gün Gavî, dua için bu putun yanına gittiğinde onun başının üzerine bir tilkinin bevl ettiğini görünce bu şiir söyledi, sonra Müslüman olmuştur. bkz. el-Hasiz İbn Kesîr, El-Bidâye Ve'n-Nihâye, 5.b., C. V., Beyrut, Darü'l-M'ârif, 1988. s. 107.

¹⁷² Nahl 16/100.

kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler.)¹⁷³ ayetindeki (ب) harfi ise bu müşrikler yalan tanrıları ile kafirlerdi anlamına gelir. Yani (ب) harfinin görevi burada belki nedensellik değil, (من / -dan) görevi yapmaktadır. Ayeti şöyle algılasak: ortak koştukları yüzünden müşrik olmuşlar, o zaman buradaki (ب) harfi görevi nedensellik olabilir.

Haberi kendisinden başka bir şey ya da başka bir kişi zannedilen fakat aslında kendisi hakkında haber verildiğini bildirmek için eklenen (ب) harfine gelince şöyle bir örnek verebiliriz: (لَقَيْتُ بَفْلَانٍ كَرِيمًا) yani falan kimse içinde cömert biriyle karşılaştırdım derken kişinin ta kendisini cömerttir. Fazla ya da ek (ب) ise başımı salladım yerine (ب)yi ekleyerek (هَزَزْتُ بِرَأْسِي) başımla salladım demen gibidir. Burada (ب) fazladır ve hiçbir görevi yoktur. Başlatma ya da başlangıç (ب) harfi ise (بِاسْمِ اللَّهِ) yani Allah adıyla başlıyorum. Allah adıyla yemin ediyorum yerine (ب) harfini ekleyerek (بِاللَّهِ) şeklinde Yemin ifade edilir. Allah adını vermeden de (ب) harfini şu şekilde: (بِهِ لَا فَعَلْتُ) onun aşkına anlamında) kullanarak yemin ifade edilebilir.

¹⁷³ Rum 30/13.

SONUÇ

İslamiyetin doğuşundan sonra Arapların Kur'an Kerim'i lahndan (okuma hatalarından) korumak amacıyla dil üzerinde çalışmaya başlamış oldukları görülmektedir. Hayatın merkezinde tutulan Kur'an Kerim'in telaffuz ve okuma hatlarından koruması ve sonraki nesle aktarabilmesi gayesiyle Müslümanlar dilde o gün için özgün ve yenilikçi çalışmalar gerçekleştirdiler.

Bu araştırmamızda Arap dil âlimlerinin, dilin örüntüleri, bu örüntülere göre dilin usul ve kurallarını tespit etmeyi, bir bilim olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Arı Arapça konuşan kabilelerden derledikleri sözcükleri analiz ederek, anlam açısından harf, söz, sözbölükleri, söz ve cümle yapıları, türleri ele alıp tasnif ederken; nahiv (Sentaks), sarf (Biçimbilgisi), delâlet (Semantik) gibi dil alanlarını çeşitli ilimler olarak kategorize etmişlerdir.

Sesler konusunda ise Arapça sesleri, titiz bir şekilde analiz edip mahreç ve seslerin özellikleri üzerine tasnif ederek Tecvid'i (sesbilim) geliştirdikleri görülmektedir. Diğer bir ifade ile ilk dil âlimlerinin en büyük özelliğinin dili, bedevilerde konuşulan dil örneklerinden toplayarak inceleyip, disiplinlere ayırıp fasih veya saf Arapça konuşma geleneğini oluşturdukları görülmektedir.

Modern linguismın kurucusu kabul edilen F. Saussure, dilbilimi "dil için dili araştırma" olarak tanımlasa da dilin bir bilim olarak ilk defa Arap dil âlimlerince oluşturduğu söylenebilir. Zira Arap dilinin ses bilimini, semantiğini, anlambilimini ve dahası meânî, beyân ve bedî' olarak üç bölümden oluşan belâgat ilmini ve Aruz bilimi ilk defa Arap dil âlimleri tarafında tanımlanmıştır. Bugün bu konuların her biri bilim ve bütününe dilbilim denmektedir.

Tezimizin odağını oluşturan h. IV. / m. X. yüzyılda yaşayan önemli bir dilci olan İbn Fâris'in "es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-Arap fî Kelâmihâ" adlı eseri, "Fıkhü'l-Luğa" başlığı altında yeni bir disiplin doğuşunu anlatmaktadır. Arap

dilbilimci ve fakih olan İbn Fâris, Arap diline hâkimiyeti ile meşhur olmuştu. Fıkıh, edebiyat yanında daha çok dilticilik alanında eser bırakmıştır. Ayrıca bu çalışmada görüldüğü gibi birkaç konuda önder olarak görülmektedir. Onun Arapça sözlüğü, mu'cem ilmi (sözlük bilimi) alanında “mu'cem” ismini ilk taşıyan ve alfabetik sıralamaya göre ilk düzenlenen sözlüktür. Arapçada bir şeyi derinlemesine anlamak, sıraları çözmek ve gerektirdiği kurallara ulaşmak anlamına gelen “fıkıh” genelde din ilimleri için kullanırdı. Fakat İbn Fâris, dilin genel yasalarını anlatan ve inceleyen disiplin için de “fıkıh” terimini kullanmıştır. Söz konusu “es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-Arap fî Kelâmihâ” adlı eserde dilin genel meselelerinin ayrı bir bilim dalı olduğunu keşfedip detaylı bir şekilde ele alınması gereken bir bilim olduğuna inandı ve yeni bir bilim disiplinin temelini attı. Eserde bu genel meselelerin yanı sıra Arap lehçeleri, kelimenin künhü, kelime kategorileri, Arapların konuşma tarzları, dilin örüntüsü ve harflerin fonolojik açıdan incelenmesi gibi konulara da temas edildiği görülmektedir.

İbn Fâris'ten önce dilbilimciler tarafından yürütülen çalışmalar, uygulamalı dilbilim sayılırken onun yaptığı çalışmaların “teorik dilbilim” olarak sayılması mümkündür. Görüldüğü gibi yürüttüğü çalışma konuları bugün modern dilbilimin konuları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla dilin genel meseleleri ve özel soruları ayrı bir disiplin olarak ilk onun tarafından ele alındığını tezimizde açıklamaya çalıştık. Buna dayalı olarak onun eserini modern dilbilim alanında modern anlayışıyla yapılan ilk çalışma sayabiliriz.

Tezimizin en önemli çıktılarında biri de İbn Fâris tarafından ortaya konulan “Fıkhî'l-Luğa” disiplininin, Yunan döneminde İskenderiye Okulunun çalışmaları ile ortaya çıkan ve Batı tarafından sürdürülen filolojinin eşdeğeri olarak değerlendirilmekte iken, bu çalışmada görüldüğü üzere daha ötesinin olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Burada iki bilimin anlayışı ve konuları farklı olduğu, filolojinin ölen ve nadir dillerde yazılan edebî metinlerle ilgilenirken, İbn Fâris “Fıkhî'l-Luğa” altında genelde dil künhünü ve kelimenin mahiyetini araştırıp yaşayan bir dilin anlambilimini ve üslup meselelerini ele almıştır. Üstelik eserin mukaddimesinde İbn Fâris'in açıkladığı gibi Kur'an-ı Kerim'in ve sünnetin nadir

kullanılan dili ele almıştır ve en önemlisi bu disiplinin adını “Fıkhu’l-Luğa” olarak belirlemiş olmasıdır. Çünkü burada dilin kendisi bir gaye olmuştur. Bundan dolayı “Fıkhu’l-Luğa” disiplininin filoloji gibi ölen ya da nadir kullanılan dillerle ilgisi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

“Kelime bilgi sevgisi” anlamına gelen filoloji, ilk önce Yunanca ve Latince, sonra da Almanca, Keltçe, Çince ve nadir kullanılan dillerle ilgilenmek üzere genişlemiştir. Bu genişleme tam olarak Batıda Sanskritçenin keşfedilip Yunanca ve Latince ile yakınlığının tespiti ve ardından karşılaştırmalı filoloji olarak ortaya çıkmasıyla diller arasındaki akrabalığın keşfi ve dil ailelerinin tasnifi ile gerçekleşmiştir. Bu kapsamda gelişen çalışmalar, zamanla eski edebi metinleri anlama ve yorumlama olan filoloji kapsamından uzaklaşarak sadece dili ele almaya yönelmiştir.

XIX. yüzyılın gelişiyile Batı’da bu çalışmalardan doğan ve dili bir bilim olarak ele alan “Linguistik” biliminin hüviyeti tamamlanmıştır. Linguistik ya da dilbilim zamanla sesbilim (fonetik), fonoloji, biçimbilgisi (morfoloji) dizimbilgisi (sözdizimi, sentaks), anlambilim (semantik), sözcükbilim (leksikoloji), sözlükbilgisi (leksikografi), adbilim ve lehçebilim olarak dallara ayrılmaktadır. Fakat bu çalışmada ileri sürüldüğü gibi dili bir bilim olarak ve her dalını ayrı bir bilim olarak böyle keskin bir şekilde tasnif eden ilk Müslümanlardır. Sonra bu uygulamalı dilbilimin teorik yönü İbn Fâris ile “Fıkhu’l-Luğa” başlığı altında ayrı bir disiplin olarak konulmuştur. Bunun dilbilime (linguisik) daha yakın olduğu görülmektedir. İbn Fâris’in modern dil anlayışı ve “Fıkhu’l-Luğa” disiplini ile dilbilimin ilk temellerini atmış olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdüttevâb, R.** (1999). *Fusûl fî Fikhi'l-Luġati'l-'Arabiyye* (6 b.). Kahire, Mısır: eş-Şirke ed-Devliye.
- Aġrakça, A.** (2000). İhşîdîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 21, 551-553. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsidiler>>, erişim tarihi 17.11.2021.
- Aksan, D.** (2000). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)* (2 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Al-Hamavi, Y.** (1993). *Mu'jam Al-Udaba* (Cilt I). (İ. Abbas, Dü.) Beyrut: Darü'l Garbü'l-İslmî.
- Aljoundi, E. K.** (2014, May). *Language Acquisition Theories*, Doi:10.13140/RG.2.1.1381.1607.
- Almaany** Arapça Sözlüğü, <<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/>>
- Altıkulaç, T.** (2002). Kisâî, Ali b. Hamza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 26, 69-70. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/kisai-ali-b-hamza>>, erişim tarihi 02.05.2021.
- Apak, A.** (2008). Şuûbiyye Hareketinin Tarih Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyye. *İstem* (12), 17-51. <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260754>>, erişim tarihi 09.04.2021.
- Apaydın, H. Y.** (2000). İctihad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 21, 432-445. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ictihad>>, erişim tarihi 05.04.2021.
- ARAZ, M. A.** (2009). AHMED B. FARİS'İN DİL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.

- Z. Dilek (Dü.), *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS)* içinde (s. 15-22). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. <https://www.researchgate.net/profile/Soner-Isimtekin-2/publication/282667656_Iran%27da_Ortaya_Cikan_Dusunce_ve_Felsefe_Ekolleri/links/5617a82b08aee2517b9d35b9/Iranda-Ortaya-Cikan-Duesuence-ve-Felsefe-Ekolleri.pdf#page=37>, erişim tarihi 15.05.2020.
- Asutay, M. M.** (2019). İlk Fıkhu'l-Luğa Kitaplarında Sözdizim ve Anlamsal. *mütefekkir (Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi)*, VI (12), 423-440. Doi:10.30523/mutefekkir.659190
- Baloch, N. B.** (2016). *Manuscript Review: The Law of Language, by Ibn Faris*. Muslim Heritage. <<https://muslimheritage.com/law-of-language/>>, erişim tarihi 11.09.2020.
- Bloomfield, L.** (1970). *Language*. London, George Allen & Unwin Ltd.
- Bozkurt, N.** (1997). Hârûnürreşîd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 16, 258-261. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid>>, erişim tarihi 30.04.2021.
- Britannica, T. E.** (2013, September 3). Marcus Terentius Varro. *Encyclopedia Britannica*. <<https://www.britannica.com/biography/Marcus-Terentius-Varro>>, erişim tarihi 15.03.2021
- Brockelmann, C.** (t.y.). *Tarihü'l-Edep'il-Arabî: el-Edep'ül-Arabî el-İslamî* (Cilt II). (A. en-Naccâr, Çev.) Kahire: Darü'l-Ma'arif.
- Cem'u'l-Kur'ân.* (t.y.). Kur'an-I Kerim- Diyanet İşleri Başkanlığı <<https://kuran.diyaret.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/33-cemul-kuran>>, erişim tarihi 02.05.2021.
- Cinni, İ.** (1952). *el-Hasâ'is*. (M. A. en-Neccâr, Dü.) Kahire: Dâru'l-Kutub.
- Crystal, D.** (2012). Philology. *Encyclopedia Britannica*. <<https://www.britannica.com/science/philology>>, erişim tarihi 20.02.2021.

- Çelebi, İ.** (2008, Sâhib b. Abbâd). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/sahib-b-abbad>>, erişim tarihi 07.05.2020.
- Çetin, N. M.** (1991). Arûz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 424. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/aruz>>, erişim tarihi 13.05.2021.
- Dayf, Ş.** (yok). *el-Belâğa: Tetavvur ve târîh* (9 b.). Kahire: Darü'l-Mârif.
- Demir, R.** (2011). Arap Dilinde "Fıkhu'l-Luga" ve "İlmu'l-Luga" Terimlerinin Kullanımı, Tanıtımı, Konusu ve Gayesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültes Dergisi*, C. XIII (23), 183-203. <<https://avesis.comu.edu.tr/yayin/9fb86947-1509-4a7f-aeef-7b05fe5e2270/arap-dilinde-fikhul-luga-ve-ilmul-luga-terimlerinin-kullanimi-tanimi-konusu-ve-gayesi>>, erişim tarihi 11.03.2021.
- Durmuş, İ.** (1997). Fıkhu'l-Luğa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, EK-1, 451-454. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/fikhul-luga>>, erişim tarihi 03.09.2020.
- Egin, O.** (2015). *KUR'AN TİLAVETİNDE SIFAT-I HURUF*. Diyanet İşleri Başkanlığı-Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı: <[https://mushaflariinceleme.diyamet.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20SIFAT-I%20HURUF%20\(Osman%20EG%C4%B0N\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyamet.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20SIFAT-I%20HURUF%20(Osman%20EG%C4%B0N).pdf)>, erişim tarihi 11.01.2021.
- el-Bahrezi, A. b.-H.** (t.y.), *Dümiyetü'l-Kasr ve Asretü Ehli'l-Asr.* (M. R. Etabbah, Dü.) Halep: New York University Libraries.
- el-Bustânî, B.** (2009). *Muhîtü'l-muhît*. Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah.
- el-Ferâhîdî, e.-H. b.** (t.y.). *Kitâbü'l- 'Ayn* (Cilt 1). (M. el-Mahzûmi, & İ. es-Samerraî, Dü) Beyrut: Dar ve Mektebtü'l-Hilal.
- el-Hasan, İ.** (2015). *ed-Devletü'l-Abbasiyye Tekamülü'l-Binai'l-Hadari*. Amman: el-Ehliyye.

- Enbâri, K.** (2014). *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-üdebâ*. (R. Othman, Dü.) Beyrut: Dar Alkotob Al-ilmiah.
- Encyclopaedia, T. E. (2021, February 9). Roman Empire. Britannica. <<https://www.britannica.com/place/Roman-Empire>>, erişim tarihi 17.03.2021.
- er-Râfî, M. S.** (2013). *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*. Kahire: Müesestü Hindavî lil-T'âlim ve es-Sekafa.
- es-Safedî.** (2010). *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. (C. es-Süyûtî, Dü.) Beyrut: Dar al-Kotob al-İlmiah.
- es-Seâlibî, A. b.** (1923). *Fıkhü'l-Luğa ve Sırrü'l-'Arabiyye*. Kahire: Metbatü es-S'âda.
- es-Süyûtî, C.** (1982). *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. (A. K. el-Faryabî, Dü.) Beyrut: Mektabtü'l-Kevser.
- es-Süyûtî, C.** (1986). *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve Envaiha*. (M. A. Bik, A. el-Bicavî, & M.-F. İbrahim, Dü) Sayda: Menşuratü'l-Mektebetü'l-Asriyye.
- ez-Zeccâcî, E.-K. A.** (1979). *el-Îzâh fî 'ileli'n-Nahv*. (M. el-Mübârek, Dü.) Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- ez-Zehebî, M. b.** (1983). *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*. Beyrut: er-Risale.
- Faris, A. İ.** (1958). *Fütyâ fakihü'l-'Arab*. (H. A. Mahfuz, Dü.) Dımaşk: el-Mecma' el-İlmi el-Arabi.
- Faris, A. İ.** (1970). *Mütehayerü'l-elfâz*. (H. Nacî, Dü.) Bağdat: el-Mektebü'l-Daim.
- Faris, E.-H. A.** (1910). *es-Sahibi fî fikhi'l-luga ve süneni'l-Arab fi kelamiha*. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye.
- Fayda, M.** (1988). Abs (Benî Abs). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/abs-beni-abs>>, erişim tarihi 06.05.2021.
- Gökdoğan, M. D.** (2016). *Bilim Tarihinde Türkler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi

Yayınları.

Grünberg, D. D. (t.y.). Anlama, Belirsizli K Ve Çok-Anlamlılık Üzerine Bir Araştırma. *Dergiler*, *Ankara*. <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/968/11923.pdf>>, erişim tarihi 02.10.2021.

Hallikan, İ. (1948). *Vefeyatü'l-a'yan ve enba'ü ebna'z-zaman*. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye.

Hatamle, S. A. (2016). *Medrestü'l-Hadis fî Medinetü'r-Rey*. İrbid: Darü'l-Kitabü es-Sekafi.

Hizmetli, S. (2001). Karmatîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 24, 510-514. Kasım 20, 2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/karmatiler> adresinden alındı.

İbnü'l-Kıfti, E.-H. C. (2009). *İnbahü'r-ruvât ala enbahi'n-nühat*. (M. E.-F. İbrâhim, Dü.) Beyrut: Al Maktaba Al Assriya.

Jespersen, O. (1968). *Language: it's nature, development and origin* (13 b.). London: George Allen & Unwin Ltd.

Karaarslan, N. Ü. (1997). Hamdaniler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 15, 446-447. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/hamdaniler>>, erişim tarihi 18.11.2021.

Karagöz, M. (2019). *Sözlükbilim ve tefsir -tehzibü'l-Lüga-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Kesîr, E.-F. İ. (1988). *El-Bidâye Ve'n-Nihâye* (5. b., Cilt V). Beyrut: Darü'l-M'ârif.

Larsen, D. (2018). Meaning and Captivity in Classical Arabic Philology. *Journal of Abbasid Studies*, V (1-2), 177–228. Doi: <https://doi.org/10.1163/22142371-12340039>.

Lyons, J. (1977). *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University.

Lyons, J., Ivić, Pavle and Hamp, & Eric P. (2020, September 11). Linguistics: Greek and Roman antiquity. *Encyclopedia Britannica*. <<https://www.britannica.com/science/linguistics>>, erişim tarihi 23.04.2021.

Manzur, E.-F. C. (2009). *Lisanü'l-Arab* (2 b.). (A. A. Haydar, Dü.) Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Meinwald, C. C. (t.y.). Plato. *Encyclopedia Britannica*. <<https://www.britannica.com/science/linguistics>>, erişim tarihi 23.04.2021.

Menna Halil El Kattan. (2001). *İslam Teşrii Tarihi*. Kahire: Vehba Kütüphanesi.

Merçil, E. (1996). Gazneliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 13, 484-486. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/gazneliler>>, erişim tarihi 06.01.2021.

Miskeveyh, E. A. (2013). *Tecâribü'l-ümem ve Te 'âkibü'l-himem* (2 b.). Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye.

Mukarane Beyn Aded Kilmat b'ad Luğat'il-Âlem. (2015, 3-23). **el-Balka' Uygulamalı**

Üniversitesi:

<https://www.bau.edu.jo/bauliveportal/NewsDetail.aspx?news_id=20&news_SourceType=4>, erişim tarihi 21.05.2021.

Nâcî, H. (1970). *Ahmed b. Fâris: Hayâtühû ve Şi'ruhû ve Âsâruh*. Bağdat: Metbatu el-Ma'rif.

Na'ija, e.-T. (2019). The Asset Meanings Plan in the Dictionary of Language Standards of Ibn Fares. *Havliyat Camiat Kalma* (27), 163-180. <<https://www.asjp.cerist.dz/en/article/104014>> erişim tarihi 12.02.2021.

Nîmet, F. (t.y.). *Mûlahhas Kavaidi'l-Lugati'l-Arabiyye* (24 b.). Kahire: el-Maktab'el-İlmî.

- Owens, J.** (2013). *The Oxford handbook of Arabic linguistics*. New York: New York.
- Ömer, A. M.** (1988). *el-Bahsü'l-Luğvi ind'l-Arap* (16 b.). Kahire: Âlemü'l-Kütüb.
- Önkal, A.** (1997). Hanzale B. Mâlik (Benî Hanzale b. Mâlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 51-52.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/hanzale-b-malik-beni-hanzale-b-malik>>, erişim tarihi 11.05.2021.
- Özaydın, A.** (1992). Berîdîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 5, 501-502. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/beridiler>> erişim tarihi 18.11.2020.
- Philology*. (t.y.). Oxford Advanced Learner's Dictionary: <<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/philology?q=philology>>, erişim tarihi 04.05.2021.
- Râcihî, A.** (1972). *Fıkhü'l-Luga fi'l-kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye.
- Robins, R. H.** (1967). *A Short history of linguistics*. London: Longmans.
- SANCAK, M.** (2013). FIKHU'L-LUGA. *İlim dergisi*, <<http://emedrese.tv/fikhul-luga/>>, erişim tarihi 03.10.2021.
- Sapir, E.** (1949). *Language: an introduction to the study of speech*. London: Harvest Book.
- Saussure, F. D.** (1976). *Genel Dilbilim Dersleri* (Cilt I). (C. BALLY, A. SECHEHAYE, Dü, & B. Vardar, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saussure, F. D.** (1978). *Genel Dilbilim Dersleri* (Cilt II). (C. BALLY, A. SECHEHAYE, Dü, & B. Vardar, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Seyyid, E. F.** (1995). Fâtımîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 12, 228-237. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler>> erişim tarihi 17.11.2020.

- Sezgin, F.** (1991). *Tarihü't-Türasi'l-Arabî (Dilbilim) (Cilt VIII)*. Suudi Arabistan: İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi.
- Shah, M.** (2011). Classical Islamic Discourse on the Origins of Language: Cultural Memory and the Defense of Orthodoxy. *Numen*, 58(2-3). Doi: <https://doi.org/10.1163/156852711X562335>.
- Smith, F., & Mille, G.** (Dü). (1969). *The genesis of language: a psycholinguistic approach*. Cambridge: The M.I.T. Press (Massachusetts Institute of Technology).
- Şerrab, M. b.** (2007). *Şerhü eş-Şevahid eş-Şiriyye fî Ommatü'l-Kütübü en-Nahaviyye*. Beyrut: Müessestü er-Risale.
- TURAL, H.** (1999). İBN FÂRİS. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 19(479-481). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA): <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-faris>, erişim tarihi 27.03.2021.
- Tutkun, C., & Aygüneş, M.** (t.y.). *Bilişsel ve Dil Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi: https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Bahar/bilissel_ve_dil_gelisimi/9/index.html, erişim tarihi 22.05.2021.
- Tüccar, Z.** (1998). Hutay'e. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 18, 424. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutaye>, erişim tarihi 23.05.2021.
- Tülücü, S.** (1991). Asmaî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 499-500. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asmai> erişim tarihi 03.05.2021.
- 'Udvân, A. M.** (1990). *Mücez fî Düveylât el-Maşrık'l-İslamî*. Riyat: Dâr Âlem'l-Kütüb.
- Ulabi, A.** (2010). *Mevsuat Avasim el-İslam*. Bayrut: al-Mu'assasah al-Jami'iyah lil-Dirasat wa-al-Naşr wa-al-Tawzi'.
- Vehdân, A. H.** (2010). *Türâsu fikhi'l-luga fî'l-Arabiyye: medhal li'l-bâhisi'l-Arabî*, İskenderiye: Müessesetu Hurusü ed-Devliyye.

- Versteegh, K.** (2001). *The Arabic Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wallwork, J. F.** (1972). *Language and linguistics: an introduction to the study of language*. London: Heinemann Educational Books.
- Word.* (t.y.). **Merriam-Webster:** <https://www.merriamwebster.com/dictionary/word> erişim tarihi 23.05.2021.
- Yavuz, M.** (1999). İbn Cinnî. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19, 397-400. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cinni>>, erişim tarihi 15.02.2021.
- YILDIRIM, Ö.** (2019, 11 02). *Burhus Frederic Skinner Kimdir*. www.felsefe.gen.tr: <<https://www.felsefe.gen.tr/burhus-frederic-skinner-kimdir/>>, erişim tarihi 22.05.2021.
- Yıldız, H. D.** (1991). Arap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 272. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/arap>>, erişim tarihi 08.05.2021.
- Yitik, A. İ.** (2012). Vedalar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 42, 593-594. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/vedalar>>, erişim tarihi 30.04.2021.
- Zehran, e.-B.** (2009). *el-Mu'cemü'l-Arabi: tetavvür ve tarih fî dav'i nazariyyâti ilmi'd-delale leda'l-muhaddisin* (1 b.). Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye.
- Ziolkowski, J.** (1990). *On philology*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.